

TARTU ÜLIKOOL

Majandusteaduskond

Ragne Käige

**MAKSUKÄITUMISE JA SOTSIAALSE NORMI
SEOS EESTI KINNISVARAMAAKLERITE
NÄITEL**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Diana Eerma

Tartu 2017

Soovitan suunata kaitsmisele (juhendaja allkiri)

Kaitsmisele lubatud 2017. a

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

..... (töö autori allkiri)

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Maksukäitumine ja sotsiaalne norm	8
1.1. Maksukäitumise olemus ja liigid	8
1.2. Sotsiaalse normi olemus ja liigid	15
1.3. Maksukäitumise ja sotsiaalsete normide seosed	23
2. Eesti ettevõtjate maksukäitumise ja sotsiaalse normi seosed	29
2.1. Uurimismetoodika ja ärivaldkonna tutvustus	29
2.2. Kinnisvaramaaklerite maksukäitumist mõjutavad tegurid	37
2.3. Kinnisvaramaaklerite maksukäitumise ja sotsiaalse normi seosed	43
Kokkuvõte	51
Allikate loetelu	55
Lisad	67
Lisa 1. Maksude tasumist mõjutavad tegurid	67
Lisa 2. Tööga hõivatud isikute arv ning näitaja	68
Lisa 3. <i>Theory of Reasoned Action</i> mudel	68
Lisa 4. Küsimustiku vorm	69
Lisa 5. Intervjuu küsimuste teoreetiline taust	72
Lisa 6. Küsimustiku esmane analüüs	73
Lisa 7. Intervjuu küsimused	75
Lisa 8. Intervjuu nr 1	78
Lisa 9. Intervjuu nr 2	82
Lisa 10. Intervjuu nr 3	90
Lisa 11. Intervjuu nr 4	96
Lisa 12. Intervjuu nr 5	99
Lisa 13. Küsimustiku tulemused (1) (tegurid, mis maksude tasumist mõjutavad)	104
Lisa 14. Küsimustiku tulemused (2) (tegurid, mis maksude mittetasumist mõjutavad)	105
Lisa 15. Küsimustiku tulemused (väited)	107

SISSEJUHATUS

Reaalses elus mõjutavad mitmed erinevad tegurid indiviidide igapäevast käitumist. Käitumise kujundamisel on olulised nii isiklikud hoiakud, arvamused ja uskumused kui ka ühiskonda juurdunud tõekspidamised ja väärtused. Selliste õigete ja valede käitumisotsuste tegemist on uuritud juba Vanakreeka aegadest alates ning on leitud, et nii Aristoteles kui ka Platon (Onu, Oats 2015: 3) tegelesid ühiskonna koostoimise ja indiviidide käitumise uurimisega (Yu 1998: 326). Ka tänase päevani on indiviidide käitumise ja seda mõjutavate tegurite uurimine oluline, kuna tagab parema ülevaate ühiskonna toimimisest ja võimaldab seeläbi riigisektoril arvestada indiviidide erinevate käitumismotiividega ning kujundada ja võtta vastu kaalutletud otsuseid.

Üheks käitumist mõjutavaks teguriks võib olla sotsiaalne norm. Mõistele sotsiaalne norm on võimalik anda mitmeid erinevaid tähendusi. Näiteks võime pidada sotsiaalseks normiks käitumist, mida indiviidid tavaliselt igapäevastes toimetustes teevad või mida peavad igapäevaste olukordade lahendamisel normaalseks ja õigeks ning mis saab tavaliselt ühiskonna teistelt liikmetelt teatud tunnustuse (Cialdini *et al* 1991: 202). Majandusteaduses uuritakse sotsiaalset normi ja selle mõju käitumisele institutsiooniökonomika raames ning sotsiaalse normina kasutatakse mõistet institutsioon (North 1990, Lewkowicz, Metelska-Szaniawska 2016: 1). Ehk sotsiaalset normi või institutsiooni saame käesolevas töös mõista kui indiviidi või ka kindlatest indiviididest koosneva grupi arvatest õiget ja normaalset käitumist, mis on ühiskonna teiste liikmete poolt aktsepteeritud ehk heaks kiidetud.

Iga ühiskonna liige on kohustatud makse tasuma. Riigi ja indiviidi seisukohast saame jagada ka maksukäitumise õigeks ja valeks ehk vastavalt kohustuslike maksude tasumine ja kohustuslike maksude mittetasumine. Kuna erinevate ettevõtete tegevusest ja ühiskonnas toimetavate indiviidide sissetulekutest moodustub riigi maksutulu, siis tuleb riigiasutustel lakkamatult tegeleda maksude kogumisega (Sadilov, Õun 2012: 56) ja maksukäitumist mõjutavate tegurite uurimisega. Maksukäitumise teema on aastast aastasse aktuaalne, kuna maksude maksmine ja mittemaksmine ning seda mõjutavad

tegurid on enamasti iga ühiskonnaliikme igapäevaste valikute ja otsuste lõputu jada ning on huvitav võrrelda, kas ja millisel määral sotsiaalne norm mõjutab kindla ärivaldkonna maksukäitumist.

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk on välja selgitada maksukäitumise ja sotsiaalse normi seosed Eesti kinnisvaramaaklerite näitel. Eesmärgi saavutamiseks on autor püstitanud järgmised uurimisülesanded:

- selgitada maksukäitumise mõistet ja olemust, kirjeldada sealjuures ka maksukäitumise erinevaid vorme;
- uurida sotsiaalse normi erinevaid mõisteid ja liike – subjektiivne, keelav ja deskriptiivne norm;
- uurida seoseid maksukäitumise ja sotsiaalsete normide vahel ja püstitada hüpoteesid;
- selgitada uurimisprotsessi ning viia läbi intervjuud ja küsitlused Eesti kinnisvara–maakleritega;
- tuua välja kinnisvara valdkonna maksukäitumist mõjutavad tegurid;
- selgitada kinnisvara valdkonna maksukäitumise seoseid sotsiaalse normi ja selle alaliikidega.

Autorile on käesoleva töö koostamisel abiks olnud Kirchleri (2007) teos *The Economic Psychology of Tax Behaviour*, mis aitas mõista ja luua seoseid erinevate sotsiaalsete normide ja maksukäitumise vahel. Lisaks kasutatakse bakalaureusetöö koostamisel erinevaid teadusartikleid, mis on keskendunud kas sotsiaalse normi, maksukäitumise või nende seoste uurimisele ja selgitamisele. Kasutatavad artiklid on pärit mitmetest erinevatest teadusandmebaasidest nagu näiteks EBSCO Discovery ja JSTOR. Töö koostamisel on kasutatud selliste autorite töid nagu Wenzel (2004), Bobek *et al* (2007), Onu ja Oats (2015, 2016), Blay *et al* (2016), Elster (1989), Cialdini ja Trost (1998), Cumming *et al* (2006), Lewkowicz ja Metelska-Szaniawska (2016) ning Villatoro (2010).

Varasematel aastatel on sotsiaalseid norme ja nende seoseid sotsiaalteaduste valdkonnas uuritud. Näiteks kirjutas Eliisa Malm (2016) lõputöö Lääne–Virumaa ettevõtjate

sotsiaalsete normide ja maksumoraali seostest. Ingvar Viin (2013) kirjutas Tartu Ülikooli majandusteaduskonnas bakalaureusetöö teemal “Eesti noorte maksumentaliit riigi maksukultuuri osana” ning 2015. aastal kirjutas Ingvar Viin (2015) oma magistrیتöö maksumoraali ja maksudistsipliini erinevustest eestlaste näitel. Teema on olnud aktuaalne ka õigusteaduskonnas, kus Tuuliki Lorvi (2013) kirjutas lõputöö erinevatest sotsiaalsete normide liikidest Euroopas ja teistes kultuuriruumides. Käesolev töö on kirjutatud kinnisvara valdkonna maksukäitumisest ning uurimise all on rohkem kui üks maakond Eesti riigi siseselt, mis võib kasulikku teavet pakkuda ka riigitasandil maksukäitumist uurivatele organisatsioonidele.

Töö teoreetilises osas teeb autor ülevaate sotsiaalse normi ja maksukäitumise ja eelnevate alaliikide kohta, samuti tuuakse välja ja selgitatakse seoseid maksukäitumise ja sotsiaalse normi vahel. Et sotsiaalse normi ja käitumise seoseid paremini selgitada kasutab käesoleva töö autor erinevaid teoreetilisi käsitusi, näiteks klassikalist majandusteooriat, institutsiooniökonomikat, dilemmastruktuuri ja TRA (*Theory of Reasoned Action*) mudelit. Empiirilises osas viib töö autor kinnisvaramaakleritega läbi küsitluse ja intervjuu, et leida seoseid ning uurida, kas ja kui olulist rolli mängivad sotsiaalsed normid ja selle erinevad alaliigid (subjektiivne, keelav ja deskriptiivne norm) kinnisvarateenuste pakkujate eeldatavas maksukäitumises. Lisaks sotsiaalsele normile toob töö autor bakalaureusetöösse sisse ka personaalse normi, sest maksukäitumise kujundamisel on oluline roll ka indiviidi isiklikel hoiakutel ja väärtustel (Bobek *et al* 2013: 453).

Ning kuna maailma erinevates riikides on poliitilised ja ka kultuurilised erinevused, siis ei saa ka järeldada, et igas riigis ja ühiskonnas on maksukäitumine seotud täpselt ühesuguste teguritega (Kircher 2007: 15). On oluline uurida Eesti ettevõtjaid, kelleks käesolevas töös on kinnisvaramaaklerid, maksukäitumist mõjutavaid tegureid. Käesoleva töö autor soovib ka mainida, et väga keeruline oli intervjuule ja küsimustikule vastajaid saada, kuna piiravaks teguriks osutus aeg ja ka maksunduse teema üldine kartus. Maksukäitumine on pigem isiklik teema ning seetõttu soovib töö autor ka rõhutada, et ei saa garanteerida, et see, mida keegi vastusena intervjuule või küsimustikule andis, reaalselt tema käitumist ka peegeldab. Ka vastuste kontrollimatuse

tõttu on võimalik, et läbi viidud analüüs ja saadud tulemused ei peegelda täpselt valitud ärivaldkonna tegelikku maksukäitumist ja selle motive.

Bakalaureusetöö autor soovib tänada sisukate nõuannete ja ajalise panuse eest Dmitri Jegorovit rahandusministeeriumist.

Märksõnad: maksukäitumine, sotsiaalne norm, keelav norm, deskriptiivne norm, subjektiivne norm.

1. MAKSUKÄITUMINE JA SOTSIAALNE NORM

1.1. Maksukäitumise olemus ja liigid

Maksu- ja Tolliamet defineerib maksu kui “seadusega maksumaksjale pandud rahaline kohustus, mis kuulub täitmisele seadusega ettenähtud korras, suuruses ja tähtaegadel” (Eesti maksusüsteem 2017), mis on lühendatud versioon maksu definitsioonist maksukorralduse seaduse §-s 2 (Maksukorralduse seadus 2017). Indiviidide suhtumine ja hoiakud on maksukäitumise kujundamisel väga olulised. Kui indiviidid jätavad maksud maksmata, ühiskonnas kehtivate normide või mõne muu teguri tõttu, siis võib tekkida olukord, kus riigil ei jätku enam piisavalt rahalisi vahendeid, et indiviididele avalikke hüviseid pakkuda (Kirchler *et al* 2003: 536) ning seetõttu on tänapäeva kiirelt muutuv maailmas iga riigi jaoks oluline saada maksimaalset maksutulu.

Eesti riik meenutab enda kodanikele pidevalt, miks maksude maksmine on oluline. Kuigi maksude maksmine on seadusega sätestatud, siis viiakse lisaks seaduse täitmise kontrollile läbi ka kampaaniad indiviidide maksuhoiakute parandamiseks. Üheks sellise kampaania põhisõnumiks on “Maksmata maksud jätavad jälje” (Maksuhoiakute kampaania 2017). Sarnaselt Eestile meenutatakse indiviididele maksude tasumise olulisust ka välisriikides. Näiteks tellis juba 1942. aastal Ameerika Ühendriikide valitsus Walt Disney’lt animatsiooni, mis näitaks ja meenutaks indiviididele, et maksude tasumine on oluline riigi kiirema arengu heaks, ja suunaks isikuid kohustuslikke makse tasuma. Peaosaline oli Donald Duck, kes oli tähtsa valiku ees, kas tasuda riigile maksud või mitte. Lõpuks tegi Donald ühiskonna silmis õige valiku ja tasus riigile kõik kohustuslikud maksud (Onu, Oats 2016: 29).

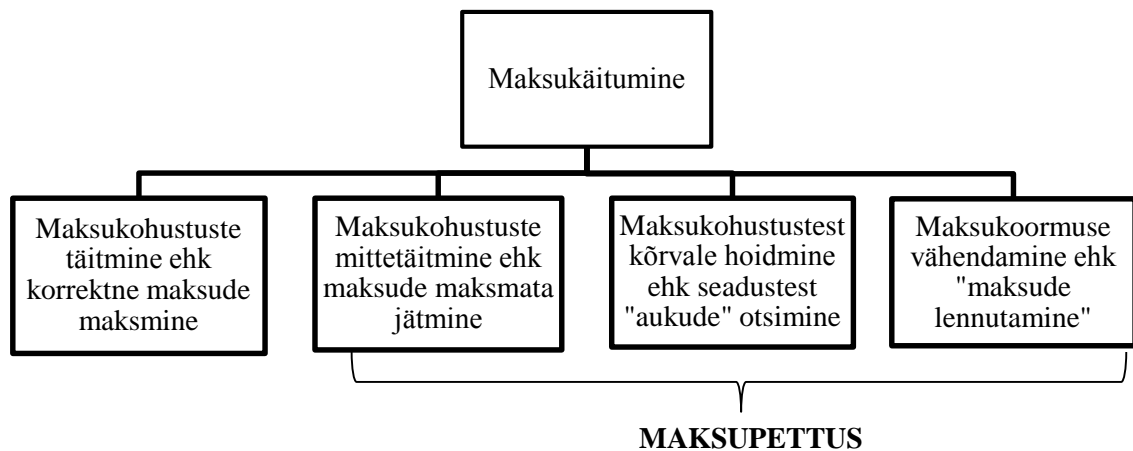
Kohustuslike maksude tasumist või mittetasumist saab mõista kui maksumaksjate igapäevast käitumist. Näiteks tasume makse, kui tarbime tooteid või teenuseid ehk ostame poest vajalikke tooteid, ja enda sissetulekutelt ehk kui saame igal kuul palka. Üldiselt saame maksukäitumist mõista Edlund ja Åbergi (2002) definitsiooni kohaselt, mis ütleb et: “Maksumaksjate käitumises on seaduslikult paika pandud reeglid sissetulekute deklareerimise ja mahaarvestamise kohta, kui indiviid otsustab seadust

mitte täita, siis vahele jäämisel kaasneb seaduse rikkumisega reaalne karistus” (Edlund, Åberg 2002: 204). Maksukäitumist võib pidada tegevuseks, mille täitmine on oluline nii riigisektori, erasektori kui ka üksikindiviidi tasandil, sest saadud maksutulust võimaldab riik indiviididele parema ja turvalisema igapäevaelu. Reaalses elus on indiviididel aga vaja vastu võtta olulisi makse puudutavaid otsuseid. Seetõttu on igal indiviidil võimalik valida ja kujundada vastavalt seadustele ning isiklikele ja ühiskondlikele hoiakutele enda jaoks õige maksukäitumise vorm.

Kui maksukäitumist täpsemalt jaotada, siis saab mõiste maksukäitumine (*tax behaviour*) jagada täpsemalt neljaks alaliigiks (Kirchler 2007: 21):

- maksukohustuste täitmine (*tax compliance*);
- maksukohustuste mittetäitmine (*tax evasion*);
- maksukohustustest hoidumine (*tax avoidance*);
- maksukoormuse vähendamine (*tax flight*).

Maksukäitumine on seega käitumise alaliik, millega indiviidid igapäevaselt kokku puutuvad, sest nagu kirjutasid Onu ja Oats (2016) oma 2016. aastal tehtud uuringus, siis „maksude tasumine on elu osa ja sellega tuleb lihtsalt leppida” (Onu, Oats 2016: 36). Et maksukäitumist täpsemalt selgitada on käesoleva töö autor koostanud maksukäitumise jagunemise kohta selgitava joonise (vaata Joonis 1), kus on välja toodud maksukäitumise jagunemine ja neli erineva sisuga alaliiki, mis ka igapäevaselt maksukäitumise vormidena aset leiavad. Joonisel 1 on eraldi rõhutatud ka maksukäitumise negatiivseid vorme mõistega maksupettus. On võimalik, et maksukäitumist saab liigitada veel teistegi maksukäitumise avaldumise vormidena, kuid käesolevas töös on piiratud allpool joonisel (vaata Joonis 1) välja toodud liigitusega.

Joonis 1. Maksukäitumise alaliigid (Kirchler 2007: 21), autori koostatud

Maksukohustuste täitmist võib kirjanduses kohata ka mõistena maksukuulekus. Randlane (2016) on leidnud, et “maksukuulekus on oluline termin, kuna näitab justkui indiviidide maksukäitumise taset riigis, mis on kooskõlastatud maksuseadustega” (Randlane 2016: 519) Ehk maksukuulekuse alla kuuluvad käitumise viisid ja otsused, mis on kooskõlas maksuseadustega. Maksukuulekust võib mõista ka kui „maksukohustuste täitmine” (Lillemets 2009: 1) ning käesolevas töös on ühtse arusaamise ja järjepideva sisu eesmärgil kasutatud mõistet maksukuulekus kui lihtsalt (kohustuslike) maksude tasumine.

Maksude tasumine ja mittetasumine on seotud ka mõistega maksumoraal. Maksumoraali on defineeritud kui “maksude maksmise valmidus” ehk see on valmisolek makse tasuda (Kirchler *et al* 2007: 99). Maksumoraali all võime mõista indiviidide suhtumist maksudesse, ja ka teatud motivatsiooni maksukohustusi täita ehk makse tasuda (Hofmann *et al* 2008: 211). Randlane (2013) on varasemas töös kirjutanud, et saame maksumoraali mõista ka kui teatud „maksukohustuste täitmise traditsiooni..., mis on indiviidide alateadvusesse kui õige käitumisena kinnitunud” (Randlane 2013: 76). Käesoleva töö autor maksumoraali mõistet läbivalt ei kasuta, kuid arvab siiski, et maksumoraal on tihedalt seotud indiviidide igapäevaste käitumisotsustega.

Maksukohustuste täitmine ehk maksude maksmine on Kirchleri (2007) arvates “kõige neutraalsem maksukäitumisega seotud mõiste”, mis lihtsalt öeldes tähendab, et maksumaksja on vabatahtlikult nõus endale pandud maksukohustusi täitma (Kirchler 2007: 21) ehk indiviid allub riigis kehtestatud seadustele ja maksab makse vastavalt seaduses kehtestatud korrale. Selline maksukäitumise viis on kohustuslik, selgelt arusaadav ja mõistetav igale indiviidile, kuna seda näeb ette seadus ning teatavasti on seadused mõeldud täitmiseks. Lisaks on mitmeid teisigi tegureid ja põhjuseid, mis maksukohustuste täitmist mõjutavad. Mitmed autorid on leidnud tehtud uuringutes erinevaid tegureid ja põhjuseid, miks inividid otsustavad makse korrektselt ja ausalt tasuda. Järgnevalt on välja toodud mõned töö autori arvates olulisemad tegurid:

- kohustuslik ehk seadusega määratud (Edlund, Åberg 2002: 210, Bobek *et al* 2013: 458);
- riigi poolt on tagatud sotsiaalne kaitse ja heaolu, näiteks tervisekindlustus, pension (Eesti maksusüsteem 2017, Fjeldstad, Semboja 2001: 2069);
- tugevad isiklikud väärtused ja hoiakud (Torgler 2002: 664);
- maksuameti kartus (Alm *et al* 1992: 36, Fjeldstad, Semboja 2001: 2067);
- avalike hüviste olemasolu hindamine (Alm *et al* 1992: 21);
- tugev ühiskondlik surve (Bobek *et al* 2007: 61, Wenzel 2004: 214);
- rakendatakse sanktsioone (Slemrod *et al* 2001: 458).

Kuid teooria ja ka reaalse olukordade kohaselt on vähemalt kolm võimalust, kuidas inividid võivad maksuametit petta ehk panna toime maksupettuseid (vaata Joonis 1). Järgnevates lõikudes teeb töö autor lühikese ülevaate maksukäitumise nii õelda halvemast poolest ehk maksude mittetasumisest (*tax evasion*), maksudest kõrvalehoidmisest (*tax avoidance*) ja maksude „lennutamisest” (*tax flight*). Esiteks saab inivid otsustada maksukohustuse mittetäitmise kasuks ehk makse riigile mitte tasuda. Sellist käitumist võib defineerida kui “petturlik või ebaseaduslik tegevus, mille kohaselt maksumaksja üritab põgeneda seadusega ette pandud maksukohustustest” (Committee of ... 2011: 2). Käesoleva töö autor arvab, et realselt pole selline olukord, kus inivid ei tasu ühtegi kohustuslikku maksu, võimalik, sest tänapäeva maailmas ja ühiskonnas on üsna mõeldamatu olukord, kus inivid loobub täielikult toodete ja teenuste tarbimisest

ehk kohustuslikest maksudest tuleb toodete või teenuste kasutamise eest tasuda siiski käibemaks.

On leitud, et maksukohustuste mittetäitmine väheneb vanusega, on suurem meeste hulgas ning erineb ametite esindajate hulgas (Kirchler 2007: 24). Andreoni *et al* (1998) tehtud uuringus selgus, et kõige rohkem hoiavad maksukohustustest kõrvale poodide ja restoranide omanikud ning automüügiga tegutsevad ettevõtjad. Vähem esineb maksude mittemaksmist finantstegevusega ja kindlustusega tegelevates ettevõtetes. (Andreoni *et al* 1998). Kuid mitmeid aastaid hiljem tehtud uuringus leidsid Artavanis *et al* (2012), et kõige enam toimub maksude mittetasumist ja nendest kõrvalehiilimist meditsiinis, finantsalal ning ka õiguselal (Artavanis *et al* 2012: 25). Sellest saame järeldada, et aastatega toimub erinevates äri- ja töövaldkondades maksude maksmises ja maksude mittemaksmises muutuseid ja eeldatavalt toimuvad muutused ka tulevikus.

Epstein ja Gang (2010) leidsin, et tavaliselt on maksukohustuste mittetäitmise suurimaks mõjutajaks ja olulisemaks teguriks isikliku kasu maksimeerimine (Epstein, Gang 2010: 374) ehk indiviid soovib teenitud sissetulekult võimalikult vähe ära anda ja seetõttu otsustabki riigile makse mitte tasuda. Sellise tegevuse läbiviimiseks on mitmeid erinevaid võimalusi, millest käesolevas töös täpsemalt tutvust ei tehta, kuid näitena võib tuua täielikult või osaliselt ümbrikupalga maksmise. Kuna indiviidi maksukäitumist mõjutavad mitmed erinevad tegurid, siis erinevatest uuringutest on selgunud, et indiviidil on mitmeid erinevaid põhjuseid, miks siiski otsustatakse maksukohustusi mitte täita. Järgnevalt on toodud erinevate autorite tehtud järeldused:

- suurem kasum sissetulekute pealt (Kirchler 2007: 15, Allingham, Sandmo 1972: 326);
- poliitikud kasutavad indiviidide raha liiga kergekäeliselt (Fjeldstad 2004: 11);
- eeskujuks on võetud kindel grupp või teine indiviid, kes makse ei tasu (Frey, Torgler 2007: 139);
- maksude tasumist nähakse kaotusena, kuna arvatakse, et maksutululu ei too isiklikku kasu (Schmölders 1960);
- maksuseadust ja -süsteemi peetakse liiga keeruliseks ning ei soovita sellesse süveneda (Kirchler 2007: 43, 44);

- liiga palju makse või liiga kõrge maksumäär (Fjeldstad 2004: 11)

Teine võimalus maksude mittemaksmise kõrval on maksude vältimine ehk maksukohustustest kõrvale hoidmine (vaata Joonis 1). Neid kahte maksukäitumise alaliiki, maksude mittemaksmist ja maksudest hoidumist, eristab seaduslikkus, sest maksudest kõrvale hoidmisel on tegelikult seaduslikus mõttes kõik korrektne ja õige (Webley 2004: 95). Maksudest kõrvale hoidmist teatakse ühiskonnas ka kui maksude minimeerimist või maksude optimeerimist. Maksude vältimine võib toimuda tavaliselt siis, kui indiviivid korraldavad oma maksukäitumist nii, et kasutavad ära seaduste ebaselgused või nõrgad kohad ja paragrahvide mitmetimõistmise võimalused. Kuid oluline on mõista, et tegemist on siiski maksupettusega ning ühiskonna silmis ei ole tegemist käitumisega, mida saaks pidada õigeks ja ka teatud määral eetiliseks. (Committee of ... 2011: 2)

Kuid maksudest kõrvalehoidumine võib teatud ühiskonnas ja kultuuriruumis eksisteerivate gruppide ja nende liikmete jaoks olla ka midagi muud kui lihtsalt vale ja normidevastane käitumine. Selle tõestuseks leidis Schmolders (1960) tehtud uuringus, et võib esineda olukordi, kus maksudest kõrvalehoidmist ei peeta tõsiseks rikkumiseks. Võib juhtuda, et teised ühiskonnaliikmed arvavad, et indiviid, kes oskab maksudest kõrvale hoiduda ja seadustes eksisteerivad nõrkused enda kasuks tööle panna, on nutikad, sest seadustest „aukude” otsimine nõuab teatud teadmiseid ja ka oskuseid ning kõigil ühiskonnaliikmetel selliseid teadmiseid ei ole. (Schmolders 1960, Kirchler *et al* 2003)

Viimane mõiste, mida maksukäitumisega seostatakse on *tax flight* ehk otsetõlkes eesti keelde võib seda mõista kui maksude „lennutamist“. Maksude lennutamise mõistet autor käesolevas bakalaureusetöös ei kasuta, kuid on oluline teada, milliseid liike maksukäitumisega seostada saab. Mõiste maksulend tähendab, et ettevõtjad, kes oma tegevuse tõttu makse tasuma peavad, paigutavad enda ettevõtted juriidiliselt teistesse madalama maksumääraga riikidesse (Kirchler *et al* 2003: 537). Selliseid riike teatakse ka kui maksuparadiisidena. On selge, et maksukohustuse mittetäitmine, maksudest kõrvalehoidumine ja maksude lennutamine mõjuvad kõik siiski negatiivselt riigikassa täitumisse (Kirchler *et al* 2003: 536), sest olenemata käitumisest ja käitumise seaduslikkusest jätavad kõik eelnevalt mainitud tegevused riigikassasse vajalikud tulud

laekumata ning suurendavad otseselt indiviidi isiklikku kasu ja vähendavad ühiskonna üldist saadavat kasu.

Teoreetiliselt on maksukäitumise ja maksude tasumise aspekte võimalik vaadelda maksukäitumise standardmudeli järgi (arendajad Becker 1968 ja Allingham, Sandmo 1972). Mudeli eelduseks on, et maksumaksja on ratsionalist ja hindab enda maksukäitumisega seotud kulusid ja tulusid. Kui indiviidi maksukäitumise kulud (maksuametile vahelejäämine või muud sanktsioonid) on väiksemad kui tulud (suurem sissetuleku tase), siis võib individ otsustada enda jaoks parima võimaliku lahendi kasuks ning ei tasu kõiki kohustuslikke makse. (Walsh 2013: 453, 454) Braithwaite (2008) leidis, et selline mudel ei sobi siiski ühiskonnaliikmete maksukäitumise kirjeldamiseks, kuna on leitud, et enamik indiviide siiski otsustab maksude tasumise kasuks ja seda isegi siis, kui nende saadavad tulud on väiksemad kui kulud (Braithwaite 2008) ehk peab olema veel teisigi mõjureid, mis ühiskonnaliikmete maksukäitumist suunavad ja mõjutavad.

Kui vaadata ühiskonda, kui teatud gruppi inimesi, kus maksukohustuste mittetäitjaid on rohkem kui maksukohustuste täitjaid, siis võib individ, kes alles valib endale õiget ja sobivat käitumismustrit, vastu võtta otsuse samuti maksukohustusi mitte täita (Epstein, Gang 2010: 381, 387), sest ühiskonna pilgu läbi on õigem ja kasulikum petta ning isiklikku kasu taga ajada. Alm *et al* (1999) viisid läbi uuringu, kus selgus, et maksumaksjad, kes suhtlevad, arutavad ja võrdlevad teiste indiviididega enda maksukäitumist (ehk maksude tasumist ja mittetasumist), kujundavad enda isiklikku maksukäitumist vastavalt teistele indiviididele ja võtavad sageli eeskujuks need, kellega on maksukäitumist arutanud või kellelt nõu küsinud (Alm *et al* 1999) Mõnikord ei pea indiviidiga otseselt suhtlema ja piisab vaid ka teise indiviidi käitumise nägemisest, et enda käitumist samuti vastavalt suunata. Sellisteks eeskujudeks võivad olla perekond, sõbrad, töökaaslased ja ka poliitikud või mõni muu ühiskonnas tegutsev grupp. (Kirchler 2007: 71, Onu, Oats 2015: 6)

Indiviidide selliseks eeskujuks võetud grupiks võivad olla ka teised ettevõtjad, kes tegutsevad indiviidiga sarnases ärivaldkonnas. Olgu meil näiteks kõik arstid, kes maksukohustusi ei täida, aga kõik juristid peavad õigeaks makse korrektselt tasuda. Arstid ja juristid on endale eeskujuks võtnud grupi, kuhu kuuluvad teised arstid või

juristid. Juristid arvavad, et maksukohustuste täitmine on ühiskonnas õige tegevus, kuid arstid käituvad vastavalt enda ärivaldkonna esindajatele ja seetõttu suurema tõenäosusega makse ei maksa. (Epstein, Gang 2010: 381). Sellisel juhul mõjutavad indiviide maksude tasumisel ja mittetasumisel teised inividid, kes võivad olla omakorda mõjutatud ühiskonnas kehtivast kultuurist või tavast. Long ja Swingen (1991) aga töid kirjutatud artiklis välja, et kuigi maksude maksmine on paljudele vastumeelt, siis ühiskonnas on siiski palju maksumaksjaid, kes on ausad, ja ei otsi võimalust maksuametit petta ning võib tulla ette olukordi, kus maksupettus juhtub täiesti kogemata, kuna näiteks süsteemid ja seadused on liialt keerulised (Long, Swingen 1991: 670, 672).

Maksukäitumisel on seega mitmeid avaldumise viise: maksude maksmine, maksude mittemaksmine, maksukohustuste vältimine ja maksude lennutamine. Kolm viimast nimetatud maksukäitumise liiki on iga riigi jaoks probleemikohad, sest on tegelikkuses maksupettused ja jätavad riigile maksimaalsed maksutulud laekumata. Lisas (vaata Lisa 1) on välja toodud tegurid, mis maksukäitumist suunata ja mõjutada võivad. Üheks maksukäitumist mõjutavaks teguriks on seadus ja selle kohustuslikkus, kuid lisaks seadustele on teisigi tegureid, mis avaldavad inividide igapäevasele käitumisele suuremal või väiksemal määral mõju. Üks võimalik käitumist mõjutav tegur on sotsiaalne norm. Järgmises peatükis on täpsemalt selgitatud sotsiaalse normi mõistet, olemust ja erinevaid liike.

1.2. Sotsiaalse normi olemus ja liigid

Narits (2007) on kirjutanud, et „Inimühiskonna normaalse eksisteerimise jaoks on tähtis, et selles ühiskonnas arvestatakse ja austatakse kehtivaid sotsiaalseid norme” (Narits 2007: 23). Edlund ja Åberg (2002) defineerisid sotsiaalset normi nii: “Sotsiaalne norm pole tavaliselt seaduslikult määratletav, pigem on see mitteformaalne või ühiskonna poolt määratud reegel, mis ütleb, milline käitumisviis on kõlbulik ja õige või sündsusetu ja vale” (Edlund, Åberg 2002: 204). Näiteks ütleb sotsiaalne norm, et esmakordsel kohtumisel tuleks teist inividit „viisakalt tervitada ja tema kätt suruda” (Villatoro 2010: 1). Selline käitumine pole seadusesse kirjutatud ja püsib ühiskonnas, kuna inividid kasutavad kehtestatud reegleid oma igapäevases käitumises. Alljärgnevides lõikudes teeb töö autor ülevaate sotsiaalsest normist ja seletab selle erinevaid alaliike.

Majandusteaduse teadussuunda, mis sotsiaalse normi mõju ja indiviidide koostoimimist teoreetiliselt poolt selgitab, nimetatakse institutsiooniökonomikaks (*New institutional economics*) (North 1990). Institutsiooniökonomikas nimetatakse sotsiaalseid norme institutsioonideks ning teoorias kannavad sotsiaalsed normid samasuguseid ülesandeid, mis on ka institutsioonidele omastatud. On leitud, et kuna üks kindel definitsioon institutsioonile ehk sotsiaalsele normile (Voigt 2013: 7). Lisaks võime institutsiooniökonomikas leida indiviididele või ühiskonnaliikmetele antud selgitusena ka mõistet agendid, kes ühiskonnas koos toimetavad ja alati isiklikku kasulikkust suurendada soovivad (Villatoro 2010: 5). Käesolevas töös saamegi mõista sotsiaalseid norme kui institutsioone ja indiviide kui agente, kuid et töö oleks arusaadavam, siis kasutab autor järjepidevalt kogu töö ulatuses mõistet sotsiaalne norm ja indiviid või ühiskonnaliige.

Sotsiaalse normi ehk institutsiooni saab omakorda jagada kaheks (Lewkowicz ja Metelska-Szaniawska (2016), Voigt (2013), North (1990)):

- *de jure* institutsioon ehk formaalne ehk kirjutatud ehk sisemine norm;
- *de facto* institutsioon ehk mitteformaalne ehk kirjutamata ehk väline norm.

Käesolevas töös kasutatakse mõisteid formaalne norm ja mitteformaalne norm. Eelnevalt välja toodud normide liike (formaalne ja mitteformaalne) eristab nende täitmise üle kontrolli teostamine. Formaalse normi täitmise kontrolli teostab seaduses paika pandud võimuorgan, kuid mitteformaalse normi täitmisel on kontrollimise ülesanne jäetud ühiskonna kui terviku või ühiskonnaliikme teha. (Lewkowicz, Metelska-Szaniawska 2016: 2, Voigt 2013: 8). Kõige olulisemad formaalsed normid on seadused ning seaduse rikkumisega võib kaasneda riigipoolne sanktsioon ehk trahv või ka reaalne vanglakaristus.

Mitteformaalseks normiks võivad olla traditsioonid, reeglid, tavad, kombed, kokkulepped või teatud käitumist reguleerivad juhised (North 1990: 43, 83, 97). Kui keegi otsustab sotsiaalse normi rikkuda, siis võivad sellega kaasneda negatiivsed emotsioonid, milleks on näiteks häbi, piinlikkus ning ka suur süütunne või närvilisus (Elster 1989: 100, Bicchieri 2006: 43). Teadmine, et on tehtud midagi valesti, ongi eelnevate tunnete ja emotsioonide põhjustaja. Näiteks võib mitteformaalse normi

rikkumisega kaasneda ka karistuseks teiste ühiskonnaliikmete „silmade pööritamine” ja ka teatud seltskonnast välja viskamine. Just need on mitteformaalsete normide rikkumise tegurid, mistõttu inividid otsustavad tihti sotsiaalsetele normidele alluda, kuna tegelikkuses ei soovi keegi, et teised ühiskonnaliikmeid nende käitumist kuidagi hukka mõistaksid. (Elster 1989: 104)

Mitteformaalse normi saab mõtteliselt jagada kaheks (Doran, Larsen 2016: 159, 160): personaalne norm ja sotsiaalne norm. **Personaalne norm** selgitab isiku enda käitumisel põhinevaid otsuseid ehk see on käitumine, mida inivid ise usub, et kuidas peaks ja oleks õige teatud olukordades käituma (Onu, Oats 2015: 6). Sellele normile alludes on oma käitumise kujundamisel olulised isikliku väärtused (Bobek *et al* 2013: 453), moraalitunne, religioossed uskumused (Hofmann *et al* 2008: 210) ja indiviidi eneseuhkus ja väärikus (Kirchler 2007: 59). Käesolevas töös keskendutakse suuremal määral sotsiaalsetele normidele, kuid kuna sotsiaalne norm ja personaalne norm on mõlemad mitteformaalse normi alaliigid ja mängivad maksukäitumises olulist rolli (Braithwaite 2009), siis on oluline välja tuua ka personaalne norm ja selle mõju.

Personaalne norm erineb sotsiaalsest normist selle poolest, et personaalne norm viitab indiviidi sisestandarditele ehk olukorrale, mis on üksikindiviidi enda jaoks õige, kuid sotsiaalne norm viitab väljaspool kehtestatud reeglitele (Kallgren *et al* 2000: 1011). Onu ja Oats (2015) leidsid tehtud uuringus, et sotsiaalsel ja personaalsel normil on seos: “personaalne norm on mõjutatud selle grupi, kuhu inivid kuulub, sotsiaalsest normist” (Onu, Oats 2015: 6). Wenzel (2004) leidis samuti, et personaalsed normid on justkui “sisemised sotsiaalsed normid” (Wenzel 2004: 216) ehk personaalne ja sotsiaalne norm on omavahel seotud, sest personaalne norm mõjutab sotsiaalset normi ja vastupidi.

Normid võivad väga lihtsalt tekkida ning samuti võivad normid lihtsalt ka kaduda - oleneb sellest, mida ja kuidas inividid soovivad ja tahavad käituda (Bicchieri, Muldoon 2014: 4) ja milline on üldine olukord ühiskonnas. McTernan (2014) leidis, et sotsiaalne norm on indiviidi enda peas ehk mõttetasandil ja indiviidil peab olema soov ja tahe sotsiaalset normi järgida (McTernan 2014: 99). Ning kui sotsiaalne norm kord ühiskonda juurdunud on, siis võib osutuda väga raskeks seda välja tõrjuda (Young

2008: 5) ning seetõttu on oluline, et kõik elanikud (ka teiste liikmete arvamuse kohaselt) õige käitumise omandaksid ja enda igapäevastes toimetustes ka vastavalt käituksid.

Sotsiaalsed normid saab iseloomustada erinevaid sõnu või fraase kasutades, näiteks sotsiaalne seadus (Shoham, Tennenholtz 1997, Coen 2000), tava (Delgado *et al* 2003), reegel (Bicchieri, Muldoon 2014), legaalne reegel (Ullmann-Margalit 1977), institutsioon (North 1990, Lewkowicz, Metelska-Szaniawska 2016) või ka lihtsalt üldiselt norm (Villatoro 2010). Schelling (1978) selgitas, et normide areng võib saada alguse, kas „planeerimata tegevusest või indiviidide koosteguvusest” (Schelling 1978: 14) ehk sotsiaalse normina võime mõista midagi, mis ühiskonda lihtsalt juhuslikult tekkida ei saa, see saab alguse mõnest ajaloolisest sündmusest, kultuurist ja lõpuks areneb kultuuriruumis igapäevaselt kasutatavaks (Young 2008: 5).

Sotsiaalsete normide definitsioone ja seletusi on mitmed autorid (Wenzel 2005, Ajzen 1991, Cialdini ja Trost 1998, Paluck ja Ball 2010) oma artiklites seletanud ja uurinud. Järgnevalt on välja toodud mitmete erinevate autorite definitsioonid ning nende sarnasused ja erinevused, mis on kokkuvõtvalt välja toodud tabelis (vaata Tabel 1). Esmalt saamegi sotsiaalseid norme mõista kui reegleid, mis ühiskonda ajapikku juurdunud on. Young (2008) mõistab sotsiaalset normi kui „tavapärane reegel, mis koordineerib isikute koostoimet teiste isikutega (Young 2008: 1). Ka Cialdini ja Trost (1998) on sotsiaalse normi seletusse sisse toonud reegli ja defineerivad sotsiaalset normi järgnevalt: „Sotsiaalseks normiks peetakse reegleid ja standardeid, mis on aktsepteeritud ja kasutusel kindla grupi liikmete poolt ning mis suunavad käitumist ühiskonnas ilma seaduse range sunnita” (Cialdini, Trost 1998: 152). Üldiselt saame sotsiaalset normi mõista ka kui pidevalt muutuvat piirangut, mis on ühiskonda väljatöötatud ja juurdunud indiviidide enda poolt ning mis reguleerib seeläbi indiviidide koostoimimist (North 1990: 3, 97).

Paluck ja Ball (2010) on defineerinud sotsiaalset normi kui “teatud gruppi kuuluvate inimeste arusaamine tüüpilisest ja ihaldusväärsest käitumisest” ning lisasid, et sotsiaalsed normid on justkui informatiivse teabe edastajad, et indiviidid teaksid, kuidas ühiskonnas või teatud grupis õigesti käituda (Paluck, Ball 2010: 1). Normi võib seletada ka kui „käitumismustrit teatud grupis, kogukonnas või kultuuris, mida peetakse

normaalseks ja mille täitmisega indiviidid on nõustunud” (Business Dictionary... 2017). Voigt (2013) leidis, et institutsioone saab mõista kui “kindlaid mängureegleid”, mis indiviidide koostegevust lihtsustavad (Voigt 2013: 7). Ehk normid on olulised, kuna lihtsustavad ja suunavad indiviidide koostegevust.

Sotsiaalse normi selgitamisel on oluline ära mainida ka etalon ja etalongrupp (*reference group*). Etalongrupp on „inimeste kogum, kes avaldab otsest või kaudset mõju isiku vaadetele ja käitumisele” (Õigekeelsussõnaraamat... 2017) ehk ühiskonnas tegutsevad isikud võivad võrrelda oma käitumist just enda jaoks sobiva etalon(grup)iga ehk võtta käitumisel eeskujuks kindel grupp või indiviid. Wenzel (2005) kirjutas, et sotsiaalset normi võib mõista kui indiviidi ühiskonnaliikmete omandatud ja korduvat käitumist teatud olukordades, et saada seeläbi tunnustust kindlalt eeskujult ehk etalongrupilt (Wenzel 2005: 494). Ka Narits (2007) on oma teoses maininud etalongruppi: „sotsiaalne norm on inimekäitumise reguleerimiseks ajalooliselt tekkinud või loodud üldise iseloomuga ja üldkohustuslikud käitumismastaabid - etalonid” (Narits 2007: 90). Et sotsiaalset normi mõista on oluline meeles pidada ka seda, et sotsiaalse normi järgimisel võib indiviid võtta eeskujuks mõne teise indiviidi käitumise.

Sotsiaalset normi saab vaadelda ka kui Fehri ja Gächteri (1998) poolt välja pakutud definitsiooni ehk „sotsiaalne norm on kui käitumine, mida indiviidi ümbritsevas ühiskonnas peetakse õigeks ehk käitumine, mis on ühiskonna poolt heaks kiidetud ning mis viib lõpuks ettenähtud käitumiseni ning sellele mitte allumisel mitteametliku sotsiaalse karistuse” (Fehr, Gächter 1998: 854). Oluline on, et sotsiaalsele normile mitteallumisega kaasneb sotsiaalne karistus ehk ühiskonnapoolne pahameel. Sotsiaalset karistust on enda definitsiooni sisse toonud ka Alm *et al* (1999), kes leidsid, et sotsiaalset normi saab selgitada ka kui musterkäitumist, mida mitmed teised indiviidid hindavad ja alatihti ka arvustavad ning lõpuks võib indiviidi valitud käitumine kaasa tuua ühiskonnapoolse heakskiidu või vastupidiselt heakskiidule ühiskonna pahameele (Alm *et al* 1999: 141, 142). Ajzen (1991) väitis, et indiviidi motiveerib õigesti käituma ühiskonnalt või teatud grupilt saadud tagasiside ja tunnustus, sest seeläbi isik tunneb, et on ühiskonna seisukohalt õigesti käitunud (Ajzen 1991: 188). Seega võib sotsiaalne norm kanda endas teatud käitumisele suunatud heakskiitu või pahameelt, mille üle otsustab ühiskond või teine indiviid.

Tabelist (vaata Tabel 1) on näha, et mitmed autorid on sotsiaalset normi selgitanud erinevaid fraase ja sõnu kasutades. Sotsiaalset normi iseloomustavad enim fraasid „õige käitumine” ja „heakskiit”, mis näitab, et sotsiaalseks normiks saab pidada indiviidi enda või mõne grupi käitumist, mida peetakse ühiskonnas õigeks ning mis on ühiskonda juurdunud ja mille täitmisel on oodata ühiskonna liikmete heakskiitu. Kolme autori (Narits 2007, Young 2008, Cialdini ja Trost 1998) arvates on sotsiaalne norm justkui reegel, mis suunab ühiskonna liikmete ja erinevate gruppide käitumist. Fehr ja Gächter (1998) ja Alm *et al* (1999) mainisid, et sotsiaalse normi rikkumisega võib kaasneda karistus, milleks võib olla ühiskonnaliikmete pahameel. Kolme autori (vaata Tabel 1) (Narits 2007, Young 2008, Cialdini ja Trost 1998) arvates on sotsiaalne norm justkui reegel, mis suunab ühiskonna liikmete ja erinevate gruppide käitumist. Young (2008) leidis, et normid reguleerivad ühiskonna ja indiviidi koostoimet.

Tabel 1. Sotsiaalse normi definitsioonis esinevate märksõnade võrdlus

autor märksõna	Baluck, Ball 2010	Wenzel 2005	Narits 2007	Fehr, Gächter 1988	Alm <i>et al</i> 1999	Ajzen 1991	Business Diction. 2016	Young 2008	Cialdini, Trost 1998	Töö autor 2017
reegel			X					X	X	X
standard									X	
käitumis- muster					X		X			
õige käitumine	X			X		X				X
normaalne käitumine	X						X			
motivatsioon						X				
heakskiit				X	X	X			X	
koostoime								X		X
etalon(grupp)		X	X							
karistus				X	X					X

Allikas: autori koostatud

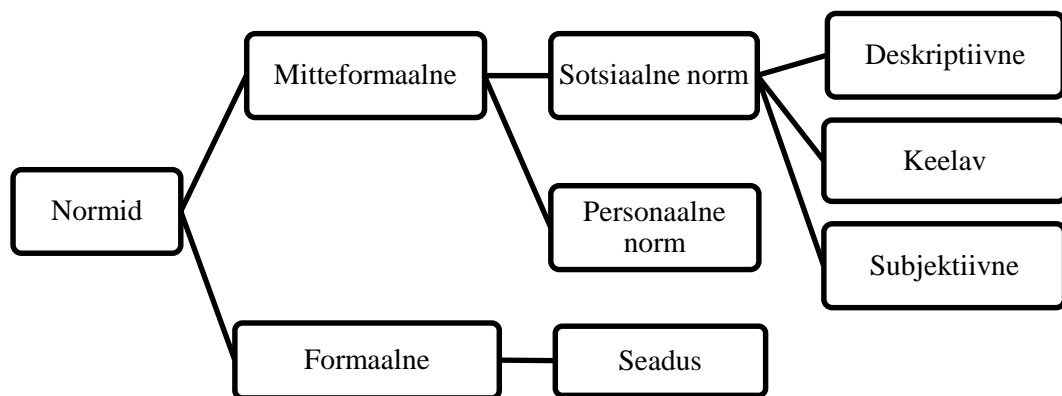
Sotsiaalseid norme saab liigitada ja selgitada mitmeti. Kuid käesoleva töö autor on välja valinud Onu ja Oatsi (2015), Cialdini ja Trosti (1998), Doran ja Larseni (2016) kasutatud liigituse. Eelnevate autorite kirjutatud artiklite põhjal saab sotsiaalse normi kategoriseerida kolmeks erinevat sisu kandvaks normiks (Cialdini ja Trost 1998, Onu ja Oats 2015, Doran ja Larsen 2016):

- deskriptiivne (descriptive norm);
- keelav (injunctive norm);
- subjektiivne (subjective norm).

Järgnevalt on erinevaid sotsiaalse normi liike lühidalt selgitatud. Esimene sotsiaalse normi liik on **deskriptiivne norm** (*descriptive norm*), mis viitab käitumisele ja selle kujundamisele, mis näitab indiviidile teiste indiviidide või gruppide tegelikku käitumist teatud olukordades. Vaadates teiste isikute käitumist tekib indiviidil lõpuks arusaam uudsetes ja ebamäärastes olukordades normaalsest ja õigest käitumisest. (Bobek *et al* 2013: 453, Onu, Oats 2015: 7) Deskriptiivseid norme eristab teistest sotsiaalsetest nomidest see, et „deskriptiivsed normid on indiviidi taju sellest, mida teised ühiskonna liikmed tegelikult teevad” (Bobek *et al* 2013: 454). Kui peaks juhtuma, et indiviid enda tehtud otsust ja käitumist kahetseb, siis deskriptiivse normi puhul tekitabki ebameeldivat tunnet see, et teised ühiskonnaliikmed on käitunud teatud olukordades teistmoodi (Morris *et al* 2015: 5).

Teine sotsiaalse normi alaliik on **keelav norm** (*injunctive norm*), mille korral indiviidil on tekkinud arusaam või pigem eeldus, kuidas teised indiviidid või indiviididest koosnevad grupid peaksid teatud olukordades käituma. Need normid võivad määrata ära selle, kuidas indiviid peaks kindlasti teatud olukordades käituma ja väljendavad seega ka ühiskonna üldist vastuvõtlikkust teatud käitumismustritele. (Bobek *et al* 2013: 453, Feldman, Albarracin 2017: 118) Onu ja Oats (2015) on selgitanud, et keelav norm kirjeldab pigem olukorda, mida teatud grupp, kuhu indiviid kuulub, ühiskonnas heaks kiidab ja tunnustab (Onu, Oats 2015: 7). Keelava normi puhul on oluline erinevus see, et kui indiviid on sotsiaalset normi rikkunud, siis kaasneb indiviidil tavaliselt keelava normiga kartus, et teised ühiskonnaliikmed või indiviidid ei kiida vastu võetud otsust (Morris *et al* 2015: 5) ja ka täide viidud käitumist heaks.

Kolmas sotsiaalse normi liik on **subjektiivne norm** (*subjective norm*), mis kirjeldab inimeste taju sellest, mida temale olulised inividid (näiteks perekond, kolleegid ja sõbrad) arvavad, kuidas indiid peaks teatud olukordades käituma ja kuidas teatud olukordi lahendada (Onu. Oats 2015: 6, Bobek *et al* 2013: 453). Ehk subjektiivne norm viitab käitumisele, mis indiid arvates on õige, kuna temale olulised inimesed käituvad oma igapäevastes tegemistes ja otsuste vastuvõtmisel just sedamoodi. Alljärgneval joonisel (vaata Joonis 2) on välja toodud normide jaotus ja liigid.

Joonis 2. Normide jagunemine (Cialdini, Trost 1998, Kirchler 2007, Lewkowicz, Metelska-Szaniawska 2016), autori koostatud.

Coen (2000) leidis, et sotsiaalne norm eksisteerib, kuna „ennetab konflikte ja ummikseise indiidide vahel...” (Coen 2000: 15). Normi võib seega mõista kui reeglit ning reegli rikkumisel sanktsioneeritakse reeglit rikkunud indiid. Elster (1989) selgitas olukorda nii: „kui üks indiid näeb pealt normi rikkumist ja ei näita välja enda pahameelt normi rikkuja suhtes, siis saab indiid ise sanktsiooni osaliseks, kuid seda juba mõne teisi indiidide poolt”. Sellisel hetkel saab indiid mõelda, et kas kulu enda pahameele väljendamisest on väiksem kui see kulu, mis kaasneb teiste indiidide pahameelega, ja mille osaliseks indiid ise saaks. Kui indiid leiab, et tema kasu on suurem, siis sanktsioneerib indiid ise normi rikkujat. (Elster 1989: 102) Ehk kui indiid leiab, et reeglile allumisel on tema oodatav kasulikkus suurem kui reegli rikkumisega võimalik kaasnev sanktsioon, siis indiid käitubki reegli järgi. Reaalses

elus on muidugi keeruline ette näha erinevaid oodatavaid kasulikkuse tasemeid (Voigt 2013: 10).

Kokkuvõtteks saab öelda, et normid on olulised, kuna vähendavad sotsiaalseid kulusid, mis tekiksid, kui inividid peaksid teineteise mõjutamiseks ja käitumise jälgendamiseks kogu aeg näost-näku suhtlema (Bicchieri, Muldoon 2014: 5, 6) ehk norm aitab minimeerida ühiskonna arvates õige käitumise valiku otsustamisel tekkinud kulusid (Elster 1989: 106). Wärneryd (1994) leidis, et normidele allutakse, kuna „normid koordineerivad teatud ootuseid käitumise suhtes ja seeläbi vähendavad normid inividide koostoimetamise transaktsioonikulusid”. (Wärneryd 1994 viidatud Young 2008: 4) Just transaktsioonikulude vähendamine on sotsiaalse normi ülesanne, kuna tagab seeläbi toimiva ühiskonna, kus teabe vahetamine pole ilmtingimata iga käitumise valiku langetamisel vajalik.

Käesolevas töö peatükis jagati normid kaheks: formaalne ja mitteformaalne norm (vaata Lisa 1). Töö keskendub mitteformaalse normi osale. Mitteformaalse normi saab omakorda jagada kaheks: personaalne ja sotsiaalne norm. Sotsiaalne norm jaguneb eraldi veel kolmeks: subjektiivne, keelav ja deskriptiivne norm. Normide liike kokku võttes võib eeldada, et iniviidi käitumist mõjutab ühiskonna poolt normaalseks peetava käitumise jälgendamine, arusaam ja taju teistest inivididest, lähedaste soovitusel ja käitumine ning väheoluline ei ole ka iniviidi enda moraalitunne ja isiklikud väärtused.

1.3. Maksukäitumise ja sotsiaalsete normide seosed

Eelnevates peatükkides tõi käesoleva töö autor välja maksukäitumise ja sotsiaalse normi, selle alaliikide, mõistete definitsioonid ja selgitused. Teoreetilise osa viimases peatükis toob töö autor välja maksukäitumise ja sotsiaalsete normide seosed, mis tulevad üldiselt teooriast. Autor selgitab neid teooriaid, mida saab maksukäitumise ja sotsiaalse normi ning selle alaliikidega seostada. Selgitatakse mõistet ratsionaalsus ja selle täpsemat seost maksukäitumisega, lisaks on vaatluse all ka *Theory of Reasoned Action*’i mudel, mis sotsiaalset normi, ratsionaalselt käituva iniviidi ja tema maksukäitumise kujunemist selgitab. Kuna sotsiaalteadustes on läbi aegade olnud suurim vastasseis ratsionaalse ja sotsiaalse iniviidi vahel, vastavalt *homo economicus* ja *homo sociologicus*, millest esimest seostatakse Adam Smithiga ja teist vastavalt

Emile Durkheimiga (Elster 1989: 99), siis alustabki töö autor sotsiaalse normi ja maksukäitumise selgitamist just eelnevalt nimetatud autoritest.

Adam Smith uuris ratsionaalselt käituva indiviidi kõrval ka sotsiaalseid norme ja üritas mõista ning selgitada indiviidide ja teatud gruppide õiget ning valet käitumist (Elster 1989: 99, 100). Smith uuris oma teostes (*The Theory of Moral Sentiments* 1759, *The Wealth of Nations* 1776) indiviidide moraalitaset, selle mõju ja seost sobiva ja õige käitumisega ning uuris teiste ühiskonnaliikmete heakskiitu või halvakspanu teatud käitumismallidele (Smith 1904, 1984). Need eelnevad tegurid on samuti olulised sotsiaalse normi omadused ning seega saab väita, et Adam Smith on samuti sotsiaalseid norme ja selle mõju indiviidi käitumisele selgitanud ja uurinud ning pole piirdunud teoorias vaid ratsionaalselt käituva indiviidiga.

Kuna indiviidid võivad olla ratsionaalsed ja ühiskonnaliikmete jaoks võib suurem kasum ja kätte saadav sissetulek olla oluline, siis on autori arvates oluline sisse tuua mõiste „ratsionaalne individ” ja siduda see sotsiaalse normi ja maksukäitumise mõistega. Kui indiviidi jaoks osutub parimaks valikuks enda kasulikkuse maksimeerimine, siis majandusteaduses on sellise parima valiku tegemise iseloomustamiseks sõna „ratsionaalsus”. Neoklassikalise teooria kohaselt valibki individ lõpuks enda jaoks parima võimaliku alternatiivi, mis maksimeerib isikliku kasulikkuse või ettevõtte kasumi (Marinescu 2016: 206, 209) - see tagab *homo economicusele* maksimaalse kasulikkuse ja selline otsus põhineb tavaliselt suurel omakasul (Marinescu 2016: 204, 205). Kuid tihti tuleb ette ka olukordi, kus indiviidid peavad leidma kompromissi ratsionaalsuse ja sotsiaalse normi vahel (Elster 1989: 102) ning seetõttu võib eeldada, et indiviidid kalkuleerivad tihti enda peas läbi erinevaid võimalusi, et leida iseenda jaoks just see kõige parem ja õigem valik.

Mõni individ tegutseb alati ratsionaalselt ja mõni tegu, mida individ teeb on seotud ainult normidega, kuid tavaliselt on indiviidi käitumine mõjutatav siiski nii normidest kui ratsionaalsusest (Elster 1989: 99). Autor arvab, et ka maksukäitumisega on isikute ratsionaalsusel ja/või normidel suur seos ja mõju. Lisaks on indiviide ja neile iseloomulikke jooni ühiskonnas erinevaid ning seega isikute käitumine on erinev ja mõjutatav erinevatest teguritest. Mõned indiviidid on seisukohal, et esmatähtsad isikliku käitumise kujundamisel on normid ja alles teisena tuleks mõelda isikliku kasu peale

(Elster 1989: 103), kuid on ka indiviide, kes tegutsevad vastupidiselt ja peavad õigeks käituda vastavalt kehtivatele normidele.

Sotsiaalset normi ja indiviidi ratsionaalset käitumist sobib selgitama Ajzeni ja Fishbeini (1980) loodud TRA (*The Theory of Reasoned Action*) mudel (vaata Lisa 3). TRA mudeliga saab selgitada indiviidi kavandatavat käitumist (Albayrak *et al* 2013), mida on ka maksukäitumine. Mudel koosneb neljas osast: uskumused, hoiak, kavatsused ja käitumine. Ajzen ja Fishbein (1980) selgitasid, et mudel koosneb kahest indiviidi käitumist reguleerivast protsessist: indiviidi enda kindel hoiak tulemuse suhtes ehk teooria kohaselt parima võimaliku valiku tegemine (ratsionaalsus) ja subjektiivne norm ehk sotsiaalne surve (Ajzen ja Fishbein 1980).

Kuna indiviidil on tavaliselt võimalik valida mitme alternatiivi vahel, siis saab sarnaselt mudelile sobivat käitumist valida ka maksukäitumise planeerimisel - tasuda makse või mitte. Isikutel tekib alati võimalus võrrelda erinevaid planeeritavaid alternatiive, lõpuks viiakse ellu käitumine, mis on tugevaima ja sobivaima väärtusega (Sheppard *et al* 1988: 327). Ratsionaalsust (isiklik parim valik) saab mudelis mõtestada kui isiku uskumust teatud käitumise tulemuses (kui makse tasun, siis on riigil piisavalt rahalisi vahendeid, et avalikke hüviseid pakkuda või kui makse ei tasu, siis jääb mulle rohkem vahendeid, et suurendada tarbimist või säästmist) ja indiviidi isiklikust hinnangust tulemusele (kui makse tasun, siis tunnen end eeskujuliku kodanikuna ja ei pea kartma maksuametit).

Ajzen (1991) selgitab mudelisse sisse toodud normi kui „indiviidi tajutav sotsiaalne surve, mis suunab indiviidi käitumist loodud plaani (mitte)täitmisele” (Ajzen 1991: 188). Indiviidil on eeldused ja teadmised sellest, kuidas teised indiviidid käituvad. Sellest lähtuvalt leiab indiviid teatud motivatsiooni, et võtta omaks teiste liikmete hoiakud ja käituda vastavalt. (Ajzen 1991: 188) Normist ja ratsionaalsusest kokku kujuneb indiviidi hoiak konkreetse käitumise suhtes (maksude maksmine võiks minu jaoks olla õige käitumine). Hoiakust kujuneb välja kavatsetav käitumine. Sotsiaalne norm (mudelis subjektiivne norm) ja indiviidi hoiak konkreetse käitumise suhtes viib lõpuks välja planeeritava käitumiseni ehk indiviid otsustab, et kas hakkab makse maksma või mitte, ja sellest kujuneb lõpuks reaalne käitumine ehk reaalne maksude maksmine või mittemaksmine.

Maksukäitumise ja sotsiaalse normi seost saab kirjeldada ka kui koostööd teiste ühiskonna liikmetega. Sellist koostööd saab selgitada terminiga sotsiaalne dilemma. Sotsiaalne dilemma väljendub selles, et indiviidi enda huvid on konfliktis ühishuvidega. Kui mõni indiviid üritab enda kasulikkust maksimeerida, siis on tegemist ratsionaalse valikuga. Näiteks indiviid tahab teenitud sissetulekutelt võimalikult vähe makse tasuda. Kui suurem hulk inimesi hakkab enda kasulikkust maksimeerima, siis jõuab tulemus olukorrani, kus kõik saavad vähem kasu, kui oleksid koostööd tehes (makse korrektselt tasudes) saanud. (Dawes 1980: 169, 170) Selline olukord eksisteerib, kui üks inimene maksab makse ja teine otsustab makse mitte tasuda, sest kõik kaotavad, kui riigil ei ole enam piisavalt ressursse, et enda kodanikele avalikke tooteid ja teenuseid pakkuda.

Kuid kui üks indiviid otsustab, et maksukohustuse täitmine on õige tegu, siis võib teine indiviid näha seda olukorda justkui võimalusena makse mitte tasuda, sest keegi teine teeb seda tema eest. Sellise käitumise juures võib indiviidi peas olla mõte, et ühe isiku maksukohustuste täitmata jätmine ei mõjuta riigi saadavat kogutulu, kuid indiviide, kes nii mõtlevad võib olla rohkem kui ainult üks. Sellist indiviidi saab kirjeldada mõistega „vabasõitja” (*free-rider*) ehk tegemist on indiviidiga, kes on otsustanud olla omakasupüüdlik, maksimeerida enda kasulikkust ja hoiduda mõningatest maksude tasumisest (Kirchler 2007: 104), kuid kasutab ja tarbib avalikke hüviseid siiski samamoodi nagu aus ja kohusetundlik indiviid.

Maksukäitumist ja sotsiaalsed norme on mitmed autorid uurinud (vaata Tabel 2) (Alm *et al* 1999, Wenzel 2004, Blanthorne, Kaplan 2008, Bobek *et al* 2007), kes kõik viisid läbi uuringu ja/või eksperimendi ja leidsid, et maksukäitumise ja sotsiaalsete normide vahel on alati tugevad seosed (Alm *et al* 1999: 145, Bobek *et al* 2007: 52, Wenzel 2004: 219). Eestis on varasemalt maksukäitumist uuritud. Näiteks 2016. aastal tegi Kasper (2016) maksukäitumise ja seda mõjutavate tegurite uuringu, milles osalesid neljateistkümne Ida-Euroopa riigi (ka Eesti) elanikku - kokku 22 000 indiviidi. Oma tehtud uuringus tõestas Kasper (2016), et maksukohustuse täitmist mõjutavad maksusüsteemi omadused, indiviidi enda suhtumine maksudesse ning ka sotsiaalsed normid (Kasper 2016: 14).

Tabel 2. Normide ja maksukäitumise seoste kohta tehtud uuringud

Autor(id)	Personaalne norm	Sotsiaalne norm			Sotsiaalne norm üldiselt	Tulemus
		K	S	D		
Bobek et al 2007	X	X	X	X		Enim mõju avaldab maksude maksmisele personaalne norm, käitumist mõjutavad teised sotsiaalse normi liigid (v.a. deskriptiivne norm)
Blanthorne, Kaplan 2008	X		X			Personaalne norm mõjutab maksukäitumist. Subjektiivne norm on seotud personaalse normiga, kuid ei mõjuta maksude maksmist.
Wenzel 2004	X	X				Käskiv norm ja personaalne norm mõlemad mõjutavad maksukäitumist. Selgus, et personaalsed normid mõjutavad käitumist tugevamalt.
Korobow et al 2007					X	Indiviidi teadmised teiste indiviidide maksude tasumisest suurendavad nende enda maksukohustuste täitmist
Bobek, Hatfield 2003	X		X			Nii subjektiivne kui ka personaalne norm mõjutavad indiviidi maksukäitumist
Davis et al 2003					X	Sotsiaalse normi ja maksude tasumise vahel on positiivne seos ehk sotsiaalne norm suurendab maksukohustuste täitmist
Cowell 1990					X	Sotsiaalne norm mõjutab maksukäitumist ja maksude tasumist üldiselt.
Alm et al 1999		X				Kui indiviidid said omavahel suhelda ja maksukäitumise kujunemist arutada, siis tugevnes indiviidide maksude tasumise määr
Wenzel 2005	X	X				Mõlemad normi liigid, personaalne kui ka keelav norm, mõjutavad maksude tasumist. Kuid personaalne normi mõju on tugevam ja mõjutab ka keelavat normi.
Kasper 2016					X	Mitterajanduslikud faktorid, s.h. sotsiaalne norm, mõjutab indiviidide maksude tasumist

Allikas: (Bobek et al 2013: 455), autori koostatud

Tabelis 2 välja toodud on erinevate autorite tehtud uuringud ja saadud tulemused. Tabelis on mitmed autorid, kes maksukäitumist ja sotsiaalset normi ja selle alaliike uurinud on. Tabelis 2 on kirjas personaalne norm, sotsiaalne norm, kus vastavalt K-keelav norm, S-subjektiivne norm ja D-deskriptiivne norm. Mõni autor ei ole arvestanud sotsiaalse normi alaliike ja on uuringusse kaasanud vaid sotsiaalse normi üldiselt. Ristikesed tabelis tähendavad teadustöös uuritavaid normide liike. Lisaks on välja toodud ka uuringu tulemusel saadud tulemused.

Selgub, et kõige vähem on valitud autorid uurinud deskriptiivset normi. On autoreid, kes ei ole sotsiaalset normi eraldi liigitanud (Korobow *et al* 2007, Davis *et al* 2003, Cowell 1990). Vaid Bobek *et al* (2007) uuris iga sotsiaalse normi mõju maksukäitumisele. Näiteks Korobow *et al* (2007) on uurinud sotsiaalset normi üldiselt, kuid on andnud teooria kohaselt sotsiaalsele normile käesoleva töö mõistes deskriptiivse normi omadused. Kui vaadata autorite uuringute tulemusi, kes sotsiaalset normi üldiselt on vaadelnud (Korobow *et al* 2007, Davis *et al* 2003 ja Cowell 1990), siis on näha, et sotsiaalne norm on alati mingil määral maksukäitumise kujundamisel olulise tähtsusega.

Mitmed autorid on leidnud, et maksukäitumise kujundamisel on oluline osa mõlemat liiki normidel, nii sotsiaalsetel kui ka personaalsetel normidel. Neid seoseid on tõestanud näiteks Bobek *et al* (2007), Wenzel (2004), Bobek ja Hatfield (2003) ja ka Wenzel (2005). Kõik autorid, kes enda tehtud uuringus personaalset normi uurinud, on leidnud, et personaalne norm mõjutab maksukäitumist kõige tugevamini. Uuringutest on näha (vaata Tabel 2), et saadud on ka tulemusi, kus personaalse normi mõju on tugev ja kandub üle sotsiaalse normi erinevatele liikidele (Blanthorne, Kaplan 2008, Wenzel 2005).

Eelnevates alapeatükkides selgitas töö autor maksukäitumist ja sotsiaalset normi ning selle alaliikide mõisteid ja seoseid. Käesolevas peatükis tegi töö autor ülevaate maksukäitumise ja sotsiaalsete normide seostest ehk nendest teooriatest ja tehtud uuringutest, kus sotsiaalset normi ja maksude maksmist või mittemaksmist on uuritud. Järgnevates peatükkides analüüsib töö autor tehtud uuringute tulemusi ning kirjeldab uurimisprotsessi ja Eesti kinnisvaraturgu ning valdkonna hetkeseisu.

2. Eesti ettevõtjate maksukäitumise ja sotsiaalse normi seosed

2.1. Uurimismetoodika ja ärivaldkonna tutvustus

Käesolevas peatükis toob bakalaureusetöö autor välja püstitatud hüpoteesid ja hüpoteeside valikute põhjenduse. Lisaks kirjeldab töö autor intervjuu ja küsimustiku vastajate üldist tausta ning annab täpsustavat teavet, et töö empiirilist osa oleks selgem ja lihtsam mõista. Intervjuu ja küsimustiku teoreetiline ja praktiline selgitus ja sisu tuuakse samuti välja alljärgnevas peatükis. Üldine ülevaade antakse ka kinnisvara valdkonnast. Eelnevate peatükkide teooriat ja seletusi arvesse võttes püstitab töö autor järgmised hüpoteesid:

Hüpotees 1: Kinnisvaramaaklerite maksukäitumist mõjutab ratsionaalsus.

Neoklassikalise teooria kinnituseks leidsid Allingham ja Sandmo (1972), et tegelikus elus on väga paljud maksumaksjad ratsionaalsed ja tahavad enda kasulikkust maksimeerida ning seetõttu tahavad võimalikult vähe teenitud sissetulekult riigile maksudeks tasuda (Allingham, Sandmo 1972). Kuid Alm *et al* (2010) leidis, et „isegi kui indiviid on ratsionaalne, siis kaalub isik alati maksukäitumise plusse ja miinuseid ning kuna maksude mittemaksmisega kaasnevad alati ka sanktsioonid, siis tavaliselt otsustab indiviid makse tasuda, sest indiviid teadvustab endale võimalikku ohtu vahele jääda ja kardab, et saab karistuse osaliseks” (Alm *et al* 2010). Kuna indiviidid võtavad vastu teooria kohaselt maksude mittetasumise valikul sageli arvesse isiklikku kasu (Epstein, Gang 2010: 374), siis on oluline uurida, kuidas suhtuvad ja kuidas mõjutab ratsionaalne mõtteviis kinnisvara valdkonnas tegutsevate indiviidide maksukäitumist.

Hüpotees 2: Kinnisvaramaaklerite maksukäitumist mõjutab sotsiaalne norm.

Teadagi on, et tegelikkuses ei käitu indiviidid alati ratsionaalselt ja omakasupüüdlikult (Marinescu 2016: 211) ning igapäevaselt on ühiskonna toimimise juures näha, et erinevad isikud võivad võtta arvesse teiste indiviidide käitumist ja otsuseid, millega on

harjunud ja nõus ka teised ühiskonnaliikmed. Indiviidi jaoks on oluline leida teatud olukordades kompromiss sotsiaalse normi ja omakasupüüdlikuse vahel. Erinevad autorid on leidnud, et sotsiaalne norm on seotud maksukäitumise kujunemisega (Bobek *et al* 2007, Wenzel 2004, Bobek, Hatfield 2003). Oluline on välja selgitada, millisel määral mõjutab sotsiaalne norm kinnisvara valdkonnas töötavate indiviidide käitumist ehk kas keegi üldse mainib või peab oluliseks sotsiaalset normi enda maksukäitumise kujundamisel.

Tavaliselt keskenduvad autorid uuringute läbiviimisel just sotsiaalsele normile kui üldisele ühiskonnaruumis kehtivale reeglile - selliselt saadakse teada ühiskonnas eksisteerivate indiviidide üldised maksukäitumise põhjused (Onu, Oats 2015: 7), kuid käesolevas töös on oluline hinnata iga sotsiaalse normi alaliigi mõju maksukäitumisele. Oluline on selgitada, kas ja millisel määral kinnisvara valdkonna esindajad sotsiaalset normi enda maksukäitumise kujunemisel tunnetavad.

Hüpotees 3: Kinnisvaramaaklerite maksukäitumine on mõjutatud subjektiivsest normist.

Ashby ja Webley (2008) tegid uuringu, milles vaatlesid sarnaste töövaldkondade omavahelist suhtlemist ja vastavalt maksukäitumise kujunemist. Autorid keskendusid kindlate sektorite tegevusse, milleks oli juuksuri- ja iluteenuste pakkumine. Intervjuude läbiviimisel selgus, et iluteeninidajad suhtlevad enda kolleegidega maksuseadustest ja reeglitest, et nendest aru saada ja arutavad kuidas teised nende tegevusharus maksuseadust täidavad. Selline omavaheline suhtlemine ja maksukultuuri arutamine mõjutab indiviidi isiklikku käitumist maksude maksmisel ja mittemaksmisel ning viib lõpuks eelnevalt välja toodud gruppide sotsiaalse normi kujunemiseni, kuna isikud teevad nii, nagu nende grupp õigeks peab. (Ashby, Webley 2008)

2013. aastal analüüsis Craft (2013) tähtsamaid 2004.–2011. aastal tehtud uuringuid ja analüüsis teiste tehtud teoste tulemusi enda empiirilise uuringuga, milles uuris otsuste langetamist erinevate ärivaldkondade keskkonnas. Craft (2013) arvas, et ettevõtte siseselt on indiviidi jaoks kolleegide ja sama ärivaldkonnas töötavate indiviidide käitumine suureks eeskujuks (Craft 2013). Lõpuks jõudis autor erinevate artiklite analüüsimisel järeldusele, et „Subjektiivse normi mõju eetiliste ostuste tegemisele on

veel selgusetu” (Craft 2013: 252). Kuid Blanthorne ja Kaplan (2008) jõudsid 2008. aastal tehtud uuringus järeldusele, et subjektiivne norm ei mõjuta indiviidide maksukäitumisel tehtud valikuid (Blanthorne, Kaplan 2008). Autor tahab leida tõestust, kas ja millisel määral kinnisvara valdkonna töötajate maksukäitumist mõjutavad teised inividid.

Hüpotees 4: Kinnisvaramaaklerite maksukäitumine on mõjutatud keelavast normist.

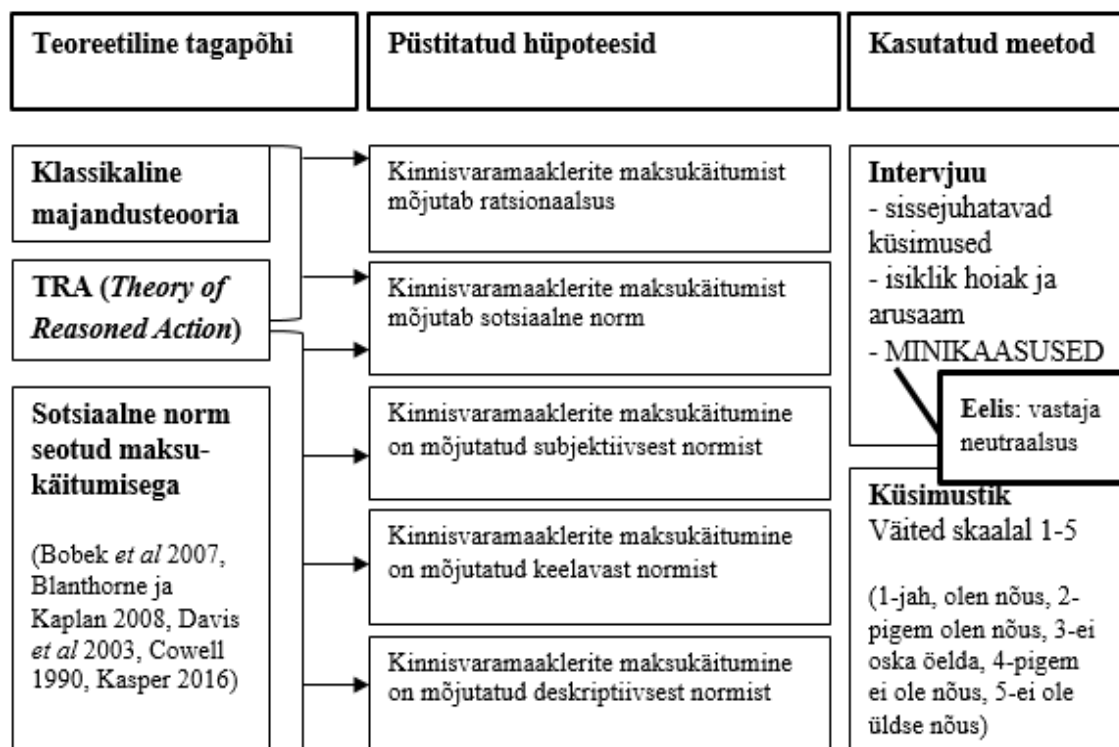
Keelavat normi on varasemalt uurinud näiteks Bobek *et al* (2007), Wenzel (2004), Wenzel (2005) ja Alm *et al* (1999). Keelavat normi on varasemalt uuritud, kuid Onu ja Oats (2015) leidsid, et keelav norm on see, mis autoritel suurema tähelepanuta jääb, ning enda tehtud uuringus jõudsid järeldusele, et keelav norm on seotud deskriptiivse normiga. Ehk „kui indiid näeb statistilise uuringu tulemusi, milles selgub, et maksude tasumise määr on riigis kõrge (deskriptiivne norm) järeldavad nad, et maksude mittetasumist peetakse ühiskonnaliikmete seas valeks käitumiseks (keelav norm)”. (Onu, Oats 2015: 7, 8) Wenzel (2004) leidis jällegi, et keelav norm mõjutab tugevalt inividide maksukäitumisel tehtud otsuseid ehk maksude tasumist (Wenzel 2004). Autor tahab leida tõestust, kas ja millisel määral kinnisvara valdkonna töötajate maksukäitumine on seostatav keelava normiga.

Hüpotees 5: Kinnisvaramaaklerite maksukäitumine on mõjutatud deskriptiivsest normist.

Maksude mittetasumine on sageli teema, millest paljud inividid rääkida ei soovi ning seega saavad inividid vaid oletada teiste inividide maksukäitumist. Varasemalt pole autorid deskriptiivsele normile samuti väga suurt tähelepanu pööranud. Vaid Bobek *et al* (2007, 2013) uurisid iga sotsiaalse normi mõju maksukäitumisele. Bobek *et al* (2013) leidsid, et deskriptiivsetel normidel puudub otsene seos ja efekt maksukäitumise kavandamisega, kuid tegid järelduse, et deskriptiivne norm on seotud teiste normide liikidega nagu subjektiivne norm ja personaalne norm (Bobek *et al* 2013: 465). Kuna deskriptiivne norm on sotsiaalse normi alaliik, siis on oluline uurida ka deskriptiivse normi mõju Eesti kinnisvaramaaklerite käitumisele.

Järgnevalt teeb bakalaureusetöö autor ülevaate uurimismetoodikast. Joonisel 3 on selgitatud uuringu teoreetilist tausta, milles on välja toodud uuringu teoreetiline

tagapõhi, püstitatud hüpoteesid ja ka kasutatud meetod. Töö autor viis läbi intervjuud kinnisvaratehinguid vahendavate isikutega, kes kõik tegelevad igapäevaselt kinnisvara ostu-, müügi- või renditehingutega. Intervjuu küsimused on välja toodud lisades (vaata Lisa 7). Küsimustikus pidid vastajad andma omapoolseid hinnanguid maksukäitumist selgitavatele väidetele, skaalal 1–5, kus üks tähistab nõustumist ja viis tähistab mittenõustumist (vaata Joonis 3).

Joonis 3. Uuringu metoodika tutvustus, autori koostatud

Lisas (vaata Lisa 5) on välja toodud intervjuude läbiviimisel kasutatud põhiküsimused ja nende teoreetiline taust. Esimese osa moodustavad sissejuhatavad küsimused, et tuua vastaja maksude ja maksukäitumise teemasse sisse ning mõista vastaja üldiseid arusaamasid ja hoiakuid maksude tasumata jätmise suhtes. Teise osa küsimused on indiviidide isiklikest hoiakutest ja arusaamistest. Kolmandas osas oli eesmärk panna indiviidid hindaja rolli, et mõista hoiakuid teatud käitumise suhtes. Minikaasuste sisse toomine intervjuusse on oluline, kuna maksukäitumine on teema, millest keegi väga rääkida ei soovita, ning seetõttu, et tagada küsimuste vastuste neutraalsus, on vastajatel võimalik arutleda kellegi teise käitumise üle.

Minikaasuste peategelaseks oli Tõnu, kes on täiesti tundmatu Eesti ettevõtja ja kellel tuleb alatihti, nagu kõikidel teistel ettevõtjatelgi, vastu võtta erinevaid otsuseid ja leida enda jaoks parim ja sobivaim maksukäitumise vorm. Lisas (vaata Lisa 7) välja toodud neli erinevat kaasust, mida autor viie intervjuueeritava käest küsis. Esmalt soovis töö autor teada (vaata Lisa 7 Kaasus 1), kuidas suhtub intervjuueeritav maksude maksmata jätmisesse, seda nii ühiskonna kui üksikindiviidi tasandil, sest on leitud, et maksude mittetasumist nähakse kui negatiivset ja moraalselt valet käitumist (Etzioni 1988). Saadud tulemustega saab töö autor seostada küsimuse vastuseid sotsiaalse normiga.

Teises kaasuses (vaata Lisa 7 Kaasus 2) oli Tõnu väikese ettevõtte omanik ja tegeles antud juhul maksude optimeerimisega. Oluline oli välja selgitada, kas intervjuueeritavad näevad maksukäitumise alaliiki positiivselt või pigem negatiivselt ehk mida arvavad intervjuueeritavad üldiselt maksude optimeerimisest. Tehtud uuringutes (Kirchler *et al* 2003) on leitud, et maksude optimeerimist ei nähta kui negatiivset käitumist, vaid on isegi arvatud, et maksude minimeerimine on „märk kavalusest“ (Kirchler *et al* 2003). Kaasust saab seostada deskriptiivse ja keelava normiga.

Kolmandas kaasuses (vaata Lisa 7 Kaasus 3) on Tõnut kujutatud kui ausat ja seaduskuulekat kodanikku. On leitud, et kui isikud arvavad, et teised indiviidid tasuvad maksud ausalt, siis on ka neil motivatsioon ja tahtmine kõik kohustuslikud maksud tasuda (Frey, Torgler 2007, Traxler 2010). Vastupidiselt maksude tasumisele on leitud, et kui indiviidid arvavad, et teised makse ei tasu, siis võib ka nende maksukäitumine kujuneda vastavalt (Fehr *et al* 2002). Oluline on näha, kas intervjuueeritavad ise arvavad, et nende valdkonna ettevõtjad on ausad ehk kuidas käituvad maksude tasumisel sarnase valdkonna töötajad. Kaasust saab seostada subjektiivse ja deskriptiivse normiga.

Neljandas kaasuses (vaata Lisa 7 Kaasus 4) on olulisel kohal subjektiivne norm ehk kuidas mõjutavad teised indiviidid maksukäitumist. On leitud, et sarnases tegevusvaldkonnas tegutsevad isikud võtavad endale eeskujuks kindla isiku ja lasevad ka enda maksukäitumist mõjutada (Bobek *et al* 2007, Bobek, Hatfield 2003) ehk kui üks indiviid petab, siis on suurem tõenäosus, et teised samuti petavad. Kaasuse vastuse analüüsiga saab välja selgitada, milline on vastajate seisukoht ja arvamus maksukäitumise sotsiaalse normi suhtes.

Küsimustiku (vaata Lisa 4) ja intervjuu küsimused (vaata Lisa 7) on koostatud varasemate tehtud uuringute põhjal. Näiteks Malaysia maksumaksjate käitumise uurimiseks koostatud küsimustikku (Tax Compliance 2017) ning olulise osa küsimustiku väidete ja küsimuste koostamisel sai töö autor ideid ja mõtteid ka Iirimaal läbi viidud maksukäitumise uuringust (Cleary 2013). Töö autor kombineeris varasemates uuringutes koostatud küsimusi omavahel, et saada kinnisvara ettevõtjate maksukäitumist mõjutavatest teguritest võimalikult lai ülevaade. Kuna küsimustikus on väiteid erinevate maksukäitumist mõjutavate tegurite kohta, mitte ainult sotsiaalseid norme uurivad, siis saab töö autor hiljem teha ka üldiseid järeldusi kinnisvara ettevõtjate maksukäitumise kujunemise kohta.

Töö autor võttis ühendust paljude kinnisvaraäris tegutsevate isikutega, kuid paljudel maakleritel polnud siiski, kas suure töökoormuse või üldise huvi ja soovi tõttu, tahtmist intervjuus osaleda. Ühe kinnisvara maakleriga õnnestus intervjuu läbi viia vaid pooleldi, kuna ilmneseid etteteadmata asjatoimetused. Lisaks peab töö autor oluliseks rõhutada, et kuna maksukäitumine on teema, mille juures on oluline indiviidide täielik anonüümsus, siis ühelegi intervjuule ja küsimustikule vastanud isikute nime ei avalikustata. Intervjuule vastanute kohta on töö autor koostanud tabeli (vaata tabel 3). Tabelist on näha, et kokku on intervjuule vastanud viis, kellest vastavalt neli meest ja üks naine. Kuna üks indiviid vastas intervjuule kirjalikult, siis on kolmanda intervjuu pikkuseks leitud teiste intervjuueeritavate aritmeetiline keskmine ja kuupäev pandud autori meilile laekunud vastuste faili saabumise põhjal.

Tabel 3. Intervjuus osalenud kinnisvara valdkonna esindajad

Intervjuu number	Sugu		Intervjuu läbiviimise aeg	Intervjuu pikkus
	mees	naine		
Intervjuu nr 1	X		30.03.2017	00:10:41
Intervjuu nr 2	X		05.04.2017	00:25:23
Intervjuu nr 3	X		03.04.2017	00:21:25
Intervjuu nr 4	X		10.04.2017	00:28:01
Intervjuu nr 5		X	13.04.2017	00:21:34

Allikas: autori koostatud

Küsimustikule vastas 42 kinnisvaras igapäevaselt tegutsevat ettevõtjat, kellest enamus on kutselised maaklerid ehk on sooritanud kinnisvaramaaklerite kutseeksami. Tulemused on välja toodud lisas (vaata Lisa 6). Kokku osales 23 meest ja 19 naist. Kõige suurem osa vastanutest jäid vanusevahemikku 26–45 (57% vastajatest) ja on omandanud kõrghariduse (57% vastajatest). Küsimustikule vastanud on enda ettevõtte registreerinud kõige enam osaühinguks - 37 isikut vastasid, et ettevõtte juriidiline vorm on just OÜ. Järgnevas peatükis teeb töö autor aga ülevaate küsimustikus ja intervjuus saadud tulemustest ning selgitab täpsemalt neid tegureid, mis kinnisvara valdkonna ettevõtjaid makse tasuma suunab või vastupidiselt maksude mittetasumisele võiks suunata.

Järgnevalt teeb käesoleva töö autor lühikese ülevaate Eesti kinnisvaraturust. Otseselt ühelegi ettevõttele töös viidatud ei ole ja töö autor teeb üldise ülevaate kinnisvarateenuseid pakkuvatest ettevõtetest. Kinnisvarateenuste pakkujaid on Eestis mitmeid ning ettevõtete suurused varieeruvad üksikindiviidist kuni mitmesaja töötajaga ettevõteteni (vaata Lisa 2). 2015. aasta seisuga tegutses Eesti kinnisvaraturul 5544 ettevõtet, millest 5400 ettevõttes töötab üks kuni üheksa töötajat (Kinnisvara ettevõtete tulud...2017)

Kokku oli kinnisvaraalasega töötavaid umbes 10 456 isikut (Kinnisvara ettevõtete tulud...2017). Kinnisvara valdkonna ettevõtete eripäraks on, et suuremas osas on kinnisvaraturul ettevõtted üksikindiviidi põhised, näiteks OÜ-d ja FIE-d. Ehk on kinnisvaramaaklereid, kes töötavad kindlas ettevõttes töölepingu alusel ja on ka ettevõtjatele teenuste pakkujaid, kes on sõlminud ettevõttega maaklerteenuste osutamiseks lepingu ning tegutsevad justkui ettevõtte nime all nende (koostöö)partneritena (Stadnik 2016). Sellise viimasena välja toodud töövormiga on maaklerteenuste ja hindajateenuste pakkujate maksukäitumine suuresti seotud indiviidi isiklike väärtuste ja hoiakutega, vähemoluline pole ka ettevõtte juhtkonna ja ühiskonna mõju.

Tänapäeva majanduse arengufaasis on hinnad pidevalt tõusmas. Rohtla ja Kaukver (2017) leidsid, et ka kinnisvaraturul on samuti hinnakasv aktuaalne: „kinnisvara hinnaindeksi kasv oli 2017. aasta I kvartalis 7,2% võrreldes eelmise aasta sama perioodiga ning 2,8% võrreldes eelmise kvartaliga. Korteriomandite hinnaindeks kasvas

aastases võrdluses 9,0%, ning hoonestatud elamumaa hinnaindeks 2,1%”. (Rohtla, Kaukver 2017) Käesoleva töö autor leidis, et 2017. aasta algusest kuni tänaseni on kinnisvaraga kokku tehtud 15 289 tehingut. Kõige enam on toimunud Eestis ostu- ja müügitehinguid, mida 2017. aastal on toimunud 12 626. (Maa-amet, seisuga 09.04.17) Sageli on just kinnisvara maaklerteenuseid pakkuvatel ettevõtetel ja ettevõtjatel ostude ja müükide vahendamisel suur tähtsus ja roll. Tabelis 4 on ära toodud erinevate tehinguliikide arv, kogupind ja tehingute kogusumma, mis 2017. aasta algusest kuni tänaseni (09.04.2017 seisuga) on 852 469 269 eurot.

Kinnisvara ettevõtteid tegutseb mitmetes Eestimaa linnades. Kinnisvaras tegutsevad ettevõtted jagunevad sageli mitmeks allüksuseks, näiteks on mitmetel ettevõtetel bürood erinevates Eestimaa linnades (Tartu, Kuressaare, Pärnu). Kõige enam kinnisvara ettevõtteid ja ettevõtjaid on Eestimaa suurlinnades nagu näiteks Tartu ja Tallinn, sest Eestimaa suurlinnades ja suurlinnade vahel toimub rohkelt äritegevust ja isikute liikumist. Käesolevas töös kasutas autor üldkogumina Eestimaa erinevate maakondade ja linnade maaklerteenuste pakkujaid ning küsimustiku saatis töö autor laiali nii suurematesse kui ka väiksematesse ettevõtetesse.

Tabel 4. 2017. aasta algusest tehtud kinnisvaratehingud

Tehingu liik	Tehingute arv	Kogupind (ha)	Koguväärtus (eur)
Kingitus	1 948	3 307,67	52 354 381
Muu tehing	572	1 683,66	15 064 669
Ost-müük	12 626	23 852,95	780 993 116
Vahetus	143	127,63	4 057 103
Kokku	15 289	28 971,91	852 469 269

Allikas: Eesti maa-amet, tehingute andmebaas (seisuga 09.04.2017), autori koostatud

Et kinnisvaraturul maaklerteenust ja hindamisteenust usaldusväärselt pakkuda tegutseb Eestis mitmeid liite ja ühendusi, mis on mõeldud erinevatele kinnisvara ettevõtetele ja ettevõtjatele, et tagada ausam ja usaldusväärsem äritegevus. Näiteks Kinnisvarafirmade Liit, kuhu kuuluvad mitmed Eestis tegutsevad kinnisvaraettevõtted (Eesti Kinnisvarafirmade Liit 2017). Lisaks tegutseb Eestis ka Kinnisvaramaaklerite koda, kuhu kuuluvad kinnisvaramaaklerid ning ka kinnisvarahindajad, kes omavad kutselise maakleri tunnistust. Kutselise maakleri tunnistus saamiseks tuleb sooritada maaklerieksam (Eesti Kinnisvaramaaklerite Koda 2017), mis nõuab lisatööd, ajakulu ja

õppimist ning see võib olla ka üks põhjustest, miks kõik kinnisvaramaaklerid pole eksami sooritanud. Kuid eksami sooritanud maakler on palju teadlikum maksude tasumise ja mittetasumise ning seadustes sätestatu kohta. Lisaks, peaks selliste mittetulundusühingute loomine ja isiku sinna kuulumine tagama igale isikule, kes kinnisvara ettevõtjatelt teenust ostab, kindlustunde, et tegemist on ausate ja kvaliteetset teenust pakkuvate isikutega.

2.2. Kinnisvaramaaklerite maksukäitumist mõjutavad tegurid

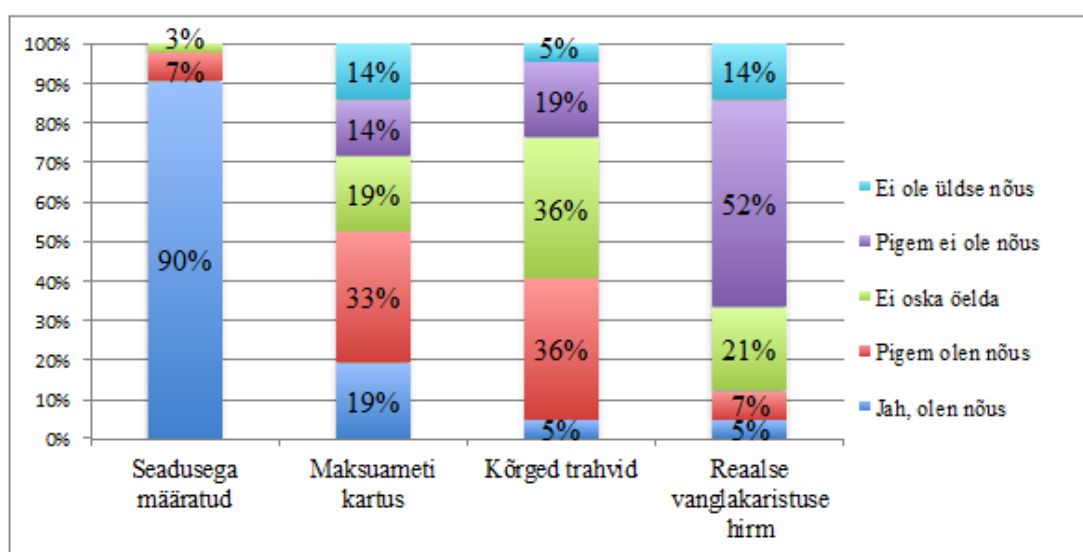
Alljärgnevas peatükis toob töö autor välja küsitluse tulemused, et anda ülevaade kinnisvaramaaklerite üldistest maksukäitumist kujundavatest teguritest ja põhjustest. Lisaks analüüsib töö autor intervjuudes saadud vastuseid ning seob need küsimustikus saadud vastustega. Mõned maksude maksmisega seotud põhjused ja tegurid on välja toodud joonistel (vaata Joonis 4 ja 5) ning maksude mittemaksmisega seotud vastused on ära toodud viimasel kahel käesoleva peatükis joonistel (vaata Joonis 6 ja 7). Ülejäänud tegurid, mis joonistele ei mahtunud on välja toodud lisades (vaata Lisad 13–15).

Cleary (2013) varasemalt tehtud uuringust selgus, et isikud maksavad makse, kuna seda nõuab ja kohustab seadus (Cleary 2013: 30). Ka Eldund ja Åberg (2002) ja Bobek *et al* (2013) leidsid, et just seadused on need, mis on tavaliselt indiviidide maksukäitumise kõige olulisemateks mõjutatateks (Edlund, Åberg 2002: 210, Bobek *et al* 2013: 458). Jooniselt (vaata Joonis 4) on näha, et esimene oluline tegur, mida kinnisvaras töötavad isikud mõistavad, kui ühte olulisemat maksude tasumise mõjurit, ongi just seadus ja selle kohustuslikkus (formaalne norm). 97% vastanutest pidasid just seadust oluliseks maksude tasumise mõjutajaks (90%–“jah, olen nõus”; 7%–“pigem olen nõus”). Intervjuus osalenud töid kõik esmalt välja seadused, kui maksukäitumist mõjutava teguri, näiteks vastused olid järgnevad: “...kindlasti saab välja tuua sellise argumendi, et see on seadusega kehtestatud...” (intervjuu 3), “Seadused on täitmiseks.” (intervjuu 4), “Esmalt kindlasti seadused...” (intervjuu 5).

Teine oluline põhjus on maksuameti kartus (Alm *et al* 1992: 36, Fjeldstad, Semboja 2001: 2067). Ka Allingham ja Sandmo (1972) leidsid, et üks oluline põhjus, miks indiviidid makse tasuvad on see, et alati on võimalus, et indiviidid jäävad vahele

(Allingham, Sandmo 1972). 52% kõikidest vastanutest pidasid maksuameti kartust oluliseks teguriks. Maksuametit enda maksutegevuse suure mõjutajana ei näe 28% vastanutest. Küsimustiku teises osas välja toodud väitega “arvan, et võin maksukohustusi mõningal määral vältida, kuna usun, et ei jää maksuametile enda tegevusega vahele”, nõustusid 83%, et ei soovi maksuametit petta, kuna kardavad siiski vahele jääda. Kuigi 5% vastanud isikutest arvasid ka, et maksuametile nemad maksukohustuste mittetäitmisega vahele ei jää ning ei karda maksuametit ja kontrolliüksusele vahele jäämist.

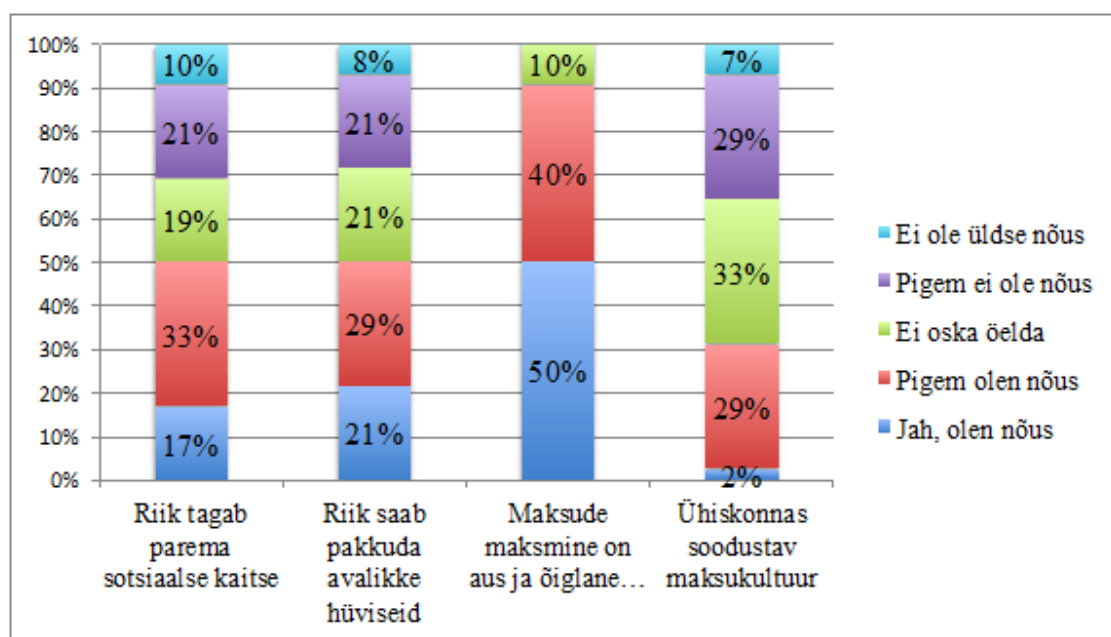
Samalaadne maksuameti kartusele võib olla ka vahelejäämise risk (vaata Joonis 7). Vahelejäämise riski pidas maksukäitumise kujunemisel oluliseks 69% kõikidest vastanutest. Intervjuusid analüüsid selgus, et ka intervjuus osalenud näevad enda maksukäitumise kujunemisel maksuametit ja vahelejäämise riski kui mõju avaldavat tegurit: ”kõige rohkem mõjutab maksukäitumisel mind see, et ma ei taha ... jääda vahele...” (intervjuu 2), “...kui petad, siis pead olema julge...sest et, võid ju vahele jääda...ja seetõttu mina maksan...makse ” (intervjuu 5), “...näiteks ka see, et kardan vahele jääda” (intervjuu 4). Ühes intervjuus nägi vastaja maksuametit kui mitte ainult institutsiooni, keda peaks kartma, vaid ka kui teatud olukordades koostööpartnerit: “...Kui on perspektiivne ettevõtte, kel on objektiivsed ajutised raskused, siis on vaja leida lahendus kasvõi maksuameti abiga” (intervjuu 4).

Joonis 4. Maksude maksmist mõjutavad tegurid (1), autori koostatud küsimustiku tulemuste põhjal

Slemrod *et al* (2001) leidsid, et üks oluline tegur, miks makse makstakse on suurte sanktsioonide rakendamine (Slemrod *et al* 2001: 458). Formaalse normi poolt vaadates on sanktsioonid näiteks trahvid ja reaalne vanglakaristus (vaata Joonis 4). Suurem osa vastanutest ei pea enda maksude maksmise mõjutajaks aga vanglakaristuse hirmu, mida võib pidada tugevaks sanktsiooniks, kus vastavalt 62% vastanuteks seda ka väitsid. Kuigi kinnisvaramaaklereid intervjuerides selgus, et vanglakaristuse hirm maksukäitumisele võib avaldada teatud mõju: “Kõige rohkem mõjutab maksukäitumisel mind see, et ma ei taha minna vangi...” (intervjuu 2). Sanktsioonina võime näha ka kõrgeid trahve - 41% vastasid, et see on tegur, mis nende maksude tasumist mõjutab, 36% ei osanud öelda ehk autor arvab, et on võimalik, et paljud vastajad pole varem maksukohustuste rikkumise eest trahvi saanud ning 24% arvas, et kõrged trahvimäärad nende maksukäitumist ei mõjuta.

Maksukohustuste täitmist võib mõjutada ka teadmine, et riik kasutab raha indiviidide heaolu ja teenuste kättesaadavuse arendamiseks ehk riik saab tagada parema sotsiaalse kaitse ja heaolu (Fjeldstad, Semboja 2001: 2069). 50% vastanutest leidsid (vaata Joonis 5), et maksvad makse, kuna tunnevad, et riik saab seeläbi tagada neile parema sotsiaalse kaitse. 31% seevastu leidsid, et maksude tasumist riigipoolse sotsiaalse kaitse olemasolu nii väga ei mõjuta. Ka avalike hüviste pakkumine üldiselt võib maksukäitumist mõjutada. Alm *et al* (1992) arvasid, et oluline tegur, miks makse tasutakse on avalike hüviste hindamine (Alm *et al* 1992: 21), kuigi sageli inividid ei teadvusta endale seda, et tasutud maksudega saab riik parandada ja arendada näiteks infrastruktuuri.

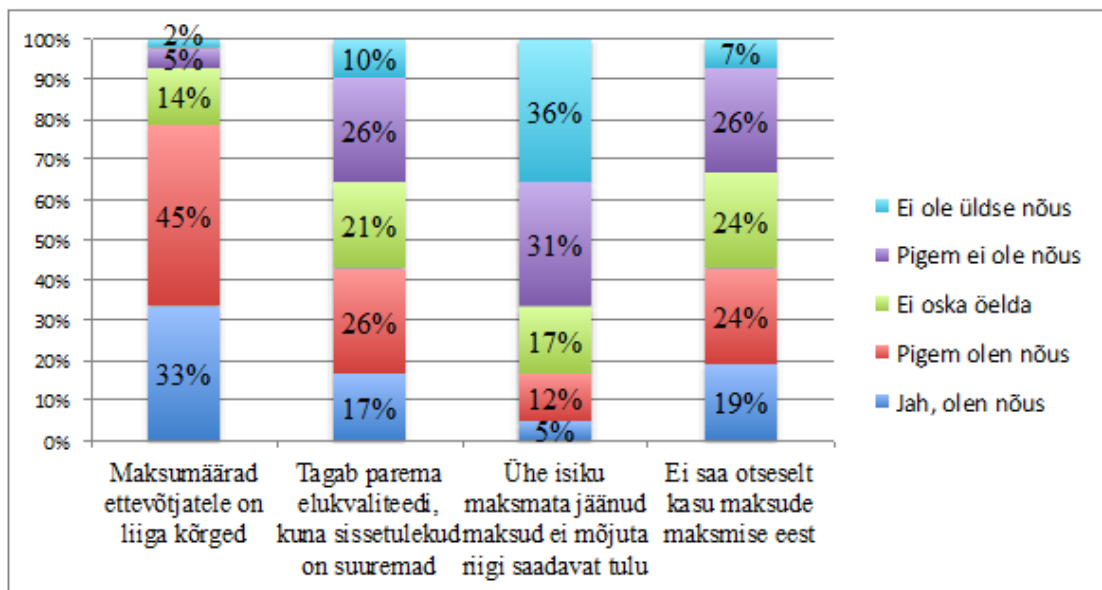

Joonis 5. Maksude maksmist mõjutavad tegurid (2), autori koostatud saadud tulemuste põhjal

50% küsimustikule vastanutest arvasid, et tahavad kohustuslikke makse tasuda, kuna riik saab pakkuda rohkem avalikke hüvesid. Kuid 29% kinnisvaramaakleritest leidsid, et riigipoolne avalike hüviste pakkumine nende maksude tasumist otseselt ei mõjuta. Intervjuude analüüsis selgus samuti, et mõnele indiviidile on olulised ka riigi poolt pakutavad tooted ja teenused. Näiteks tõi intervjuueeritav välja sellise seisukoha: “...sest aina rohkem ju teadvustatakse endale ka seda...et, maksude tasumisega saab ikka riigilt midagi tagasi...” (intervjuu 5). 2013. aastal Iirimaal läbi viidud uuringus leiti, et üle 70% vastanud isikutest teadsid, et maksukohustustest kinnipidamine tagab riigile rahalised vahendid, et riigi kodanike eest “hoolitseda” (Cleary 2013: 32).

Vähemoluline pole ka indiviidide maksude mittemaksmist mõjutavad tegurid ehk need põhjused, mis võiksid küsimustikule vastanuid ajendada kõige enam makse mitte tasuma. Mõned olulised üldised saadud tulemused on välja toodud järgnevatel joonistel (vaata Joonis 6 ja 7). Eesti riik on mitmeid aastaid üritanud indiviididele selgeks teha, läbi erinevate kampaaniate (näiteks “Maksmata maksud jätaavad jälje”), et maksude tasumine on oluline. Kinnisvaramaaklerite (Vaata Joonis 6) puhul on näha, et 67% vastanutest mõistavad, et ühe isiku maksmata jäänud maksud mingil määral siiski

mõjutavad riigi saadavat tulu ja 17% 42-st vastanust tunnevad siiski veel, et ühe isiku maksmata jäänud maksud ei saa kuidagi riigi tulu mõjutada.

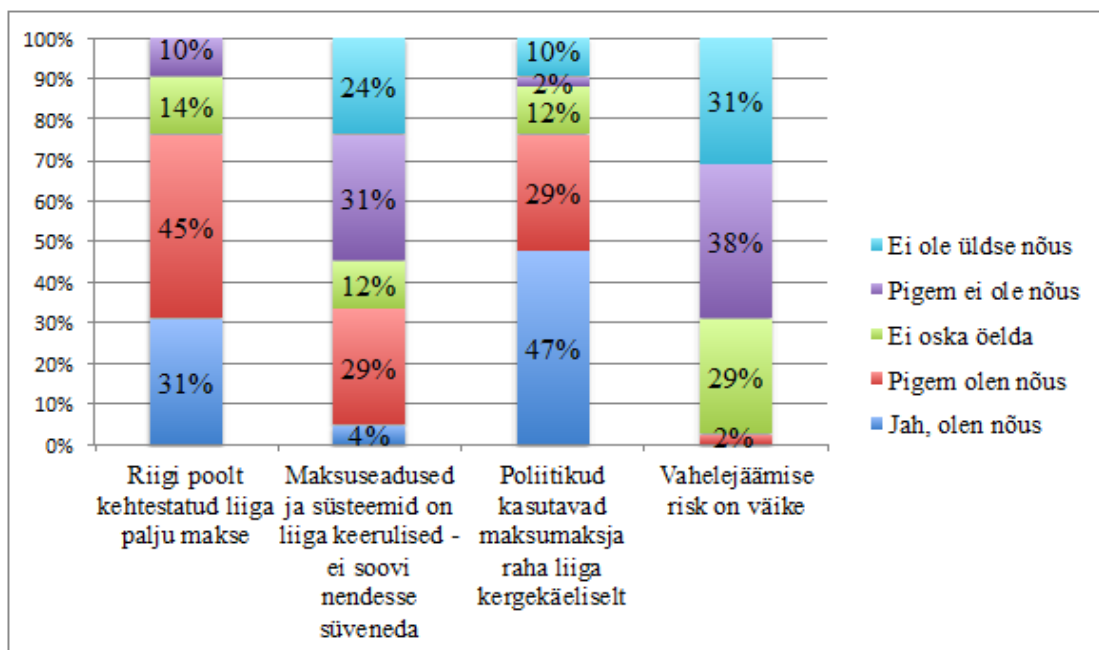

Joonis 6. Maksude mittemaksmist mõjutavad tegurid (1), autori koostatud saadud tulemuste põhjal

Maksude mittetasumisega võib kaasneda ka tunne, et maksumaksja ei saa otseselt isiklikku kasu (Schmölders 1960), kui kõik kohustuslikud maksud riigile ära tasub (vaata Joonis 6). Küsimustiku tulemusi analüüsid selgus, et kinnisvara valdkonnas on vastused maksumaksja kasulikkuse kohta üsna võrdväärased, kuigi veidi suurema osa (43% vastajatest) moodustasid vastanutest need, kes tunnevad, et maksude tasumine ei anna neile otseselt kasu, siiski 33 % vastanutest tunnevad, et maksude tasumine annab neile ka otsest kasu.

Maksukäitumist võivad mõjutada ka liiga kõrged maksumäärad või liiga palju makse (Fjeldstad 2004: 11). Jooniselt 6 on näha, et kinnisvaramaaklerid näevad maksukäitumise kujundajana ka kõrgeid maksumäärasid - 78% vastanutest arvasid, et jätaksid selle tõttu maksud tasumata. Küsitlusest selgus ka, et maksude mittemaksmist võidakse kaaluda, kuna riik on kehtestanud liiga palju makse (vaata Joonis 7) - 76% 42-st. Põhjus, mis maksukäitumist võib mõjutada on ka seaduste keerulisus ning sageli inivididid ei soovi lihtsalt sinna süveneda (Kirchler 2007: 43, 44). Selgus aga, et kinnisvaramaaklerid ei näe seaduseid pigem keerulistena, kuigi arvamusi oli erinevaid -

34% arvasid, et maksuseadused on liiga keerulised ja 55% arvasid, et maksuseadused ei ole keerulised.

Joonis 7. Maksude mittemaksmist mõjutavad tegurid (2), autori koostatud saadud tulemuste põhjal.

Aususe ja õigluse aspektist on oluline, et ühiskonnaliikmetel oleks kujunenud arvamus, et riigipoolt kogutud raha kasutatakse hoolikalt. Kui invidiididel on tunne, et poliitikud kulutavad raha liiga kergekäeliselt, siis võib see kujuneda üheks maksude mittemaksmise teguriks (Fjeldstad 2004: 11). Tehtud uuringust selgus, et kinnisvaramaaklerite seas on välja kujunenud arvamus, et poliitikud röövivad invidiidide raha, sest 76% märkisid eelneva mittemaksmise teguriks (vaata Joonis 7). Teooriast lähtudes võiks paralleele tõmmata normiga, kuna invidiid kuulub teatud gruppi, antud juhul ühiskonda, ning näeb, kuidas teised käituvad ja teab, et kui teised teevad võin teha ka mina ning näevad seda kui ebaausat käitumist. Ka intervjuus sai poliitikute rahakasutamise väide kinnitatud: "...et Taavi sokkide eest mulle maksta ei meeldi." (intervjuu 2).

Käesolevas peatükis tegi autor ülevaate kinnisvaravaldkonna töötajate maksukäitumist kõige enam mõjutanud teguritest. Selgus, et formaalne norm ehk seadus on vastanute maksude tasumisega tugevalt seotud. Järgmises peatükis analüüsib töö autor sotsiaalsete normide seotust maksude tasumisega ja mittetasumisega, et leida seoseid

maksukäitumise ja sotsiaalsete normide vahel ja kinnitada või lükata ümber algselt püstitatud hüpoteesid.

2.3. Kinnisvaramaaklerite maksukäitumise ja sotsiaalse normi seosed

Käesolevas peatükis analüüsib töö autor tulemusi, mis on otseselt seotud kinnisvara valdkonna ettevõtjate maksukäitumise ja sotsiaalsete normidega. Analüüsis kasutatakse küsimustiku vastuseid (vaata lisad 13–15) ja intervjuu vastuseid (vaata lisad 8–12). Saadud tulemuste põhjal teeb töö autor kokkuvõtteid ja saab kinnitada või lükata ümber püstitatud hüpoteesid.

Eelnevas peatükis selgus, et kinnisvara valdkonnas töötavad isikud lähtuvad maksukäitumise kujundamisel suuresti seadustest. Lisaks selgus, et väärtustatakse tugevalt ausaid konkurentsitingimusi. 95% küsimustikule vastanutest pidasid ennast ausaks ettevõtjaks ning leidsid, et maksude maksmine on igapäevaelu osa, mida tuleb lihtsalt täita (Onu, Oats 2016: 36). 69% vastanutest arvavad, et saavad olla teistele maksumaksjatele oma tegevusega eeskujuks. Nende tulemuste põhjal võib eeldada, et kinnisvara valdkonnas ja antud valimisse sattunud isikud on ausad ja ei otsi alatihti võimalusi, et maksuametit petta. On võimalik, et valimisse sattusidki kõik ettevõtjad, kes on ausad ja tasuvad kõik maksud korralikult ning ülejäänud, kes küsimustiku ja/või intervjuu vastamisest loobusid ei soovigi teatud põhjustel isiklikust maksukäitumisest rääkida. Väga oluline tegur on ka asjaolul, et kuna peaaegu kõik vastajad on saanud maakleri kutsetunnistuse, siis võib aususe faktor olla tingitud ka sellest.

Maksude mittetasumist võidakse kaaluda, kui soovitakse saada suuremat kasumit (Kirchler 2007: 15, Allingham, Sandmo 1972: 326). On näha, et 60% (10% vastasid, et “jah, olen nõus” ning 50% vastavalt “pigem olen nõus”) küsimustikule vastanud kinnisvaramaakleritest võiksid makse mitte tasuda, kuna see annaks neile suuremat kasumit. Maksukäitumise seost **ratsionaalselt** käituva indiviidiga saame vaadata jooniselt (vaata Lisa 1) kus on näha, et ratsionaalsust saab seostada karistuse (trahv ja audit), sissetulekute ja maksumääradega. Eelmises peatükis tõi töö autor välja maksumäärade, trahvide ja maksuameti kartuse tegurid ning selgus, et maksukäitumist

mõjutavad kõrged maksumäärad ja maksuameti kartus, trahvide mõju avaldub väiksemal määral.

Tulemusi edasi analüüsides selgus, et 74% kinnisvara valdkonna töötajatest arvavad, et on vale, kui ettevõtjad jätavad riigile maksud tasumata vaid selleks, et suurendada enda sissetulekuid ning vaid 10% 42-st arvasid, et selline käitumine poleks vale ning enda sissetulekute maksimeerimine on oluline. Väitega “kui avaneks võimalus, siis üritaksin endale määratud maksukohustusi vähendada” nõustusid 67% vastanutest ning vaid 4% arvasid, et ei kasutaks võimalust ja ei loobuks kohustulike maksude tasumisest. Väitega “kui avaneks võimalus ja keegi ei saaks teada, siis kasutaksin võimalust ja vähendaksin endale määratud maksukohustusi” nõustus 54% vastanutest. Väitega “maksude maksmine toob ettevõtjale rohkem kasu kui mittemaksmine” nõustusid 35% küsitluse täitnutest ehk mingil määral indiviidid näevad maksude mittemaksmises isikliku kasu aspekti.

Autor arvab, et ratsionaalsust ja sotsiaalsete normide koostoimet iseloomustab hästi maksukäitumise liik, milleks on maksude optimeerimine. Intervjuusid läbi viies selgus, et üldine arvamus maksude minimeerimisest oli järgmine: “...et eks sellega on nii, et seaduslikus piirides püsides on ju kõik õige...” (intervjuu 3), “kui ta teeb seda seaduslikul viisil, siis on kõik hästi...” (intervjuu 2), “noh...et kuna seaduslikult on ikkagi kõik õige, siis on Tõnul õigus seda teha...” (intervjuu 5). Ehk vastajad peavad maksude minimeerimist õigeks, kuna seaduslikult on kõik õige ja lubatud. Kuid norm kuulub samuti maksude optimeerimise juurde, kuna indiviidid siiski teavad, et maksude optimeerimine on üldiselt vale käitumisviis. “aga kui ettevõtja arvab, et nii on õige ja aus ka teiste suhtes, siis...jah” (intervjuu 3), “...aga, selles suhtes, et see ei ole ikkagi õige ... võiksite kõik makse minimeerida ja ... kuhu see siis lõpuks riigi viiks ... ei kiida heaks” (intervjuu 5).

On selgelt näha, et isikliku kasu suurendamine on (võimalusel) indiviididel valikuvariant. Saame väita, et maksukäitumise kujunemisel on ratsionaalsel mõtteviisil teatud roll mängida ja indiviidid püüavad leida viise, kuidas enda kasulikkust suurendada. Saadud tulemustest saab järeldada, et indiviidid on enda olemuselt omakasupüüdlikud, kuid just formaalsed ja mitteformaalsed normid on need, mis

indiviidide maksukäitumist väga tugevalt piiravad ja suunavad. Järgnevalt analüüsib töö autor sotsiaalset normi ja selle alaliikide maksukäitumisega.

Järgnevalt analüüsib töö autor tulemusi, mida saab seostada **sotsiaalse normiga**. Sotsiaalset normi saab selgitada kui õige ja normaalse käitumisena ning vastupidiselt õigele ka vale käitumise selgeks tegemisega. Hetkel jätame kõrvale formaalse normi ning analüüsime vaid mitteformaalset normi. 90% vastanutest leidsid, et maksude maksmine on aus ja õiglane teiste ühiskonnaliikmete suhtes ning vaid 10% vastanutest ei osanud seisukohta võtta. Lisaks võib sotsiaalset normi peegeldada justkui ühiskonnapoolne surve, mida 44% kinnisvaramaakleritest enda maksude tasumise mõjuna nägid, 41% vastanutest väitsid aga, et ühiskonna teised liikmed ja nende arvamus ei ole piisav põhjus, miks peaks enda maksude tasumist muutma.

Lisaks leidsid 86% vastanutest, et maksude maksmata jätmine on lihtsalt vale. Intervjuude vastustena selgus, et kõik vastajad nägid maksude mittemaksmist kui vale tegevust. “maksude mittemaksmine on ...vale...pettus” (intervjuu 5), “maksude mittemaksmine on ...risk...kuritegu” (intervjuu 2), “Halb ja seadusega vastuolus.” (intervjuu 4), “võrdlen maksude maksmist ja maksude mittemaksmist spordi ja dopinguga” (intervjuu 1). On näha, et Eesti kinnisvaramaaklerite maksukäitumisse on juurdunud sotsiaalne norm. Õigeks peetakse kohustuslike maksude tasumist ja valeks maksude mittetasumist. Ühiskonna arvamust tervikuna tõi välja ka intervjuueeritav: “arvan, et pole suur erinevus, kas mõelda sel teemal konkurendi, naabri või võõra osas - (maksude maksmata jätmisesse) suhtumine peaks ju ikka sama olema” (intervjuu 4).

Sotsiaalse normi hüpoteesi tõestamisel saab kasutada ka minikaasuse analüüsimist, kus peategelane Tõnu tahab hakata enda töötajatele osaliselt ümbrikupalka maksuma. Saadud vastused olid kõik sarnased: “maksude mittemaksmist ei saa kunagi nüüd õigeks pidada...” “Ega siis ühiskond sellist käitumist küll õigeks ei pea, ... ühiskonnas sellist asja siiski ei aktsepteeritaks (intervjuu 3), “Ühiskonna arvamus vist on kriitiline” (intervjuu 4), “et siis maksude mittemaksmist ma nüüd küll selliseks õigeks tegevuseks ei pea...” (intervjuu 5). On näha, et indiviidid näevad maksude käitumist kui vale ja ühiskonnapoolt mitteheakskiidetavat käitumist. Autor järeldab, et ühiskonda on kinnitunud ja juurdunud arusaam, et maksude mittemaksmine on vale, mis viitab sotsiaalse normi seotusele indiviidide igapäevase maksukäitumisega.

Subjektiivne norm reguleerib indiviidide käitumist läbi teiste isikute arvamuse ja eeskuju ehk mida arvavad teised isikud, kuidas peaks keegi teine enda maksukäitumist kujundama. Edlund ja Åberg (2002) leidsid, et maksukäitumine on teema, millest indiviidid väga ei räägi ja kui räägivad, siis suuremas osas vaid nendest aspektidest, mis on seotud maksude tasumisega (Edlund, Åberg 2002: 206) ehk maksude mittemaksmine on teema, mis on igauhe enda jaoks teada ja teised võivad vaid oletada, milline on ühiskonna teiste liikmete käitumine. 34% vastanutest usuvad, et teised indiviidid on ausad ja ei peta maksuametit, kuid kuna 52% vastanutest leidsid, et “ei oska öelda”, kas teised indiviidid on ausad, siis võib eeldada, et küsimustikule vastanud ei ole väga kursis teiste ettevõtjate maksukäitumisega.

Seda, et kinnisvara ettevõtjad ei oska öelda, kas nende tuttavad kõiki kohustuslikke makse maksavad või mitte ilmestavad ka 64% vastanutest, kes ei osanud öelda, kas nende tuttavad maksavad makse või mitte, 19% eeldasid pigem, et nende tuttavad ei maksa kõiki kohustuslikke makse. Intervjuus osalenud kinnisvaramaaklerid andsid erinevaid vastuseid, näiteks: “...ega tegelikult ei kuula küll teiste arvamust, sest ütleks...et ikka see maksude maksmine on individuaalne asi...igauks ise otsustab nagu siis personaalselt ja vaikselt selle enda jaoks selgeks...” (intervjuu 5), “...et mul on sõpru, kes alati ausad ei ole...kui nii võib öelda, aga ise ma eeskuju küll nüüd kelleltki ei võta...et ikka ise tean, mis on minu jaoks õige...ja et mis mitte.” ja “Pole tulnud ette olukordi, mil arutada ... maksude teemat.” (intervjuu 4).

Minikaasust analüüsid, peeti maksude tasumist valeks ka siis, kui üks ettevõtja makse ei tasunud ja teine oli alles valiku ees. Sellist käitumist peeti ebaausaks ja ei nähtud kui õiget käitumist. “Mina arvan, et äri peaks ikka ausalt ajama, et nagu lõpuks jõuame selleni, et Jaani suguste ettevõtjate pärast kaotavad Tõnud enda ettevõtted, et see ei ole aus ja õiglane...” (intervjuu 3), “...Ma arvan, et maksude tasumine sõltub suuresti sellest, mida tavaliselt ka sellised Jaanid teevad” (intervjuu 2). Kahe intervjuueeritava vastuste põhjal saab käitumist siduda personaalse normiga või selle mõjuga: “...aga ikka kuulata mõlemad, ...nii...perekond kui ka Jaan ära...ja siis iseennast kuulata ja enda selliseid väärtuseid ja hoiakuid...” (intervjuu 5), “Tõnu või ükskõik, kes muu, peab oma otsused ise tegema lõpuks” (intervjuu 4).

Küsimustiku tulemustest selgus, et maksukäitumise kujundamisel ei lähtuta suurel määral teiste isikute soovitudest ja ettepanekutest. Selgus ka, et 62% vastanutest leidsid, et lähedased inimesed ei mõjuta maksukäitumise kujunemist ning 23% arvasid siiski, et lähtuvad teiste isikute soovitudest ja ettepanekutest. Kuid kaasusest number kolm tuli hästi välja ka subjektiivse normi mõju indiviidide käitumisele. Kaks intervjuueeritavat pöörasid sellele tähelepanu, "...noh, see on sama nagu, et erialapõhiselt tehakse seda, mida teised teevad eksju...seda tegelikult mida usutakse, et teised teevad...et see ongi nagu õige, et selline on tava...seadusest tulenev tava ongi õige..." (intervjuu 2) ja "...sest et minu arvates käitumine on selline asi, et kui teatakse, et teised riiki ei peta, siis ei teki endalgi kiusatust makse nüüd kuidagi maksmata jätta...aga mina kindlasti arvestan ka isiklikke tegureid...süda peab isikul õiges kohas olema siiski" (intervjuu 3).

Lisaks arvasid indiviidiid, et erinevates gruppides on maksukäitumise avaldumine samuti erinev - 76% arvasid just nii. Seetõttu võime eeldada, et kinnisvaras tegutsevad indiviidid tunnevad ja arvavad, et maksukäitumine erineb näiteks veoautojuhtide omast. Eelnevate väidete põhjal saab töö autor teha järelduse, et subjektiivne norm kinnisvara ettevõtjate käitumist tugevalt ei mõjuta, kuna isikud sageli maksude tasumist ja mittetasumist ei aruta, mõnel juhul küll räägivad maksudest ja arutavad nendega kaasnevaid tagajärgi, kuid käesoleva töö valimisse kuulunud isikud otseselt enda isiklikke uskumusi ja tõekspidamisi ei muuda. Kuid autor arvab, et personaalne norm on antud juhul seotud subjektiivse normiga, kuna tulemustest on näha, et maksukäitumist ei muudeta ilma tugeva isikliku soovita käitumist muuta.

Keelav norm on sotsiaalse normi liik, mis kirjeldab olukorda või käitumist, kus individ tegutseb vastavalt grupi või ühiskonna ootustele ehk need on olukorrad, kus individ arvab, et just nii on õige teha, sest teised teevad ka arvatavasti just nii. Keelavat normi saame mõista kui "mida inimesed arvavad, et teised peaksid tegema" (Bobek *et al* 2013: 453). Ehk maksukäitumise aspektist indiviidid sageli eeldavad, et teised indiviidid kas maksavad või ei maksa enda makse, kuigi selline eeldus võib sageli olla petlik ja vale (Beale, Wyatt 2017: 6). Intervjuudest tuli välja mitmeid mõtteid keelava normi ja maksukäitumise suhtes, näiteks "...et kindlasti on neid, kes petavad, selles ma üldse ei kahtle, aga eeldaks, et suurem osa ettevõtjaid ikkagi ei peta ja on ausad...ja seda nii enda kui ka ühiskonna suhtes" (intervjuu 5) ja ka "Mina arvan, et ei maksa..."

(intervjuu 1) ning "...kinnisvaras on kindlasti ka neid, kes makse ei tasu... ei taha ja otsivad võimalusi riiki petta" (intervjuu 3).

Keelavat normi saab selgitada ka väitega, et „Arvan, et teised sama valdkonna ettevõtjad ei ole enda maksukäitumise kujundamisel ausad ja petavad maksuametit” ning sellele vastasid 36%, et nõustuvad antud väitega ja peavad teisi ettevõtjaid pigem maksude mittetasujateks, kuid vaid 17% arvasid, et teised ettevõtjad on ausad ning 48% vastanutest ei osanud enda seisukohta kinnitada. Vastustest on näha, et ühiskonnas teatakse, et maksude mittemaksmine on väär ja seda taunitakse ning arvatakse, et ka teised isikud peaksid maksukäitumise kujundamisel olema ausad, näiteks vastus intervjuu küsimusele “mina arvan, et äri peaks ikka ausalt ajama ...” (intervjuu 3). Võib järeldada, et ühiskonnas teadvustatakse endale võimalust, et teised petavad maksuametit ja ei ole enda käitumises ausad, kuid saadud tulemustest on näha, et keegi isiklikult enda maksukäitumist muutma ei hakka ning seetõttu Eesti kinnisvara valdkonna töötajate maksukäitumist keelav norm otseselt ei mõjuta.

Maksukäitumist saab selgitada ka lausega, mis tuli välja intervjuude vastustest: “...praegu on kokku lepitud, et sport peaks aus olema ja noh, nii ma arvan, peaks toimima ka ettevõtlus.” (intervjuu 1) ehk individidid siiski arvavad, et maksukäitumine on olukord, kus kõik peaksid tegutsema vastavalt reeglitele ehk mitteformaalsetele ja formaalsetele normidele. Selgus ka, et olenevalt olukorrast (lisaks maksude optimeerimisele) on maksude mittemaksmine vastajate arvates lubatud, näiteks “... et kui prioriteet on pere, siis Tõnu toimetab õigesti ja nendel kõikidel inimestel, keda ta peaks muidu lahti laskma on perekonnad, siis perekond on ikkagi tähtsam kui riik, eks ole, nii et sellest seisukohast Tõnu jällegi...teeb õigesti” (intervjuu 2) või “pigem need olukorrad, kus ta on väga keerulises situatsioonis” (intervjuu 1). Eelnevat analüüsi arvestades, võib järeldada, et kinnisvaramaaklerite arvamus teiste isikute maksukäitumisest langeb kokku sellega, mida nad isegi teevad, kuid oleneb siiski olukorrast, sest nagu tõi välja intervjuule vastaja, siis näiteks “perekond on tähtsam kui riik ja sellisel juhul on maksupettus lubatud” (intervjuu 2).

Kinnisvaramaaklerite maksukäitumise viimane püstitatud hüpotees on seotud **deskriptiivse normiga**. Väitele, et “teised ettevõtjad ei tasu samuti (kõiki) kohustuslikke makse” vastas 14%, et jah, nii see on, 34% arvasid, et ettevõtjad

maksavad makse, ning 52% vastanutest ei osanud seisukohta võtta. Kui väide oli esitatud vastupidiselt: “Teised ettevõtjad maksavad ka makse” siis nõustusid 40% eelneva väitega ja 22% ei nõustunud väitega ning 38% vastanutest jäid erapooletuks. Üldiselt selgus Eesti kinnisvara ettevõtjate seas vastakuid arvamusi ühiskonnas kehtiva maksukäitumist mõjutava maksukultuuri osas. Nimelt 31% vastanutest ütlesid, et ühiskonnas on maksude tasumist soodustav maksukultuur, 36% aga, et ühiskonnas kehtiv maksukultuur ei soodusta maksude tasumist ning 33% ei osanud seisukohta võtta, kuigi üldistest tulemustest selgus, et maksukultuur üldiselt vastanud indiviidide maksude tasumise käitumist ei muuda.

Kuna deskriptiivne norm kirjeldab teiste isikute käitumisest, siis kaasustele vastates tuli välja samuti erinevaid arvamusi Tõnu maksupettuste kohta: „Tehku mingit muud äri või mingi tööle, et miks ta võtab sellise riski... (intervjuu 2)”, „Sellist olukorda ei saa lihtsalt kahjuks ikkagi õigeks pidada, kuna maksud on kohustuslikud meile kõigile ja äritegevuses samuti...” (intervjuu 5), „oluline peaks olema ikka aus ettevõtlus...et tuleb makse maksta ja kui seda ei tee...siis tuleb ka leppida tagajärgedega...” (intervjuu 3). Kõige paremini selgitab deskriptiivse normi avaldusmist maksukäitumises intervjuu vastus, mis on järgmine: „...teadupärast tänapäeval on ju avalikud baasid...ja no tegelikult seal on näha ... kes kui palju makse maksab” (intervjuu 1).

Kuna deskriptiivne norm näitab ühiskonnaliikmete reaalselt käitumist, siis saab tuua näitena lisaks ka järgnevaid intervjuu vastuseid: „maksude mittemaksmine ja maksupettused on pigem sundolukord inimestele, kellele meeldib teha enda erialast tööd...” (intervjuu 2) ehk arvestades eelnevaid vastuseid ja saadud tulemusi on näha, et tegelikult indiviidid teavad ja saavad seda ka Eesti õigussüsteemi järgi kontrollida (avalikud baasid), et ühiskonnas teised ettevõtjad petavad. Kuid olenemata sellest, et indiviidid teatud määral teavad, et teised indiviidid petavad, siis valimisse sattunud isikud enda käitumist selle põhjal ei muuda ning seetõttu saab järeldada, et deskriptiivne norm Eesti kinnisvaramaaklerite maksukäitumist ei mõjuta.

Olulist rolli mängib sotsiaalse normi ja maksukäitumise analüüsimisel ka **personaalne norm** (Bobek *et al* 2007, Blanthorne, Kaplan 2008, Bobek, Hatfield 2003). Personaalset normi saab seostada indiviidi isiklike väärtuste ja hoiakutega (Bobek *et al* 2013: 453). Eeldavasti on ka kinnisvara valdkonnas personaalsel normil ja maksukäitumisel seosed,

kuna väga kõrgeks maksude tasumise mõjutajaks pidasid indiviidid isiklikke hoiakuid ja väärtuseid, millega 93% vastanutest nõus olid. Ka intervjuudes selgus, et üks oluline tegur on indiviidide isiklik maine, "...olen sunnitud makse maksma ... maine pärast... ei taha sattuda ajalehte" (intervjuu 2), "mina ei tahaks olla see, kellest on Postimehes juttu ...et sellest oleneb ka minu karjäär..." (intervjuu 5).

Ehk nagu vastas intervjuueeritav, siis "inimeste väärtushinnangute poole pealt nii öelda nende käitumist või arusaami muuta (ei saa)" (intervjuu 1) ehk väärtushinnangud ja seetõttu ka personaalne norm on käitumise kujundamisel oluline. Maaklerid ei taha rikkuda lisaks enda mainele ka ettevõtte mainet - 88% vastanutest leidsid, et see on oluline tegur, mis sunnib neid kõiki kohustuslikke makse tasuma. Personaalse normiga on seotud ka moraalitunne, mida 93% vastanud kinnisvaramaakleritest pidasid oluliseks. Eelnevate väidete põhjal võib väita, et maksukäitumist mõjutab väga tugevalt personaalne norm.

Käesoleva bakalaureusetöö viimases peatükis analüüsis töö autor saadud intervjuude ja küsimustiku vastuseid, mis on seotud maksukäitumise ja sotsiaalse normi ning selle alaliikidega. Ratsionaalsus on sageli oluline tegur, kuid normid on need, mis piiravad indiviidide suurt omakasu tagaajamist. Autor järeldas, et sotsiaalsel normil on ka Eesti kinnisvaramaaklerite seas seos maksukäitumisega olemas. Näiteks maksukäitumine on mõjutatav sotsiaalse normiga ehk ühiskonna arusaamisega üldiselt, ja ka personaalse normiga. Autor ei suutnud keelava, deskriptiivse ja subjektiivse normi mõju tõestada ehk kinnisvara valdkonna töötajate maksukäitumist ei mõjuta eelnevalt mainitud normid.

KOKKUVÕTE

Maksude maksmine ja mittemaksmine on probleemiks igas maailma riigis, kuna sageli ei pea riikide elanikud õigeks ja ka oluliseks, et riik nende sissetulekutelt teatud protsendi maksutuluna riigikassasse võtab. Kuid riigi edukaks toimimiseks peavad ühiskonnaliikmed siiski tasuma kõik kohustuslikud maksud, sest ainult nii saab riik pakkuda enda elanikele avalikke hüviseid. Maksude maksmist saab vaadata mitmelt tasandilt, nii riigi kui ka indiviidi või teatud ühiskonnagrupi tasandilt. Käesolevas bakalaureusetöös uuris töö autor just kindlas ühiskonnas tegutseva grupi maksukäitumist, nimelt Eesti kinnisvaramaaklerite maksukäitumist ja selle seoseid sotsiaalse normi ja selle alaliikidega.

Töö üldise struktuuri saab jagada kaheks: teoreetiline ja empiiriline osa. Töö teoreetilises osas selgitas töö autor maksukäitumist ja selle erinevaid liike, sotsiaalset normi ja selle alaliike ning neid teooriaid ja tehtud uuringuid, kus maksukäitumist ja sotsiaalset normi omavahel võrreldud ja uuritud on. Empiirilises osas tegi autor lühikese ülevaate kinnisvara valdkonnast Eestis, lisaks analüüsis töö autor läbi viidud uuringu tulemusi ja tõi välja kinnisvaramaaklerite olulisemad maksukäitumist mõjutavad tegurid ning Eesti kinnisvaramaaklerite eeldatavad seosed sotsiaalsete normide ja maksukäitumise vahel.

Üldiselt saab maksukäitumise jagada neljaks alaliigiks, milleks on: kohustuslike maksude maksmine, kohustuslike maksude mittemaksmine, maksukohustustest hoidumine ja maksude lennutamine. Maksukäitumine on olukord, kus individ peab langetama enda jaoks tähtsa otsuse ehk kas kohustuslikud maksud tasuda või kohustuslikud maksud tasumata jätta. Sellised otsused nõuavad sageli erinevate alternatiivide võrdlemist. Kuid kuna tänapäeva arenevas maailmas on paljude individide soov saada suuremaid sissetulekuid, siis on oluline arvestada maksukäitumise juures ka ratsionaalselt käituvat indiviidi ehk isikut, kes võib otsustada maksude mittemaksmise kasuks, et enda kättesaadavat sissetulekut suurendada. Et selliseid võimalusi piirata on maksude maksmine reguleeritud seadustega ja igale isikule

kohustuslik, kuid on veel teisigi tegureid, miks indiviidid sageli just maksude maksmise kasuks otsustavad.

Selliseks teguriks võib olla näiteks ühiskonna üldine suhtumine ja arusaam õigest ja valest käitumisest ehk sotsiaalne norm. Normid saab üldiselt jagada kaheks: formaalseks normiks, milleks on näiteks riigis kehtivad seadused, ja mitteformaalseks normiks, milleks on sotsiaalsed normid ehk ühiskonnas õigeks peetav käitumine ja personaalsed normid, mis viitavad indiviidi isiklikele tõekspidamistele ja uskumustele. Sotsiaalne norm võib indiviidide käitumist mõjutada mitmel erineval tasandil ja erinevate sotsiaalsete gruppide kaudu. Käesolevas töös on sotsiaalne norm jagatud kolmeks: subjektiivne, keelav ja deskriptiivne norm. Igal sotsiaalse normi alaliigil on teatud seos ja mõju indiviidide käitumisega, milleks käesolevas töös on maksukäitumine.

Empiirilises osas viis töö autor läbi kinnisvaramaakleritega viis intervjuud ja sai vastused 42-le koostatud küsimustikule. Vastajad olid enamuse kutselised maaklerid, kes on sooritanud nõutava eksami. Intervjuu küsimustes olid olulisel kohal minikaasused, kus maaklerid pidid tundmatu ettevõtja Tõnu maksukäitumist kommenteerima ja analüüsima. Autor soovis sellega tagada küsimuste neutraalsuse, sest lihtsam on rääkida ja arutleda võõra indiviidi maksukäitumise üle, kui peaks isiklikult enda käitumist kirjeldama. Küsimustikus olid välja toodud erinevad maksukäitumist reguleerivad tegurid ja põhjused ning väited, mida vastajad pidid enda isiklikust maksukäitumise aspektist valima. Autor peab oluliseks meenutada, et ei saa kindlalt väita, et saadud tulemused on õiged ja kajastavad täpselt uuritavate isikute maksukäitumist, sest vastuseid kontrollida on käesoleva töö puhul võimatu.

Selgus, et kõige olulisemaks maksukäitumist kujundavaks teguriks on siiski seaduslikkus. Valimisse kuulunud isikud maksavad makse, kuna see on kohustuslik ehk seda nõuab seadus. Oluline tegur on ka riigipoolne kontroll ehk vastanud indiviidid kardavad jääda maksuametile vahele ning seetõttu maksavad endale määratud makse ausalt. Maksude maksmise teguriks ei peetud aga vanglakaristuse hirmu. Lisaks selgus, et ettevõtjad arvavad, et maksude mittemaksmisele võiks neid ajendada tegur, milleks on halvasti korraldatud maksude kogumise süsteem Eestis ehk makse on liiga palju ja maksumäärad on liiga kõrged. Samuti oluline tegur, miks vastajad maksude

mittemaksmise kasuks otsustaksid on ühiskonnas kujunenud arvamus, et Eesti poliitikutel kulutavad maksumaksjate raha liiga kergekäeliselt.

Kinnisvaramaaklerid pidasid oluliseks ka ausaid konkurentsitingimusi ning ausat ettevõtlust üldiselt ehk maksude mittemaksmist peetakse valeks ja nähakse kui valet, ebaõiglast ja riskantset tegevust. Kuna analüüsi tulemusena selgus, et nii ühiskonnatasandil kui ka indiviidide tasandil on levinud arvamus, et maksude tasumine on väär, siis saab väita, et sotsiaalse normi mõju on maksukäitumise kujunemisel olemas. Eesti ühiskonnas on kinnisvaramaaklerite teadvuses arusaam, et maksud on maksmiseks ja seda isegi siis kui makse suurima hea meelega ei maksta. Selgus ka, et maksude optimeerimine on kinnisvaramaaklerite silmis õige käitumine, kuna püstitakse seaduste piires. Oluline on tagada ka ettevõtte ja ettevõtja isiklik hea maine. Maine on teine väga oluline tegur maksude maksmise kujunemisel, kui seadused välja jätta, mida intervjuule ja küsimustikule vastajad oluliseks pidasid.

Püstitatud hüpoteesid said töö viimases peatükis kinnitatud või ümber lükatud. Selgus, et ratsionaalsus on kinnisvaramaaklerite käitumisega seotud, kuid seda piiravad tugevalt just formaalsed normid. Sotsiaalne norm on maksukäitumisega samuti seotud, kuna Eesti ühiskonda on juurdunud arusaam, et maksude mittemaksmine on vale ning seda toetavad tugevalt formaalsed normid ehk seadused. Kinnisvaramaaklerite maksukäitumine ja subjektiivne norm ei ole omavahel seotud. Mõningad individid teadvustavad endale, et maksude tasumine on suuresti seotud sellega, mida teised teevad, kuid enda käitumist lähedaste arvamusel või käitumise pärast ei muudeta. Subjektiivse normiga on pigem seotud personaalne norm, sest individid küll kuulavad lähedaste isikute arvamusel, kuid maksukäitumise kujundamisel on lõplik otsus ja valik siiski iga indiviidi enda teha.

Käesolevas töös püstitatud hüpoteesidega uuris töö autor ka deskriptiivse normi ja keelava normi seotust ja mõju kinnisvaramaaklerite maksukäitumisele. Deskriptiivne norm on teoorias seotud teiste indiviidide reaalse käitumisega ning selgus, et käesolevale tööle vastanute käitumist deskriptiivne norm ei mõjuta. Endale küll teadvustatakse seda ja ka mõnel juhul kindlalt teatakse, et teised ettevõtjad või individid kohustuslikke makse ei tasu, kuid selle tõttu enda käitumist kinnisvaramaaklerid ei muuda. Sarnaselt deskriptiivsele normile pole ka keelav norm

kinnisvaramaaklerite maksukäitumisega seotud, kuna vastanud isikud eeldavad ja aimavad, et võib olla võimalik, et teised ettevõtjad või inividid kohustuslikke makse ei tasu, kuid selliste teadmiste taustal keegi siiski enda isiklikku maksukäitumist muutma ei hakka.

Käesolevas bakalaureusetöös saadud tulemusi saaksid kasutada Eesti Maksu- ja tolliamet ja ka Rahandusministeerium, et arendada ja parandada tulevikus tehtavaid maksudega seotud projekte ja uuringuid. Edaspidistes uuringutes on võimalik maksukäitumist ja selle seoseid sotsiaalse normi ja selle alaliikidega võrrelda teisteski äri- ja tegevusvaldkondades ning viia läbi lisaks toetavaid kvantitatiivseid uuringuid.

ALLIKATE LOETELU

Ajzen, I., Fishbein, M. 1980. Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior. Prentice-Hall: Englewood Clis, NJ. 288 p.

Ajzen, I. The theory of planned behavior. – Organizational Behavior and Human Decision Processes, 1991, Vol. 50, No. 2, pp. 179–211. DOI: 10.1016/0749-5978(91)90020-T

Albayrak, T., Aksoy, S., Cabe, M. The effect of environmental concern and skepticism on green purchase behaviour. – Mark Intell Plan, 2013, Vol. 31, No. 1, pp. 27–39. DOI: 10.1108/02634501311292902

Allingham, M. G., Sandmo, A. Income Tax Evasion: a Theoretical Analysis. – Journal of Public Economics, 1972, Vol. 1, No. 3-4, pp. 323-338. DOI: 10.1016/0047-2727(72)90010-2

Alm, J., Jackson, B., McKee, M. Institutional Uncertainty and Taxpayer Compliance. – American Economic Review, 1992, Vol. 82, No. 4, pp. 1018- 1026. [<http://www.jstor.org/stable/2117358>]

Alm, J., Martinez-Vazquez, J., Torgler, B. Developing alternative frameworks for explaining tax compliance, London and New York: Routledge, 2010, 320 p.

Alm, J., McClelland, G.H., Schulze W.D. Changing the social norm of tax compliance by voting. – Kyklos, 1999, Vol. 52, No. 2, pp. 141–171 DOI: 10.1111/j.1467-6435.1999.tb01440.x

Andreoni, J., Erard, B., Feinstein, J. Tax Compliance. – Journal of Economic Literature, 1998, Vol. 36, No 42, pp. 818-860. [<http://www.jstor.org/stable/2565123>]

Artavanis, N., Morse, A., Tsoutsoura, M. Tax evasion across industries: soft credit evidence from Greece. University of Chicago, Chicago Booth Paper, 2012, pp. 12–25.

DOI:10.3386/w21552

[<https://www.chicagobooth.edu/blogs/informingreform/docs/taxevasion.pdf>]

Ashby, J., S., Webley, P. But everyone else is doing it: a closer look at the occupational taxpaying culture of one business sector. – J. Commun. Appl. Soc. Psychol. 2008, Vol. 18, No. 3, pp. 194–210, DOI:10.1002/casp.919.

Beale, T., Wyatt, P. Predicting taxpayer behaviour and compliance: an economic analysis of Jamaica's property tax system, The World Bank Washington DC: World Bank Conference On Land and Poverty, 2017, 37 p. URL: [https://www.conftool.com/landandpoverty2017/index.php/11-08-Beale-137_paper.pdf?page=downloadPaper&filename=11-08-Beale-137_paper.pdf&form_id=137&form_version=final]

Becker, G. Crime and punishment: an economic approach. – Political Economy, 1968, Vol. 76, No. 2, pp. 169-217 [<http://www.nber.org/chapters/c3625.pdf>]

Bicchieri, C. The Grammar of Society: The Nature and Dynamics of Social Norms. New York: Cambridge University Press, 2006, 278 p.

Bicchieri, C., Muldoon, R. Social norms. Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2nd ed., E. N. Zalta (ed.), 2014. [<https://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/social-norms>]

Blanthorne, C., Kaplan, S. An egocentric model of the relations among the opportunity to underreport, social norms, ethical beliefs and underreporting behavior. – Accounting, Organizations and Society, 2008, Vol. 33, No. 7, 8, pp. 684–703. DOI: 10.1016/j.aos.2008.02.001

Blay, Allen D., Gooden, Eric Sheldon Mellon, Mark J., Stevens, Douglas E. The Usefulness of Social Norm Theory in Empirical Business Ethics Research: A Review and Suggestions for Future Research, FSU Experimental Economics Research Group, 2016, p. 38. DOI: 10.1007/s10551-016-3286-4

Bobek, D. D., Roberts, R. W., Sweeney, J. T. The social norms of tax compliance: Evidence from Australia, Singapore, and the United States. – *Journal of Business Ethics*, Vol. 74, No. 1, 2007, pp. 49–64. DOI: 10.1007/s10551-006-9219-x

Bobek, D., Hatfield, R. An investigation of the theory of planned behavior and the role of moral obligation in tax compliance. – *Behavioral Research in Accounting*, 2003, Vol. 15, pp. 13–38. DOI: 10.2308/bria.2003.15.1.13

Bobek, D.D., Hageman, A.M. & Kelliher, C.F. Analyzing the Role of Social Norms in Tax Compliance Behavior. – *Journal of Business Ethics*, 2013, Vol. 115, No. 3, pp. 451–458. DOI: 10.1007/s10551-012-1390-7

Braithwaite, V. *Defiance in Taxation and Governance: Resisting and Dismissing Authority in a Democracy*, Australia: Edward Elgar Publishing, 2009, 384 p.

Braithwaite, V. *Tax Evasion – Handbook on Crime and Public Policy*. M. Tonry (Ed.). Oxford: Oxford University Press, 2008, pp. 381-405. [<https://drive.google.com/file/d/0BxGINTrvTRpRZVIEcDBQUEJ4QIE/view>]

Cialdini, R., Kallgren, C., Reno, R. A focus theory of normative conduct: A Theoretical Refinement and Reevaluation of the Role of Norms in Human Behavior. L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology*, New York: Academic Press, 1991, pp. 201–234. ISSN 0065-2601, DOI: 10.1016/S0065-2601(08)60330-5.

Cialdini, R., Trost, M. R. Social influence: Social norms, conformity, and compliance.– *The handbook of social psychology*. D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey, Boston: Oxford University Press, 1998, pp. 151-192. [[http://ocean.otr.usm.edu/~w535680/Cialdini%20&%20Trost%20\(1998\).pdf](http://ocean.otr.usm.edu/~w535680/Cialdini%20&%20Trost%20(1998).pdf)]

Cleary, D. *A Survey on Attitudes and Behaviour towards Tax and Compliance, A Population Assessment for Ireland in 2008/ 2009*, Irish Tax and Customs. 2013, 56 p. URL:

[<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:AikqlxO24W0J:www.revenue.ie/en/about/publications/survey-attitudes-behaviours-dec2013.pdf+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=ee&client=safari>]. Vaadatud 30.04.2017

Coen, M. H. Non-deterministic social laws. Proceedings of the Seventeenth National Conference on Artificial Intelligence and Twelfth Conference on Innovative Applications of Artificial Intelligence, AAAI Press / The MIT Press, 2000, pp. 15–21 [<http://people.csail.mit.edu/mhcoen/Papers/aaai00.pdf>]. 12.02.2017

Committee of Experts on International Cooperation in Tax Matters Seventh session. Revision of the Manual for the Negotiation of Bilateral Tax Treaties, 2011, [http://www.un.org/esa/ffd/tax/seventhsession/CRP11_Add1_Tax%20Evasion.pdf], vaadatud 06.03.2017

Cowell, F. A. Cheating the Government. Cambridge, MA: MIT Press. 1990, 279 p.

Craft, J. A review of the empirical ethical decision-making literature: 2004-2011. – Journal of Business Ethics, 2013, Vol. 117, No. 2, 221–259. DOI: 10.1007/s10551-012-1518-9

Dawes, R. M. Social dilemmas. – Annual Review of Psychology, 1980, Vol. 31, No. 1, pp. 169-193. DOI: 10.1146/annurev.ps.31.020180.001125 [<https://www.cmu.edu/dietrich/sds/docs/dawes/social-dilemmas.pdf>] 03.03.2017

Davis, J., Hecht, G., Perkins, J. Social behaviors, enforcement, and tax compliance dynamics. – The Accounting Review, 2003, Vol. 78, No. 1, pp. 39–69. DOI: <http://dx.doi.org/10.2308/accr.2003.78.1.39>

Delgado, J., Pujol, J., M., Sangu`esa, R. Emergence of coordination in scalefree networks. – Web Intelligence and Agent Systems: An international journal, 2003, Vol. 1, No. 2, pp. 131-138. [<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download;jsessionid=3436A6BEA9496A7B789B0AC59DF257CA?doi=10.1.1.88.462&rep=rep1&type=pdf>]

Doran, R., Larsen, S. The Relative Importance of Social and Personal Norms in Explaining Intentions to Choose Eco-Friendly Travel Options. – International Journal of Tourism Research, Int. J. Tourism Res., 2016, Vol. 18: pp. 159–166. DOI: 10.1002/jtr.2042

Edlund, J., Åberg, R. Social norms and tax compliance. – Swedish Economic Policy Review, 2002, Vol. 9, No. 1, pp. 201-228. [https://www.researchgate.net/profile/Jonas_Edlund/publication/265246115_Social_norms_and_tax_compliance/links/5601c42908aecb0ce881af44.pdf]

Eesti Kinnisvarafirmade Liit. [http://www.ekfl.ee/web], vaadatud 18.04.2017

Eesti Kinnisvaramaaklerite Koda. [http://www.maakleritekoda.ee/], vaadatud 16.04.2017

Eesti maksusüsteem. Maksu – ja tolliamet, [https://www.emta.ee/et/eraklient/maksukorraldus-maksususteem/eesti-maksususteem], vaadatud, 04.04.2017

Elster, Jon. Social Norms and Economic Theory . – The Journal of Economic Perspectives, 1989, Vol. 3, No. 4, pp. 99-117 [http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/3264/Elster.pdf]

Epstein, G. S., Gang, I. N. Why pay taxes when no one else does? – Review of Development Economics, 2010, Vol. 14, No. 2, pp. 374-385. DOI: 10.1111/j.1467-9361.2010.00559.x

Etalon. Eesti Õigekeelsussõnaraamat. [http://eki.ee/dict/qs/index.cgi?Q=etalon], vaadatud 12.03.2017

Etzioni, A. The Moral Dimension—Toward A New Economics, 1988, The Free Press, New York. 300 p.

Fehr, E., Gächter, S. Reciprocity and economics. The economic implications of homo economicus. – European Economic Review, 1998, Vol. 42, No. 3, 4, 5, pp 845-859. [http://people.hss.caltech.edu/~camerer/NYU/07-FehrGachter+.pdf]

Fehr, E., Fischbacher, U., Gächter, S. Strong reciprocity, human cooperation, and the enforcement of social norms. – Human Nature, 2002, Vol. 13, No. 1, pp. 1–25. DOI: 10.1007/s12110-002-1012-7

Feldman, G., Albarracín, D. Norm theory and the action-effect: The role of social norms in regret following action and inaction. – *Organizational Behavior and Human Decision Processes Journal of Experimental Social Psychology*, 2017, Vol. 69, pp. 111–120 [<http://mgto.org/wp-content/uploads/2014/05/FeldmanAlbarracin2016JESP-social-norms-and-the-action-effect.pdf>]

Fjeldstad, H. To pay or not to pay? Citizens' views on taxation in local authorities in Tanzania. Chr. Michelsen Institute, 2004, 1-25 p. [<https://www.cmi.no/publications/file/1859-to-pay-or-not-to-pay>], vaadatud 10.04.2017

Fjeldstad, O., H, Semboja, J. Why People Pay Taxes: The Case of the Development Levy in Tanzania. – *World Development*, 2001, Vol. 29, No. 12, pp. 2059–2074. DOI: 10.1016/S0305-750X(01)00081-X

Frey, B., S., Torgler, B. Tax morale and conditional cooperation. – *Journal of Comparative Economics*, 2007, Vol. 35, No. 1, pp. 136-159. DOI: 10.1016/j.jce.2006.10.006

Hofmann, E., Hoelzl, E., Kirchler, E. Preconditions of Voluntary Tax Compliance: Knowledge and Evaluation of Taxation, Norms, Fairness, and Motivation to Cooperate. – *Journal of Business Ethics*, 2008, Vol. 216, No. 4, pp. 209–217. DOI 10.1027/0044-3409.216.4.209

James, S., Alley, C. Tax compliance, self-assessment, and tax administration. – *Journal of Finance and Management in Public Services*, 2002, Vol. 2, No. 2, pp. 27–42. [<https://mpira.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/26906>]

Kallgren, C., A., Reno, R., R, Cialdini, R., B. A Focus Theory of Normative Conduct: When Norms Do and Do Not Affect Behavior. – *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2000, Vol. 26, No. 8, pp. 1002–1012. DOI: 10.1177/01461672002610009

Kasper, M. How do Institutional, Social, and Individual Factors Shape Tax Compliance Behavior? Evidence from 14 Eastern European Countries. WU International Taxation Research Paper Series, No. 4. DOI: 10.2139/ssrn.2825994

Kinnisvara ettevõtete tulud, kulud ja kasum. Statistikaameti andmebaas. [http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/Saveshow.asp]. Vaadatud 10.04.2017

Kirchler, E., Maciejovsky, B., Schneider, F. Everyday representations of tax avoidance, tax evasion, and tax flight: Do legal differences matter? – *Journal of Economic Psychology*, 2003, Vol. 24, No. 4, pp. 535–553. DOI: 10.1016/S0167-4870(02)00164-2

Kirchler, E., *The Economic Psychology of Tax Behaviour*. Cambridge University Press, 2007, 233 p. DOI: 10.1007/s10551-012-1390-7

Koger, Benjamin. (Kinnisvara ettevõtte juht/maakler). Autori intervjuu. Helisalvestis. Tartu 05.04.2017.

Korobow, A., Johnson, C., Axtell, R. An agent-based model of tax compliance with social networks. – *National Tax Journal*, 2007, Vol. 60, No. 3, pp. 589–604. [http://www.jstor.org/stable/41790408]

Lewkowicz, J., Metelska-Szaniawska, K. De jure and de facto institutions – disentangling the interrelationships. – *The Latin American and Iberian Journal of Law and Economics*, 2016, Vol. 2, No. 2, pp. 1–22. [http://laijle.alacde.org/journal/vol2/iss2/1]

Liivamägi, Carlos. (Kinnisvara ettevõtte juht/maakler). Autori intervjuu. Liivamägi, C. Üleskirjutus. Tartu 03.04.2017

Lillemets, K. Maksumoraal maksukäitumise kujundajana ja selle peamised isikupõhised mõjutegurid. [https://rito.riigikogu.ee/wordpress/wp-content/uploads/2016/02/Maksumoraal-maksukäitumise-kujundajana-ja-selle-peamised-isikupõhised-mõjutegurid-Kerly-Lillemets.pdf], vaadatud 02.03.2017

Long, S., B., Swingen, J., A. Taxpayer Compliance: Setting New Agendas For Research. – *Law & Society Review*, 1991, Vol. 25, No. 3, pp 637–683. DOI: 10.2307/3053731 [http://www.jstor.org/stable/3053731]

Lorvi, T. Õigusnormid teiste sotsiaalsete normide seas Euroopas ja teistes kultuuriruumides, Tartu Ülikool, 2013, 41 lk (bakalaureusetöö) URL: [https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/32322/lorvi_tuuliki.pdf?sequence=1&isAllowed=y]

Maa–amet. Tehingute andmebaas. [http://www.maaamet.ee/kinnisvara/htraru/]. Vaadatud 09.04.2017

Maksuhoiakute kampaania. Maksu ja tolliamet: Maksmata maksud jätavad jälje. [http://www.emta.ee/et/kontaktid-ja-ametist/uudised-pressiinfo/kampaaniad/maksuhoiakute-kampaania], vaadatud 25.02.2017

Maksukorralduse seadus. Riigiteataja [https://www.riigiteataja.ee/akt/131032017003], 2017

Malm, E. Sotsiaalsete normide mõju maksumoraalile Lääne- Virumaa füüsilistest isikutest ettevõtjate näitel. Finantskolledž, 2016, 43 lk (lõputöö)

Marinescu, A. Human nature in the economic behavior based on the neoclassical economic model. – Theoretical & Applied Economics, 2016, Vol. 23, No. 4, pp. 203–214. issn 1841-8678. [http://store.ectap.ro/articole/1233.pdf]

McTernan, E. How to Make Citizens Behave: Social Psychology, Liberal Virtues, and Social Norms. – The Journal of Political Philosophy: Vol. 22, No.1, 2014, pp. 84–104

Morris, M. W., Hong, Y. Y., Chiu, C. Y., Liu, Z. Normology: Integrating insights about social norms to understand cultural dynamics. – Organizational Behavior and Human Decision Processes, 2015, Vol. 129, pp. 1–13. DOI: 10.1016/j.obhdp.2015.03.001

Mürk, Dominic. (Kinnisvaramaakler). Autori intervjuu. Helisalvestis. Tallinn 10.04.2017.

Narits, R. Õiguse entsüklopeedia. Tallinn: Juura, 2007, 253 lk.

Nerre, B. The Concept of Tax Culture. Annual Meeting of the National Tax Association, 2001, Baltimore, MD, USA, 27 p. URL: [http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.198.6056&rep=rep1&type=pdf]

North, D., C. Institutions, institutional change, and economic performance. Cambridge: University Press, 1990, 152 p.

Onu, D., Oats, L. Paying tax is part of life: Social norms and social influence in tax communications. – Journal of Economic Behavior and Organization, 2016, Vol. 124, pp. 29–42. DOI: 10.1016/j.jebo.2015.11.017

Onu, D., Oats, L. Social Norms and Tax Compliance. – Journal of Tax Administration. 2015, Vol. 1, No. 1, pp. 1-35. [http://jota.website/article/view/11/64]

Orviska, M., Hudson, J. Tax evasion, civic duty, and the law abiding citizen. – European Journal of Political Economy. 2002, Vol. 19, No. 1, pp. 83-102. DOI: 10.1016/S0176-2680(02)00131-3

Paluck, E., L., Ball, L. Social Norms Marketing To Reduce Gender Based Violence, International Rescue Committee Policy Briefcase, 2010 [http://njbullying.org/documents/PaluckBallIRCSocialNormsMarkBriefcase.pdf]

Randlane, K. Tax Compliance as a System: Mapping the Field– International Journal Of Public Administration , 2016, Vol. 39, No. 7, pp. 515–525 DOI: 10.1080/01900692.2015.1028636

Randlane, K. A Systematic approach to tax compliance: The case of Estonia. – Sovremennaa Ekonomika: Problemy, Tendendcii, Perspektivy. Vol. 9, pp. 73-93. URL: [http://media.wix.com/ugd/a836c9_f8fcfc3b2fdf47dcb4f6f1b057a69c03.pdf]

Rohtla, E., Kaukver, K. Kinnisvaraturg ja hinnaindeksid 2017. aasta esimeses kvartalis. 21.04.2017.[http://www.maaamet.ee/et/uudised/kinnisvaraturul-liikunud-rahamaht-suures-kolmandiku-vorra]. Vaadatud 24.04.2017

Sadilov, M., Õun, K. Maksustamine ning aktsiisid Eestis. Tartu Ülikooli Pärnu kolledž, 2012, 69 lk (lõputöö)

Schelling, T., C. Micromotives and macrobehavior. New York: Norton, 1978, 272 p.
[<http://opim.wharton.upenn.edu/~sok/teaching/age/s07/MicromotivesAndMacrobehavior.pdf>]

Schmölders, G. The Liquidity Theory of Money. – *Kyklos*, 1960, Vol. 13, No. 3, pp. 346-360. DOI: 10.1111/j.1467-6435.1960.tb00028.x

Sheppard, B.L., Hartwick, J., Warshaw, P.R. The theory of reasoned action: a meta-analysis of past research with recommendations for modifications and future research, *Journal of Consumer Research*, 1988, Vol. 15, No. 3, pp. 325-343 DOI: 10.1086/209170

Shoham, Y., Tennenholtz M. On the emergence of social conventions: modeling, analysis, and simulations. – *Artificial Intelligence*, 1997, Vol. 94, pp. 139–166, [<http://jmvidal.cse.sc.edu/library/97a.pdf>], vaadatud 06.03.2017

Slemrod, J., Blumenthal, M., Christian, C. Taxpayer response to an increased probability of audit: evidence from a controlled experiment in Minnesota. – *Journal of Public Economics*, 2001, Vol. 79, No. 3, pp. 455-483. DOI: 10.1016/S0047-2727(99)00107-3

Smith, A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, Edwin Cannan (ed.). 1904, 5th ed., London: Methuen & Co., Ltd., 1776 [<http://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html>]

Smith, A. The Theory of Moral Sentiments, the Glasgow Edition, D. D. Raphael and A. L. Macfie (Eds.). 1984; 6th ed., Oxford: Oxford University Press, 1790. [<http://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html>]

Social Norm. Business Dictionary.
[<http://www.businessdictionary.com/definition/social-norm.html>], vaadatud 14.01.2017

Stadnik, A. Maaklerite palgamüsteerium. Äripäeva artikkel, 2016. [<http://www.aripaev.ee/uudised/2016/02/19/maaklerite-palgamusteerium>]. Vaadatud 23.04.2017

Tamm, Adam. (Kinnisvara ettevõtte juht/maakler). Autori intervjuu. Helisalvestis. Tartu, 30.04.2017.

Tax Compliance. The Effect of Tax Morale on Tax Compliance in Malaysia, [<http://www.questionpro.com/a/showSurveyLibrary.do?surveyID=1102145>] Vaadatud 12.03.2017

Torgler, B. Speaking to theorists and searching for facts: Tax morale and tax compliance in experiments. – *Journal of Economic Surveys*, 2002, Vol. 16, No. 5, pp. 657–683 10.1111/1467-6419.00185

Transactions by type of transaction. Maa-ameti tehingute andmebaas. [<http://www.maaamet.ee/kinnisvara/htraru/FilterUI.aspx>]. 09.04.2017

Traxler, C. “Social norms and conditional cooperative taxpayers”, *European Journal of Political Economy*, 2010, Vol. 26, pp. 89–103

Tuisik, Elen. (Kinnisvaramaakler). Autori intervjuu. Helisalvestis. Tallinn 13.04.2017.

Ullmann-Margalit, E., *The Emergence of Norms*. Oxford: Oxford University Press, 1977, 220 p.

Walsh, K. Understanding Taxpayer Behaviour – New Opportunities for Tax Administration. – *The Economic and Social Review*, 2013, Vol. 43, No. 3, pp. 451–475. [<http://www.esr.ie/article/view/46/38>], vaadatud 16.02.2017

Webley, P. Tax compliance by businesses. H. Sjögren, G. Skogh (Eds.), *New perspectives on economic crime*, Cheltenham, UK: Edward Elgar. 2004. pp. 95–126. DOI: 10.4337/9781843769835

Wenzel, M. An analysis of norm processes in tax compliance. – Journal of Economic Psychology, 2004, Vol. 25, pp. 213–228 [http://doi.org/10.1016/S0167-4870\(02\)00168-X](http://doi.org/10.1016/S0167-4870(02)00168-X)

Wenzel, M. Motivation or rationalization? Causal relations between ethics, norms, and tax compliance. – Journal of Economic Psychology, 2005, Vol. 26, pp. 491–508. DOI: 10.1016/j.joep.2004.03.003

Viin, I. Eesti noorte maksumentaliteet riigi maksukultuuri osana. Tartu Ülikool, 2013, 102 lk (bakalaureusetöö) URI: <http://hdl.handle.net/10062/29121>

Viin, I. Põlvkondadevahelised maksumoraali ja maksudistsipliini erinevused eestlaste näitel. Tartu Ülikool, 2015, 108 lk (magistritöö) URI: <http://hdl.handle.net/10062/46836>

Villatoro, D. A Taxonomy of Social Norms. – International Journal of Agent Technologies and Systems, 2010, Vol. 2, No. 1, pp. 1-15. URL: [<https://www.iiia.csic.es/sites/default/files/4176.pdf>], vaadatud 23.03.2017

Voigt, S. How (Not) to Measure Institutions. – Journal of Institutional Economics, 2013, Vol. 9, No. 1, pp. 1-26. DOI: 10.2139/ssrn.1336272 [https://www.researchgate.net/publication/46474378_How_Not_to_Measure_Institutions]

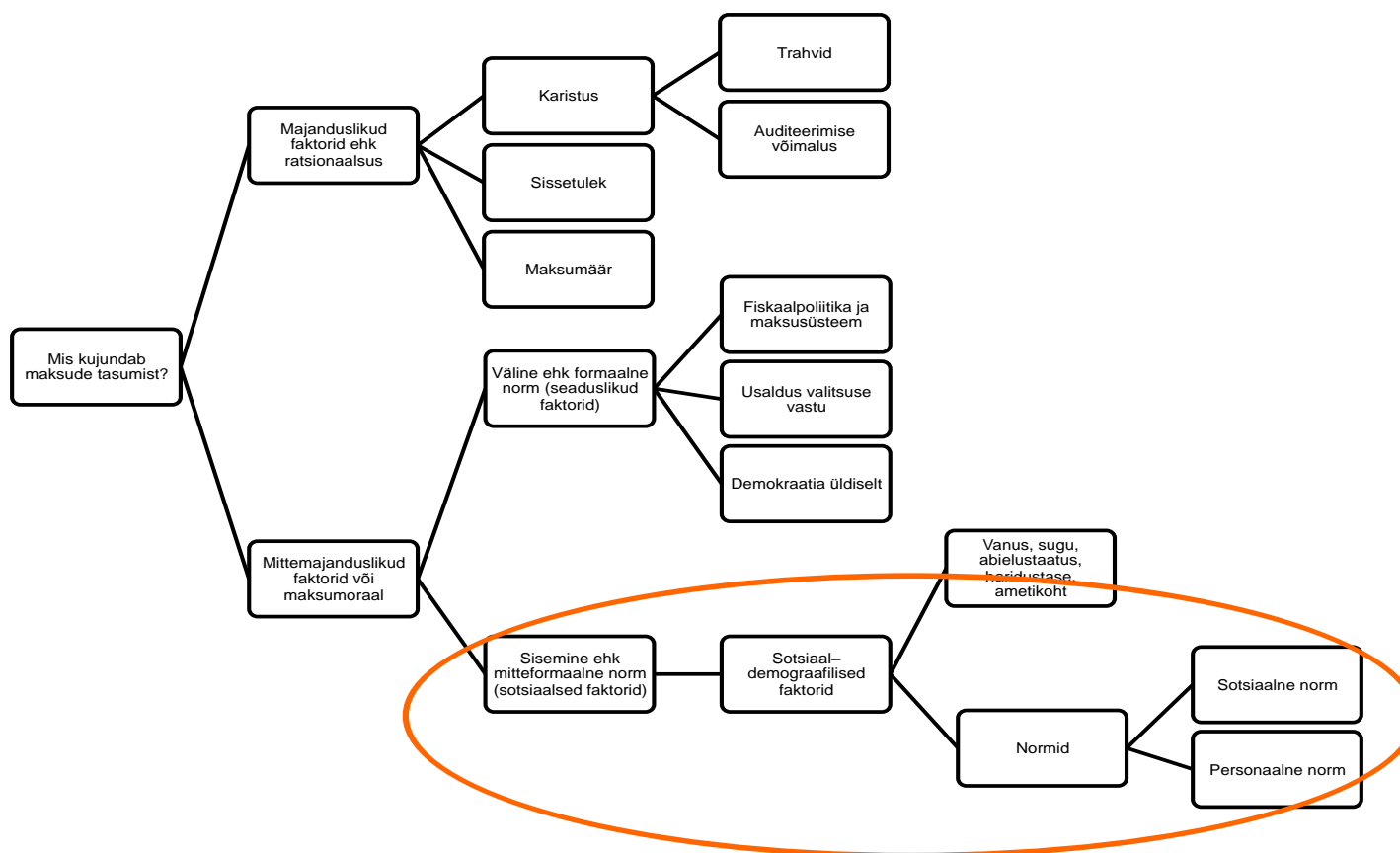
Wärneryd, K. Transaction cost, institutions, and evolution. – Journal of Economic Behavior and Organization, 1994, Vol. 25, No. 2, pp. 219-239. Viidatud Young, H., P. Social Norms. The New Palgrave Dictionary of Economics. 2nd ed. S., N, Durlauf, L., E. Blume. Palgrave Macmillan, 2008, 15 p. vahendusel

Young, H., P. Social Norms. The New Palgrave Dictionary of Economics. 2nd ed. S., N, Durlauf, L., E. Blume. Palgrave Macmillan, 2008, 15 p. [http://www.dictionaryofeconomics.com/article?id=pde2008_S000466] DOI:10.1057/9780230226203.1563

Yu, J. Virtue: Confucius and Aristotle. – Philosophy East and West, Vol. 48, No. 2, 1998, pp. 323-347. DOI: 10.2307/1399830 [<http://www.jstor.org.ezproxy.utlib.ut.ee/stable/1399830>]

Lisad

Lisa 1. Maksude tasumist mõjutavad tegurid

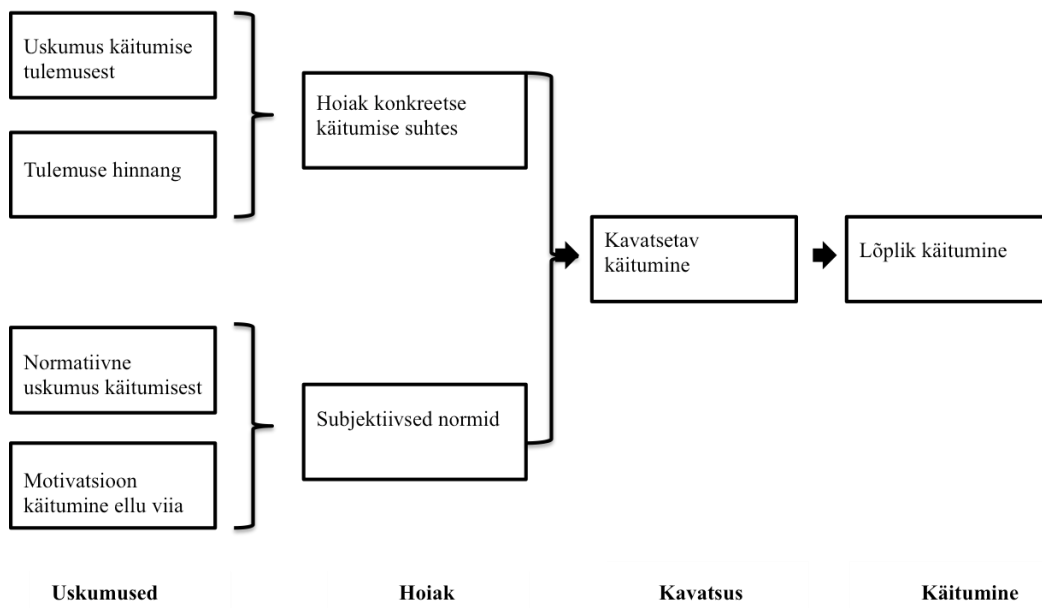
Allikas: (Randlane 2016: 7), autori koostatud

Lisa 2. Tööga hõivatud isikute arv ning näitaja

	Ettevõtete arv	Tööga hõivatud isikute arv	Töötajate arv
Kokku	5544	10456	7829
1-9	5400	7759	5145
10-19	93	1085	1076
20-49	39	.	.
50-99	10	.	.
100-249	2	.	.
250 ja enam	0	0	0

Allikas: Statistikaameti andmebaas (vaadatud 09.04.2017), autori koostatud

Lisa 3. Theory of Reasoned Action mudel

Allikas: (Azjen, Fishbein 1980), autori koostatud

Lisa 4. Küsimustiku vorm

Hea küsimustikule vastaja

Minu nimi on Ragne Käige ja olen Tartu Ülikooli majandusteaduskonna 3. kursuse tudeng. Alljärgnev küsimustik on loodud bakalaureusetöö empiirilise osa analüüsiks. Töö teemaks on maksukäitumine ja selle erinevad seosed ja tegurid. Maksukäitumise all mõtlen, kas maksukohustuste täitmist (maksude tasumist) või maksukohustuste mittetäitmist (maksude mittetasumist).

Teie ausad vastused on olulised ja aitavad kaasa lõputöö teoreetilise ja empiirilise osa seoste loomisel ja analüüsimisel. Kõik saadud vastused on anonüümsed.

Küsimustikule vastamine võtab aega umbes 5–10 minutit.

Aitäh!

1) Vanus

Kuni 25

26–45

46–65

66 või vanem

2) Sugu

Mees

Naine

3) Haridustase

Põhiharidus

Keskharidus

Kõrgharidus

Muu

4) Kas vastaja on ettevõtte ...?

omanik

juht

mõlemat

muu

5) Milline on ettevõtte juriidiline tase?

AS

OÜ

FIE

Muu

6) Kui palju on ettevõttes töötajaid?

- kuni 9
- 10–49
- 50–249
- 250 kuni

7) Mis võiksid olla need põhjused, miks otsustate maksukohustusi täita?

- a) seadusega määratud ehk kohustuslik
- b) maksuameti kartus
- c) isiklikud väärtused ja hoiak
- d) moraalitunne
- e) riik suudab tagada parema sotsiaalse kaitse
- f) ühiskonnapoolne surve
- g) kõrged trahvid
- h) reaalne vanglakaristus
- i) riik saab pakkuda avalikke hüviseid
- j) kõik sõbrad ja tuttavad maksavad eeskujulikult makse
- k) teised ettevõtjad peavad maksude maksmist õigeks
- l) perekond/sõbrad/ kolleegid arvavad, et peaksin makse maksuma
- m) maksude tasumine on aus ja õiglane teiste ühiskonna liikmete suhtes
- n) Ühiskonnas kehtib tegurit soodustav maksukultuur

8) Millised alljärgnevatest on need tegurid/põhjused, mis võiksid panna teid mõtlema maksukohustuste mittetäitmisele ehk seadusega määratud maksude mittetasumisele?

- a) soov saada suuremat kasumit
- b) riigi poolt kehtestatud liiga palju makse
- c) maksumäärad on ettevõtjatele liiga kõrged
- d) maksuseadused ja süsteemid on liiga keerulised – ei soovi sellesse süveneda
- e) poliitikud röövivad ja kasutavad maksumaksja raha liiga kergekäeliselt
- f) kasulikum on petta, et seeläbi isiklikku kasu suurendada
- g) tagab parema elukvaliteedi, kuna sissetulekud on suuremad
- h) teised ettevõtjad ei tasu samuti (kõiki) kohustuslikke makse
- i) Vahelejäämise risk on väike
- j) Ühiskonnas kehtib petmist soodustav maksukultuur
- k) trahvimäärad on väikesed
- l) maksusüsteem on ebaõiglane
- m) ei saa isiklikku kasu maksude maksmise eest
- n) ühe isiku maksmata jäänud maksud ei mõjuta riigi saadavat tulu

9) Väited 5 palli skaalal (1–olen täiesti nõus; 5–pole üldse nõus)

- a) Kui avaneks võimalus, siis üritaksin endale määratud maksukohustusi vähendada.
- b) Pean maksude maksmata jätmist valeks.
- c) Ettevõtjate maksumäärad on nii suured, et ettevõtte püsima jäämise nimel on mõningate maksude maksmata jätmine õigustatud.
- d) Ühiskonnapoolne surve ei mõjuta minu maksukäitumist.
- e) Eesti maksukultuur pigem soodustab maksude maksmata jätmist ja optimeerimist.
- f) Kui avaneks võimalus ja keegi ei saaks teada, siis kasutaksin võimalust ja vähendaksin endale määratud maksukohustusi.
- g) Arvan, et on vale, kui maksumaksjad enda sissetuleku suurendamiseks jätavad riigile maksud tasumata.
- h) Maksude tasumine on kohustuslik ja maksude tasumisega tuleb leppida.
- i) Pean ennast ausaks ettevõtjaks ning maksude tasumine tähendab minu jaoks igapäevaelu osa, mida tuleb täita.
- j) Olenevalt olukorrast on mõningate maksude maksmata jätmine õigustatud.
- k) Arvan, et teised sama valdkonna ettevõtjad ei ole enda maksukäitumise kujundamisel ausad ja petavad maksuametit.
- l) Maksukohustuste optimeerimine pole suur kuritegu.
- m) Ettevõtjana arvan, et saan oma maksukäitumisega olla Teistele ettevõtjatele eeskujuks.
- n) Ei taha rikkuda ettevõtte mainet ning seetõttu tasun kõik maksud ausalt ja korrektselt.
- o) Suurte ettevõtete omanikel on lihtsam maksuametit petta kui väikeste ettevõtete omanikel.
- p) Oma maksukäitumise kujundamisel lähtun teiste isikute (nt perekond, sõbrad, kolleegid) soovitudest ja ettepanekutest.
- q) Arvan, et võin maksukohustusi mõningal määral vältida, kuna usun, et ei jää maksuametile enda tegevusega vahele.
- r) Maksude maksmata jätmine mõjutab riigikassa täitumist ja seeläbi saab riik pakkuda oma elanikele vähem vajalikke avalikke hüvesid.
- s) Ettevõtjatele kehtestatud maksud on õiglased ja soodustavad ettevõtlust.
- t) Minu valdkonna ettevõtjatel on lihtne leida võimalusi, mis soodustavad maksude mittemaksmist.
- u) Kui indiviid on enda jaoks selgeks teinud, et õige on maksud korrektselt tasuda, siis tavaliselt on raske tema maksukäitumist mõjutada nii, et ta peaks õigeks petmist ja hakkaks tegelema maksupettusega.
- v) Eesti ühiskonda on juurdunud arusaam, et maksude mittemaksmine on vale.
- w) Ettevõtjad teevad omavahel koostööd ja loovad uusi skeeme, et makse mitte tasuda.
- x) Maksude maksmine toob ettevõtjale rohkem kasu kui mittemaksmine.
- y) Usun, et Erinevate tegevus- ja ärivaldkondade lõikes on kujunenud erinev maksukäitumine (maksude maksmine ja mittemaksmine).
- z) Maksan makse, kuna kardan maksude mittetasumisega kaasnevaid sanktsioone

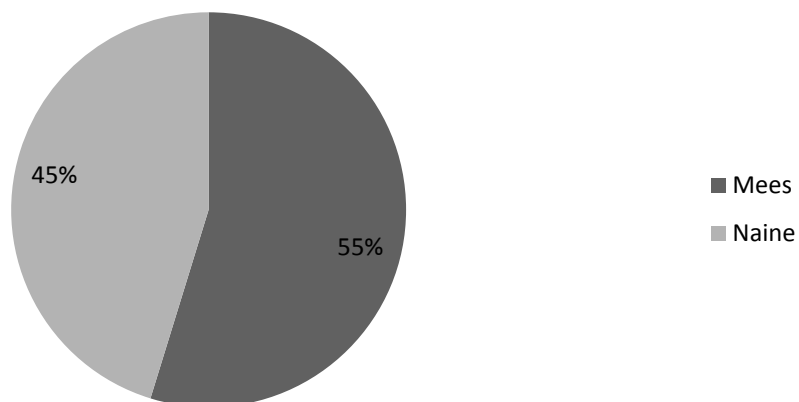
Lisa 5. Intervjuu küsimuste teoreetiline taust

Teoreetiline tagapõhi	Intervjuu küsimus
Maksudega seonduvad tavaliselt mõni tehniline aspekt (seadus, maksuamet) ja negatiivne seos (emotsioonid, kõrged maksumäärad) (Kirchler 2007: 42).	Millised kolm sõna tulevad Teile pähe esimesena kui mõtlete sõnale “maks” või “maksud” ja ”maksukäitumine”?
Erinevad maksukäitumise vormid on: maksude tasumine, mittetasumine ja minimeerimine (Kirchler 2007: 21).	Kuidas hindate enda teadmisi erinevatest maksukäitumise vormidest?
Mitte ühegi riigi kultuur ja kehtivad kultuurireeglid ei ole sarnased ning seetõttu erinevad ka maksusüsteemid ja –kultuurid (Nerre 2001: 3).	Milline maksukäitumise kultuur on Teie arvates Eesti ühiskonda juurdunud?
2002. aastal tehtud uuringus selgus, et üle 80% indiviididest arvavad, et maksude mittemaksmine on moraalselt vale (Orviska, Hudson 2002: 91)	Mida Teie hinnangul arvab Eesti ühiskond ettevõtte juhtidest, kes jäävad vahele maksude mittemaksmisega?
Maksukäitumist mõjutavad mitmed põhjused ja tegurid, näiteks kartus vahele jääda, seaduse järgimise kohustus jne (Cleary 2013: 30)	Rääkige veidi nendest teguritest ja põhjustest, mis tavaliselt Teie maksukäitumist ja selle kujunemist kõige enam mõjutavad?
Suhtelmine ja maksudest rääkimine mõjutab indiviidi isikliku käitumise kujunemist maksude maksmisel ja mittemaksmisel (Ashby, Webley 2008)	Kujutage ette, et te arutate enda maksukäitumist sõprusringkonnas või perekonnas...kuidas võiks seda arutelu lühidalt ümber jutustada?
Maksude mittemaksmist seostatakse tihti mõistetega, mis väljendavad negatiivseid emotsioone, näiteks pettus, kriminaalne, risk, karistus, suur võimalus vahele jääda (Etzioni 1988)	Kujutage ette, et Te peate väljendama oma seisukohta lausega, mis algab sõnadega “Maksude mittemaksmine on ...”.
Neoklassikalist teooriat iseloomustab indiviidi ratsionaalne käitumine ja igas olukorras parima valiku tegemine, see tagab indiviidile maksimaalse kasulikkuse ja selline otsus põhineb suurel omakasul (Marinescu 2016: 204, 205).	Milliseid mõtteid Teil tekib, kui kuulete lauset “ettevõtja maksukäitumist mõjutab kõige enam ratsionaalsus ja suure omakasu tagaajamine” ?

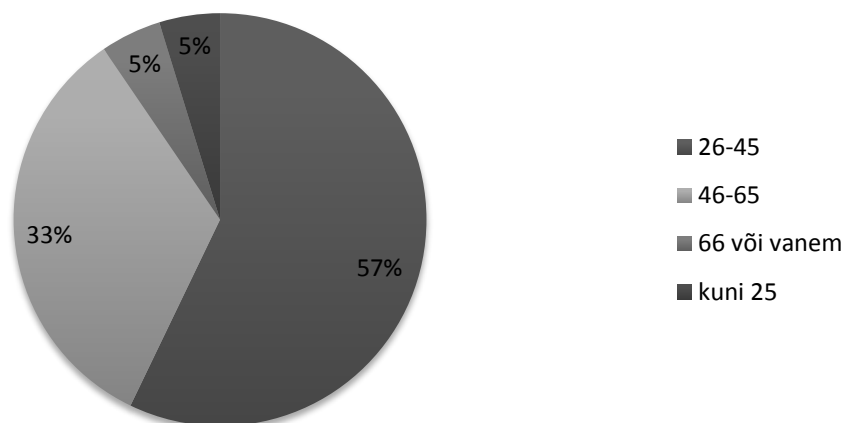
Allikas: autori koostatud

Lisa 6. Küsimustiku esmane analüüs

Küsimustikule vastanute sooline osakaal

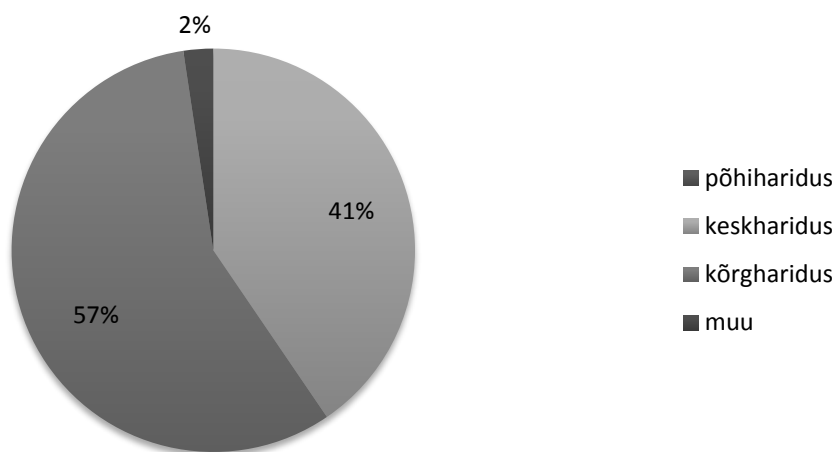

Küsimustikule vastanute vanuseline osakaal

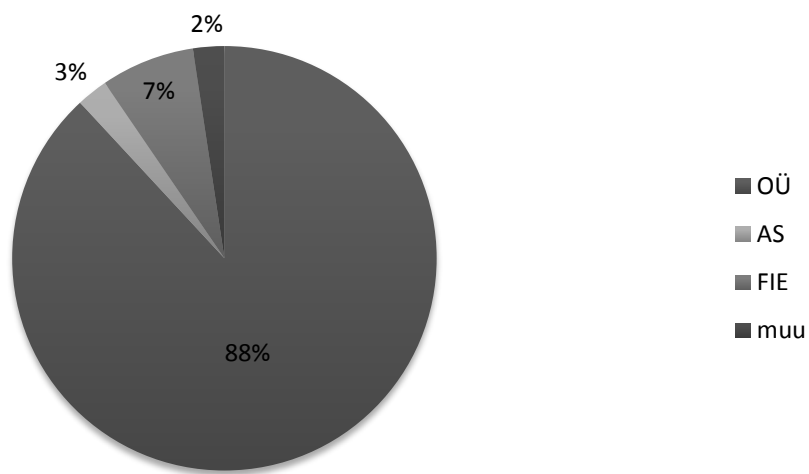

Lisa 6. järg

Küsimustikule vastanute haridustase

**Küsimustikule vastanute ettevõtete
juriidiline vorm**

Lisa 7. Intervjuu küsimused

Intervjuus mõtlen maksukäitumise all kõiki võimalikke olukordi, mis maksude tasumisega tekkida saab. Näiteks maksude optimeerimist, maksude tasumist kui ka maksude mittemaksmist.

Sissejuhatavad küsimused

- 1) Millised kolm sõna tulevad Teile pähe esimesena kui mõtlete sõnale “maks” või “maksud”?

Aga millised kolm sõna, kui kuulete mõistet “maksukäitumine”?

- 2) Milline maksukäitumise kultuur on Teie arvates Eesti ühiskonda juurdunud? Kas Eestis pigem makstakse makse ausalt või üritatakse leida erinevaid viise kuidas maksudest saaks kõrvale hiilida?

- 3) Kuidas hindate enda teadmisi erinevatest maksukäitumise vormidest (maksude optimeerimine, maksudest kõrvalehiilimine, maksukohustuste mittetäitmine)? Mida arvate, kas Teil on olemas oskused ja teadmised, et maksukohustustest mingil viisil mööda hiilida?

Mida arvate, kas teiste sama ärivaldkonna (kinnisvara) esindajate teadmised maksukäitumisest on paremad või halvemad? Kas väiksemate ettevõtete juhtide teadmised maksukäitumisest on paremad kui suurte ettevõtete juhtide teadmised?

- 4) Mida arvate maksude mittemaksmise ehk maksupettuste olukorrast Eestis?

Mida Teie hinnangul arvab Eesti ühiskond ettevõtte juhtidest, kes jäävad vahele maksude mittemaksmisega?

- 5) Mida Teie arvate, kuidas suhtuvad ettevõtjad konkurendi või teise ettevõtja maksude maksmata jätmisesse?

Lisa 7. järg

Küsimused isiklikest hoiakutest

- 6) Rääkige veidi nendest teguritest ja põhjustest, mis tavaliselt Teie maksukäitumist ja selle kujunemist kõige enam mõjutavad?
- 7) Kujutage ette, et te arutate enda maksukäitumist sõprusringkonnas või perekonnas, kuidas võiks seda arutelu iseloomustada ja lühidalt ümber jutustada? Aga kui te räägite kolleegidega või teiste ettevõtete juhtidega?
Millisel määral võtate teiste isikute arvamust kuulda seoses maksude tasumise ja mittetasumisega?
Kui Te enda maksukäitumist ei aruta tavaliselt kellegagi, siis mis võiks olla selle põhjuseks?
- 8) Kujutage ette, et Te peate väljendama oma seisukohta lausega, mis algab sõnadega “Maksude mittemaksmine on ...”. Kuidas see lause kõlaks täislausena, mis väljendab Teie tundeid ja mõtteid sel teemal?
Kuidas kõlaks see sama lause Eesti tüüpilise suurettevõtja suust?
Aga kuidas kõlaks see meie tüüpilise väikeettevõtja suust?
- 9) Milliseid mõtteid Teil tekib, kui kuulete lauset “ettevõtja maksukäitumist mõjutab kõige enam ratsionaalsus ja suure omakasu tagaajamine”. Mida arvaksid Teie hinnangul sellest väitest Teie lähimad konkurendid ja koostööpartnerid?

Minikaasused

Kaasus 1. Tõnu rajatud ja tema juhitud suurettevõtte on viimasel ajal sattunud võlgadesse. Et enda ettevõtet mitte sulgeda, on ta leidnud võimaluse, kuidas ettevõtte saaks oma tegevusega jätkata – nimelt on Tõnu otsustanud, et jätab mõningad maksud maksmata (ühe võimalusena otsustas ta, et maksab töötajatele osaliselt ümbrikupalka). Kui keegi paluks Teilt hinnangut Tõnu tehtud valikute olemusele, millise hinnangu Te annaksite? Milline oleks Teie arvates ühiskonna hinnang tervikuna?

Lisa 7. järg

Kaasus 2. Tõnu on väikese ettevõtte omanik ja leiab sageli uusi viise, kuidas määratud maksukohustusi minimeerida. Tõnu leiab, et kui ta makse ei minimeeriks, siis ei suudaks ta väikeettevõtjana üldse eksisteerida. Mida arvate Teie Tõnu olukorrast?

Kaasus 3. Tõnu on ettevõtte juht. Nii nagu paljudele teistele ühiskonna liikmetele on ka Tõnule maksude tasumine aeg-ajalt vastumeelt, kuid Tõnu kuulub nende maksumaksjate hulka, kes tasuvad kõik seadusega määratud maksud ehk Tõnu kuulub nende hulka, kes on oma maksukäitumise kujundamisel üdini ausad ja ei otsi alatihti võimalust maksuametit petta, et enda ettevõtte väärtust suurendada. Kui suur on Tõnu juhitud ettevõtte teie arvates? Kui hästi esindab Tõnu Teie enda tegutsemisvaldkonna juhte tervikuna?

Kaasus 4. Oletame, et Te kaalute täielikult või osaliselt enda töötajate pealt makse riigile mitte tasuda. Teie pereliikmed ja sõbrad soovivad Teil kõik seadusega nõutud maksud tasuda, kuid Teie sõber Jaan, kes tegutseb Teiega samas ärivaldkonnas, on otsustanud osaliselt või täielikult riigile makse mitte maksa ja kasvatab seetõttu ettevõttele suuremat konkurentsieelist. Kelle arvamust soovitaksite Tõnul kuulda võtta? Miks? Kui Teie oleksite Tõnu, siis millise valiku teeksite? Kas Teil oleks soovitusi sõber Jaanile?

Lisa 8. Intervjuu nr 1

...

K: alustan siis kiirelt küsimustega...Rääkige nendest teguritest ja põhjustest, mis on need, mis teie maksukäitumist tavaliselt siis mõjutavad? Et kuidas te enda nagu neid maksutasumise vastuseid vastu võtate või mittetasumist?

V: see on väga lihtne...maksud tuleb ära maksta, et...,et...

K: see ongi teie selline...

V: väga lihtne jah, see on nagu selline ühiskondlik kokkulepe ja seda tuleb jälgida ja, et...et...nagu ma ei oska muud nagu...et noh, meil on kogu aeg selline põhimõte algusest peale olnud, kui me selle ettevõttega alustasime, et, et ütleme, et maksude mittemaksmine ei saa olla konkurentsieeliseks...

K: mhm

V: ...ehk et sa pead igal juhul hinda ja ja nende teenuste puhul sisse arvestama selle, et mingi osa tuleb ära maksta sellest, et sa saaksid nii öelda enda kontori ja mööda tänavat sõita ja et sul oleks nii öelda turvaline riigis elada ja nii sealt edasi

K: just

V: ...et ma neid tegureid päris ei oska nii nimetada...

K: et ei oska nimetada...selge

V: ...ma saan aru, et on selline akadeemiline töö ja...

K: selles mõttes nii ongi jah, aga mida teie arvate, kas kinnisvara ettevõtjad ongi põhimõtteliselt kõik sellised, kes nagu tasuvad enda makse korralikult, või...

V: mina arvan, et ei maksa...

K: arvate, et ei maksa, miks te nii arvate?

V: et miks ma seda arvan, on see, et noh, teadupärast tänapäeval on ju avalikud, avalikud baasid...

K: mhhm

V: ...mis näitavad, ütleme erinevate turuosaliste maksukäitumist eksju, ja kuna paljud maaklerid on ka ise näiteks...osaühingutena teenust pakkumas, siis on ju nagu näha, et ei ole ju tõenäoline, et ettevõtte kellel on näiteks kaks korda rohkem pakkumisi...

K: mhhm

Lisa 8. järg

V: et tema käive on näiteks...ee...meie ettevõtte käibest...ee...neli korda väiksem, et...ee...ma saan aru, et kui sul mingi periood oleks nii, aga kui sul aastaid on nii, siis tegelikult ää on väga ebatõenäoline et ta ettevõtlusega üldse jätkaks...ee...et kui ta nende numbritega toimetab...ja no tegelikult seal on näha ka, et kes kui palju makse maksab, et ma ei tea kas see on nüüd hea või halb, aga...aga...ee...meie maksame kõige rohkem makse kinnisvara fimadest üldse eestis

K: mhhm, mhhm...okei, arusaadav...aga kui ma näiteks ütlen teile sellise lause, et ettevõtjate maksukäitumist mõjutab kõige enam ratsionaalsus ja suure omakasu tagaajamine, siis...ee...mis te sellest arvate?

V: noh, ma ei saa sellega nagu niipidi nõustuda, et...ee... (telefon heliseb)...

...et kui võtta nüüd nii, et kõik, mis sulle laekub on sinu oma ja et noh arvastades seda, mis nüüd maksu poole pealt sulle laekub et see kuulub ka kõik sulle, siis see ei ole nagu, see ei ole nagu see keskkond, et noh selline nii öelda, võib olla kunagi...kunagi eksisteerinud mingi taoline ühiskond...

K: mhhm

V:...ühiskond siis, kus ei olnud mingeid reegleid ega mingeid kokkuleppeid.

K: Kuidas teil ettevõttes muidu on, kas teil on nagu...või no küsime teistmoodi, ma tean, et kinnisvaras on muidu et põhimõtteliselt on iga indiviid või siis maakler nagu omaette...

V: jah, meil on töölepinguga kõik

K: ahah, et teil on siis nii ettevõttes korraldatud

V: jah, et 99% ettevõtteid käitub teistmoodi...

K: jah, jah, et seda ma mõtlesingi, et kuidas teil on, sest paljudel on tõesti, et nad ongi iseenda...

V: FIE-d või OÜ-d

K: just

V: ...jah, et selline OÜ-tamine siis käib...

K: mhhm

V: et aga et ää meil on nagu inimesed, on töölepingutega tööl, samas see ee, mitte kõik kes meile teenust osutavad ei ole töölepingutega tööl, sest osad näiteks siin kes pakuvad nii öelda mingit teenust, või...või...on mõned mingi projetki põhiselt nagu tööl, siis see ikkagi on konkreetselt ikka töövõtuleping

Lisa 8. järg

K: mhhm, aga kas teil muidu siin ettevõttes sees ka räägitakse maksudest ja räägite nendest, kas arutate maksuküsimusi...

V: jah, ikka, ikka arutame, et ee...mina võrdlen maksude maksmist ja maksude mittemaksmist spordi ja dopinguga,

K: hm, mhhm

V: ...et ee, et ma usun, et see paralleel on hea ja arusaadav kõigile...ja et ee...ma olen nagu puhta spordi poolt, kui paneme kõik joonele ja...ja...ilma, et siis on, et kes on kõige kiirem, on minu arust kõige õigem vaadata, et noh kui dopinguga, siis lepime kokku kui kanget dopingut keegi kasutab ja siis käitume selle järgi, aga praegu on kokku lepitud, et sport peaks aus olema ja noh, nii ma arvan peaks toimima ka ettevõtlus

K: selge, liigume küsimustega edasi...nii, aga oletame näiteks nüüd, et keegi inimene on olnud terve oma elu nii õelda aus ja maksnud kõik maksud ausalt ära, aga näeb, kui hästi tema sõbral läheb, nii õelda hästi, et kas inimene võib ennast nii lihtsalt muuta enda arvamust, et ah, hakkan ka nüüd enda makse mitte tasuma?

V: noh, ma arvan et ee... lihtsalt ee kadeduse pärast vaevalt et keegi enda selliseid väärtuseid muudab, et noh, ma arvan, et oleneb ka et mis olukordades võib see maksu maksmine ee ütleme et ee inimeste väärtushinnangute poole pealt nii õelda nende käitumist või või arusaami muuta on ikka pigem need olukorrad kus ta on väga keerulises situatsioonis

K:mhhm

V:...et noh, pole näiteks leivarahaga, ja siis sa mõtled, et kas tõepoolest pean ma ära maksma, et et et nii õelda sellised kriitilised seisundid ja seisukohad ja olukorrad on pigem need, kus inimesed hakkavad teisiti mõtlema ja tegutsema

K: jah...need küsimused olidki mul nüüd need, mida tahtsin küsida, mul on tegelikult ka veel sellised minikaasused, aga ma saadan need pärast teile meilile, et kuna teil on päris kiire ja nende üle peaks veidi arutlema ja mõtlema ka

V: mhhm...palju te intervjuusid teete?

K: see on tegelikult minu esimene intervjuu ja mõned ikka on veel...

V: mhhm, aga no mina arvan, et see tulemus saab teil olema selline et te saate ühed vastused aga tegelik maksukäitumine on hoopis teine...

K: jah, sellega olen ma juba arvestanud ka

V: aga kas vaatate ka muidu neid avalikke baase...

Lisa 8. järg

K: jah, ikka

V: kust te olete juba vaadanud? et neid on mitmetes kohtades kirjas, et...

K: jah (nimetan siis erinevaid kohti, kust olen teavet saanud, näiteks krediidiinfo)

V: aga jah, et ee, mis puudutab nüüd ettevõtet (ettevõtte nimi), siis peab aru saama ka erinevate ettevõtete struktuurist, et tegelikult (ettevõtte nimi) seal on vist kolm, neli, viis erinevat ettevõtet, et on justkui R-kiosk, kuhu tuuakse kõik kaup ja lipud kohale, aga üksikettevõtja on ikka teistsuguse struktuuriga, et aga jah, kui ma oskan, siis ma jah, vastan neile muudele küsimustele ka ära...

K: jah, väga hea, et ma siis lasen teil hetkel minna ja kiirustada edasi ja väga tänan, et leidiste selle aja minu jaoks

V: mhhm, ma väga tänan.

Lisa 9. Intervjuu nr 2

...

K: olgu, alustame siis...esimene küsimus, et kui ma ütlen teile sõna maks või maksud, siis mis on need, mis teile kohe esimesena meelde tulevad või meenuvad?

V: nagu lihtsalt lambist vä

K: jah, just...täiesti lambist, lihtsalt mis esimesena meenub, mingi kindel sõna või mõiste või fraas

V: ahaa...riik, maksuamet...mmm...ebaõiglus

K: mhhm...väga hea...ja näiteks kui ütlen sellise sõna nagu maksukäitumine, mis sellise sõnaga meenub, kas need sõnad on teie jaoks sama tähendusega või pigem...

V: ei ole...ei ole

K: erinevad?

V: kas see sihitus on sellele, et lihtsalt see sõna, et ma pean nüüd...et lihtsalt see sõna

K: ja,ja, et mis tuleb selle sõnaga...

V: aga no distsipliin, et ää...maksukäitumine, okei...distsipliin on väga hea sõna...aga ee...maksukäitumine...ee...mul pole nagu rohkem sõnu öelda selle kohta nagu, ma ei tea...riigi ootus...

K: mhhm

V: ja , siis ee sundolukord

K: jah, sobib

V: mhhm

K: nii, liigume siis edasi... et küsiks nüüd sellise küsimuse, et mida teie arvate, et milline on eesti maksukultuur ja mida ma selle all mõtlen, et näiteks mis on siia juurdunud, kas eestlased pigem tahavad makse maksta või pigem ei tahavõi kuidas te...

V: eestlased on pigem sunnitud makse maksma

K: pigem sunnitud?

V: pigem on sunnitud makse maksma hirmu pärast ja maine pärast ja nii edasi, et seda, et, oh, nii kihvt me saame tee ja stalnuhhiinile auto, toon näiteks välja , et siis ää, see nagu...mina arvan, et pigem arvavad, et...vat see on niimoodi, et ma ei tea, see on selline väga lai vastus , aga ma ütleks siis niimoodi, et näiteks õpetajad, kes saavad maksuametist raha, et nii kui õpetaja hakkab ettevõtjaks, siis kohe mõtleb, kuidas maksuametit petta, enne räägib aga et see on jõle tähtis , nii kui

Lisa 9. järg

maksuametnik hakkab ettevõtjaks, enne räägib, et oi nii oluline ja nii kui hakkab ettevõtjaks siis enam pole tähtis, aga, mm, ma leian et ä maksekäitumine paraneb või maksukäitumine ja see sõltub tegelilikult teistest maksumaksjatest hästi palju

K: mhhm

V: et võrdne kohtlemine on nagu võib-olla see märksõna siia

K: mhhm, väga hea, nii...kuidas te enda neid maksuteadmisi hindate, niimoodi üldiselt, et...

V: kõrged

K: kõrged? on väga head?

V: väga head

K: näiteks kas te oskate, olete te kursis...

V: keskmisest kõrgemad, ma ei tea

K: mhhm, aga olete te kursis mingite maksude optimeerimisega või sellise mõistetega ka, teate kuidas...

V: ma tean, mis tähendab sõna maksude optimeerimine

K: ja, väga hea, et nagu...

V: ma tean, mis see tähendab

K: aga oskaksite seda kasutada ka kui vaja oleks?

V: kui vaja oleks?

K: jah...

V: aga miks peaks vaja olema?

K: kui oleks...

V: kui oleks vaja makse optimeerida, kas ma oskasin makse optimeerida...aga kust mina tean, ma kõike tagajärgi ei tea...

K: ei tea, aga lihtsalt üldiselt

V: ma üldiselt ää, no vaata optimeerimine on halvamaiguline sõna üks ole, aga tegelikult ee, noh ma pean silmas seda, et ma arvan ikka, et makse tuleb maksta õigesti

Lisa 9. järg

K: mhhm

V: et ee...mulle ei meeldi sõna maksude optimeerimine...jah

K: selge, aga kui me mõtleme nüüd teiste näiteks kinnisvara ettevõtjate peale, siis kas te arvate, et nemad näiteks maksavad ausalt makse või kuidas üldse nagu kinnisvaras...

V: ma arvan, et selle nagu sektori...ee...ütlemine siis ülemine osa või siis nii öelda...tuntum ja edukam osa pigem maksab...

K: mhhm

V: nagu täpselt nii nagu seadusandja on ette näinud selle ehk siis ausalt, millel on mitmeid põhjuseid...kindlasti ka maksuameti kõrgendatud huvi sektori vastu seoses OÜ-tamisega, mida nimetatakse ka maksude optimeerimiseks...

K: jah

V:... aga...mm, meil on näiteks selline maksuameti ametlik seisukoht lausa eelmisest aastast, kui meid on uuritud...nii, et ma arvan, et kõik maksavad õigesti valdavalt, mida ei saa ilmeslt öelda väga väikeste tegijate kohta.

K: mhhm...

V: või siis üksikuritajate kohta...aga ma ei saa seda ka väita

K: aga kui me mõtleme nüüd eesti ühiskonnas üldiselt, siis kuidas eesti ühiskond tervikuna nagu kogu eestimaa suhtub maksude mittemaksmisesse või näiteks nendesse ettevõtte juhtidesse, kes jäävad vahele maksude mittemaksmisega

V: kui vahele jääb, siis on kohe ju paha, onju...halvasti suhtub...

K: arvate, et suhtub halvasti

V: aga vahele jäämine ei ole peamine argument...peamine argument on see, et ää, kui võtame nagu suuremad ettevõtted või võtame väiksemad, või mis iganes, et selles suhtes on ausa konkurentsi küsimus on see, et kui kõik maksavad makse, siis kõik maksavad makse

K: mhhm, mhhm

V: jaa, see on paremaks läinud eestis...aga üks osad maksavad ja osad ei maksa, näiteks võtame kaks ehitusettevõtet, see vahe on nii suur, et ta on sunnitud lihtsalt mitte maksma makse, mitte ta ei ole halb sellepärast

K: just, just

Lisa 9. järg

V: aga on paranenud...elu on... olukord on läinud paremaks just tänu võrdsele kohtlemisele ja...

K: mhhm

V: aga no riik ei ole nagu...maksuameti mõttes...ütleksin, et riik peaks olema nagu hea partner, aga nagu kahest otsast üks ole...et ühel juhul politseiriik ja antud juhul pole partner, vaid on see kuri maksukoguja ja sellisel juhul peaks ikkagi Robin Hood minema ja võtma raha ära, et...meilt siis, kuna riigiks oleme ju meie ikkagi...aga mina ikka veel armastan eesti riiki ja stalnuhhini autot ja ma olen selline kahepalgeline natukene, aga aus ja paha kangelane

V: minul näiteks oli eelmine aasta ... see oli ikka väga tüütu kui pidin nendega kirjutama...kirjasõber maksuametist, et see oli ikkagi tüütu, hoolimata sellest et meil oli õigus...et igal aastal tuleb mingit ettevõtet tüütama, aga mis siin edasi siis tuli?

K: jah, liigume aga edasi...ma nüüd küsiks teie sellistest teguritest ja põhjustest, et mis teie maksukäitumise kujunemist tavaliselt kõige enam mõjutavad? Et mille järgi te kujundate enda maksukäitumist?

V: hirm

K: hirm on üks sõna

V: kõige rohkem mõjutab maksukäitumisel mind see et ma ei taha minna vangi, jääda vahele ja sattuda ajalehte...need kolm asja ainult huvitavad mind

K: mhhm

V: sellepärast, et maksude õigluses ma sügavalt kahtlen ja seega see ei ole mõjur

K: olgu, aga kas te näiteks enda maksukäitumist arutate ka kolleegidega?

V: me arutame päevad otsa ... ei, tegelikult me ei aruta päevad otsa maksukäitumist, me ikka teame kuidas teha nagu pikas perspektiivis

K: aga näiteks perekonnaga, sõpradega räägite sellest?

V: maksudest vä

K: jah

V: ...et nagu riiki taga vä

K: näiteks...

V: tead, oleneb sõpradest jah, et see ei ole nagu, et purjuspeaga pole midagi rääkida ja hakkan maksudest rääkima, et ei ole nii, et selles mõttes, et ee, lapsega rääksin maksudest vist lausa sellel

Lisa 9. järg

nädalal jah, siis ma räägin jah...ema ja isaga räägin, nad on riigiametnikud, nemad elavad sellest rahast...

K: Selge, aga lähme edasi...nüüd ma ütlen sulle sellise lause, et maksude mittemaksmine on (siin on kolm täpikest)...

V: risk

K: et peate seda riskiks...mhhm...aga kuidas kõlaks selline lause tüüpilise eesti suure ettevõtja suust?

V: et kui näiteks kilk ütleks minu lauset, et maksude mittemaksmine on risk, siis mis ma arvan sellest?

K: no mis te sellest arvaksite?

V: ma arvaksin, et ta on argpüks, ärgu öelgu niimoodi, vaid öelgu niimoodi, et maksude mittemaksmine on kuritegu, see kõlaks nagu ausate silmadega vaataks Kruuda punased ja pisaras silmad, et maksude mittemaksmine on kuritegu, et mitte keegi ei usuks seda, aga noh, ilus oleks vaadata...kui tal prillid oleks, siis ta võiks teha sellised Savisaare silmad ka, siis oleks veel usutavam...

K: nii, liigume järgmise küsimuse juurde, millised mõtteid teil tekib kui kuulete lauset, ettevõtja maksukäitumist mõjutab kõige enam ratsionaalsus ja suure omakasu tagaajamine?

V: ratsionaalsus on õige, suure omakasu tagaajamine...ettevõtte on asutatud...see on jälle halvatähenduslik, aga ettevõtja eesmärk on teenida kasumit eks ole

K: on, tavaliselt küll jah

V: nii, ja kui see suure omakasu tähendab seda et teenida kasumit siis see lause on õige

K: mhhm

V: muidu ei ole mõtet ettevõtet teha

K: selles mõttes jah

V: suur omakasu on natukene selline halvatähenduslik ...täna kontekstis tuleb ikka mõelda niimoodi, et...ükskõik kui palju raha on ikka maksad makse niimoodi et riske ei võta, noh, et nii kaua kui sa ei armasta, nii kaua kui stalnuhhini naine, võtaks mingi uue teema, et mitte stalnuhhini naine, vaid võtaks Taavi sokid...et Taavi sokkide eest mulle maksta ei meeldi

K: nii üks osa on nüüd läbi ja mul on nüüd siin sellised väikesed kaasused...

Lisa 9. järg

V: nii...Tõnu...

K: loen need nüüd ette, mul on neid neli tükki ja need kõik on Tõnust, kes on tundmatu Eesti ettevõtja ja keegi me ei tunne tõnut...ja temal elus erinevaid situatsioone

V: nii...

K: nii, et Tõnul on siis rajatud rajatud ja juhitud suurettevõtte, mis on viimasel ajal sattunud võlgadesse. Et enda ettevõtet mitte sulgeda, on ta leidnud võimaluse, kuidas ettevõtte saaks oma tegevusega jätkata – nimelt on Tõnu otsustanud, et jätab mõningad maksud maksmata (ühe võimalusena otsustas ta, et maksab töötajatele osaliselt ümbrikupalka). Nüüd, kui mina palun teilt hinnangut Tõnu käitumisele, siis milline see oleks?

V: Tehku mingit muud äri või mingi tööle, et miks ta võtab sellise riski...ma ei tea, võib olla mingi ilge papp jookseb...ma hindan seda käitumist niimoodi, et selline, et järelikult ettevõtluse vorm ei ole ennast õigustanud ja et mine minema

K: mhhm

V: aga samas võib olla Tõnul on suur ettevõtte ja ta ei osakgi mitte midagi muud teha ja võib olla tal on suur pere, ja kuus last ja ta ei saa teha seda, mida mina ütlesin, et kui me võtame nagu...et kui prioriteet on pere, siis Tõnu toimetab õigesti ja nendel kõikidel inimestel, keda ta peaks muidu lahti laskma on perekonnad, siis perekond on ikkagi tähtsam kui riik eks ole, nii et sellest seisukohast on Tõnu jällegi...teeb õigesti, nii et selline ümmargune vastus

K: jah, jah...sobib...nüüd on aga Tõnu väikese ettevõtte omanik ja leiab sageli uusi viise, kuidas määratud maksukohustusi minimeerida. Tõnu leiab, et kui ta makse ei minimeeriks, siis ei suudaks ta väikeettevõtjana üldse eksisteerida. Mida arvate Teie sellisest Tõnu olukorrast?

V: no, kui ta teeb seda seaduslikust viisil on kõik hästi, aga jällegi jõuame tagasi selleni, et Tõnu on jätkuvalt loll ja tehku midagi sellist, kus ta ikka raha saab ka teenida eksole

K: mhm, mhm

V: aga samas jällegi ta teeb võib olla midagi nii ägedat nii olulist, et võib olla ta koob kindaid näiteks, ja ja siin on väga palju...et kui tõnu tegutseb seaduse piires ja see ettevõtlus, mida ta teeb on tema südameasi ja see teeb teda õnnelikuks siis Tõnu seaduse piires optimeerigu nii palju kui kannatab

K: mhhm

V: peaasi, et Tõnu õnnelik on

K: et oleks õnnelik jah

V: jaa, see on kõige tähtsam, inimese õnn on riigile ka kasulik

Lisa 9. järg

K: seda muidugi jah, õige...nii, liigume aga edasi...Tõnu on meil jätkuvalt ettevõtte juht. Ja nii nagu paljudele teistele ühiskonnaliikmetele on ka Tõnule maksude tasumine aeg-ajalt vastumeelt, kuid Tõnu kuulub nende maksumaksjate hulka, kes tasuvad kõik seadusega määratud maksud ehk Tõnu on oma maksukäitumise kujundamisel üdini aus ja ei otsi alatihti võimalust maksuametit petta, et enda ettevõtte väärtust suurendada. Mida arvate, kas Tõnu juhib pigem suurt või väikest ettevõtet?

V: sellise mõtteviisiga vä...

K: jah

V: ...tõenäoliselt juhib ta suurt ettevõtet, mida ta ei oma...

K: mida ta ei oma jah

V: jah, see on väga suure tõenäosusega nii, et ta võiks olla näiteks Swedbanki juht

K: aga kui hästi esindab Tõnu sellise mõtteviisiga teie tegutsemivaldkonna juhte tervikuna? Ehk siis kinnisvaraäris?

V: Et kui hästi Tõnu esindab... kinnisvaraäris ei ole suuri ettevõtteid, sest suur ettevõte on definitsiooni kohaselt 250 ja pluss töötajat...

K: jah, jah, et just selline mõtteviis pigem...

V: Kinnisvara valdkonnas ei ole suuri ettevõtteid on vastus...

K: just

V: ...ühtegi

K: aga kui Tõnu oleks väikese ettevõtte juht või üksikisik, kes kinnisvaras tegutseb?

V: mmm...

K: siis kas nagu kinnisvaramaaklerid mõtlevad ka niimoodi, et näiteks olengi aus ja maksan, või pigem on rohkem neid kes on saherdajad?

V: kas maaklerid või maaklerettevõtted?

K: mõlemad

V: eee...noh see on sama nagu, et erialapõhiselt tehakse seda mida teised teevad eksju...seda tegelikult mida usutakse, et teised teevad, et see ongi nagu õige, et selline on tava

K: mhhhm, mhhm

Lisa 9. järg

V: seadustest tulenev tava ongi õige, et pigem...vaata, inimene ei...inimese põhitegevus ei ole maksude maksmine eksju, inimene näiteks on kinnisvaramaakler ja kinnisvarafirmas eelduslikult tal on nagu piisavalt sissetulekut ja ta teeb seda asja, noh, kõik inimesed on tegelikult head...

K: jah

V: või noh suuresti on kõik head, mõni on võib olla paha ka, aga tavaliselt on ta paha sellepärast et tal ei lasta hea olla ja tõenäoliselt need inimesed pigem keskenduksid nende inimeste aitamisele, siis ää, noh mis teenust nad siis pakuvad, et on kliendid kes on...noh, et nad tegeleksid pigem sellega, mitte maksude optimeerimisega, et noh, maksude optimeerimine on...no vot, ma ise kasutan ka seda sõna maksude optimeerimine...maksude mittemaksmine ja maksupettused on pigem sundolukord inimesele, kellele meeldib teha enda erialast tööd, et ma pigem vastaks niimoodi

K: mhhm, aga liigume siis viimase küsimuse juurde...ühesõnaga...

V: Tõnu jälle jah...

K: Tõnu ikka jah...Tõnu kaalub täielikult või osaliselt enda töötajate pealt makse riigile mitte tasuda. Teie pereliikmed soovivad Teil kõik seadusega nõutud maksud tasuda, kuid Teie sõber Jaan, kes tegutseb Teiega samas ärivaldkonnas, on otsustanud osaliselt või täielikult riigile makse mitte maksa ja kasvatab seetõttu ettevõttele suuremat konkurentsieelist. Et mida teie Tõnu asemel teeksite, et kas te...

V: Tõnul konkurentsieelise vahe on tõenäoliselt mingisugune vähemalt 60% ehk siis Tõnu läheb nii kui nii pankrotti, kui kõik ülejäänud on Jaanid...

K: Mhhm, et kui kõik ülejäänud oleksid Jaanid

V: aga perekonnaga on nagu see, et küsigu lapse käest, et homsest enam piima ega leiba ja vorsti ja juustu ja ammugi iPhone ei ole, et järsku siis ta hakkab teistmoodi mõtlema, et niimoodi arvangi

K: mhhm

V: Ma arvan, et maksude maksmine sõltub suuresti sellest, mida tavaliselt ka sellised Jaanid teevad

K: Aga mul rohkem küsimusi ei olegi

V: A, et ongi kõik jah

Lisa 10. Intervjuu nr 3

...

K: Aga alustame siis küsimustega... esimene küsimus on lihtsalt sissejuhatav küsimus, et mis on need sõnad, mis meenuvad Teile esimesena kui mõtleme sõnale maks või ka näiteks maksud?

V: Hm... peab natukene nüüd mõtlema... aga näiteks erinevaid makse on, et siis näiteks kindlasti võiksin öelda käibemaks... ee... ohoo... aga siis üürikorterid tulevad ka millegipärast meelde kohe... sobib ka selline?

K: Jah... ikka sobib, et need on teie mõtted täitsa

V: Aga... aga... siis näiteks ka kindlasti maksuamet... see oleks pidanud kohe esimesena meenuma...

K: Jah, jah

V: ...et need nagu oleksidki need kolm sõna siis... vist nii

K: Väga hästi sobivad... kui ma ütleksin nüüd sellise sõna või siis pigem nagu mõiste maksukäitumine, siis mis meenub sellega seoses kohe esimesena?

V: No, esimese asjana tuleb pähe kohe pettus...

K: Mhmm

V: Jaa, siis... eee... kargab ka pähe selline sõna nagu laveerimine, ja siis ütleksin ka kohe sellise sõna nagu seadused...

K: Väga hea...

V: ...et täpsustuseks siis ütleksin ikka maksuseadused

K: Mhmm... sobivad

K: Aga küsin siis sellise küsimuse ka, et millist maksukäitumist peate teie enda jaoks õigeks? et mida arvate, et milline maksukäitumine, et kas maksude maksmine või mittemaksmine...

V: Eks ikka maksude maksmine on õige tegevus, selles ei ole nagu küsimustki... et... ee... ka minu jaoks on maksude maksmine õige tegevus ja, ja ... arvan, et paljud ettevõtjad näevad... või noh, siis teavad, et tegelikult on maksude tasumine ainuõige tegevus...

K: Mhmm

V: ...et jah... nii arvangi

Lisa 10. järg

K: Just...aga kui nüüd mõtleme näiteks Eesti ühiskonna peale üldiselt, siis millist käitumist peetakse Eesti ühiskonnas õigeks? Näiteks, kas on mingisugune eeskuju ka kelle järgi tahetakse toimetada, või...?

V: Hm, eks ka ühiskonnas üldiselt arvatakse, et õige käitumine on maksude maksmine...et noh, see, et kui palju keegi seda täidab või mitte on ikka igauhe iseenda südametunnistuse asi...et...jah...

K: Mhmm...

V: ...aga et selle eeskuju kohta ei oska nagu öeldagi, hmm, kui ühiskonnas üldiselt keegi oleks eeskujuks, siis pigem ikka teised ettevõtjad...et mina arvan nii, et kui sa ikka tead, et teised petavad, siis teeb vihaseks küll, kui ise ausat äri ajad...aga jah, eks see ole selline teema, et igaüks ikka ise otsustab ja teab ka kaasnevaid tagajärgi

K: Eks nii ole tõesti...aga liigume siis siit järgmise küsimuse juurde...et kuidas teie hindate enda üldiseid teadmisi maksukäitumisest...et just sellest, et kuidas makse maksta ja kuidas mitte maksta ja ehk on veel teisigi erinevaid võimalusi

V: Hm, et...kuidas siis sellisele küsimusele vastata...aga...et eks maksude maksmise kohta tean ikka seda, mida teada vaja on...et no...maksan need maksud ära, mida vaja maksta on...aga jah, olen kursis veel teiste erinevate võimalustega, kuid isiklikult ei pea ennast nii julgeks, et makse mingil määral maksmata jätta...et ei teagi, kas neid isikuid, kes sellist asja nagu...ee...harrastavad...kas nagu see on üldse mõistlik ja vajalik...aga jah...et ei oska nagu...ee...midagi selle kohta enam öelda

K: Jah, olgu...aga mida arvate, kas teised kinnisvara alas töötavad isikud pigem maksavad makse või pigem nagu ei maksta makse?

V: Et...vot sellele on nüüd küll raske vastata, sest tegelikult ei tea keegi, kes kuidas ja...ja...mida...

K: Seda küll, aga et kui oletame, siis mida teie lihtsalt arvate?

V: Mhmm...pigem ma arvan, et paljud ikka maksavad makse, kuid kinnisvaras on kindlasti ka neid, kes makse ka ei tasuda ei taha ja otsivad võimalusi riiki petta, aga...eks nad petavad sellega ka iseennast...nii arvan...aga tõesti ei tea...ei oska täpsemalt öelda, et kuidas seis tegelikult olla võiks

K: Need kes pigem petavad on teie arvates suures või väiksemas ettevõttes töötavad? V: Hm...

K: Või et siis pigem need, kes ongi iseenda tööandjad, et nagu OÜ või FIE, et...

V: Jah...et, no mida mina arvan, et...ee...kuna jah, maaklerid...üsna suurema osa...maksavad enda maksud ise, siis...

K: Mhmm

Lisa 10. järg

V: Ütleme siis nii, et eeldused selleks on ju täiesti olemas...aga...ee...arvan, et pigem...või siis suurem osa...ollakse ikka ausad ja tasutakse kõik vajalikud maksud ära

K: Selge, aga liigume siis edasi...mida arvad, kas Eestis on maksude mittemaksmine ehk maksupettused probleemiks?

V: Hm...selline...aga arvan, et maksudega petmine läheb iga aastaga ikka keerulisemaks...eks neid kontrollimeetmeid tuleb juurde...ja...et eks see probleem ole igas riigis päevakorras ja ega kao see ka meie seast kuskile...

K: Seda kindlasti, aga mida arvad, et kuidas suhtub Eesti ühiskond siis sellise ettevõtte juhtidesse, kes näiteks jäävad vahele maksude mittemaksmisega?

V: Ega nüüd hästi ei suhtu ja tekitab ikka sellist...ütleme siis, et mitte just häid emotsioone, et...oluline peaks olema ikka aus ettevõtlus...et tuleb makse maksta ja kui seda ei tee...no...siis tuleb ka leppida tagajärgedega...et jah...

K: Just...aga ma siis küsin edasi...et räägime veidi nendest teguritest, mis teie maksukäitumist mõjutavad?

V: Hm...jah, et...

K: Et millised on need põhjused, miks teie makse tasute või need põhjused, et siis, kui näiteks tekib mõte makse mitte tasuda või...?

V: Hmm...ee...no ega sellist maksude tasumise mõtteid pole nagu tekkinud...et...ee...mis need põhjused siis olla nagu võiksid...ee...

K: Aega on, et võime rahulikult mõelda

V: Eks ikka... aga miks tasun mina makse...kindlasti saab välja tuua sellise argumenti, et see on seadusega kehtestatud...et...ee paljud, vist ei maksaks makse, kui see poleks kohustulik...ja, eks sellest seaduslikkusest tulevad ka kõik need teised tegurid, et...ee...jah...

K: Mhmm

V: Aga, aga...siis võiks öelda veel, et kindlasti ka...ee...ega tegelikult ei oska...et, aga hetkel ei tule nagu väga midagi rohkem pähe tegelikult

K: Jah, selge...aga küsime siis järgmise küsimuse ka, et kas arutate enda maksukäitumist näiteks enda sõprusringkonnas või perekonnas või näiteks enda kolleegidega või näiteks mõne teise grupi inimestega?

V: Eem...eks ikka arutame neid...et sõpradega...ja ka kolleegidega olen arutanud...

Lisa 10. järg

K: Mhmm, aga et kas enda maksukäitumise otsuseid kuidagi nendel eelnevatel gruppidel mõjutada ka lasete?

V: Ei, sellised valikud on ikka minu enda omad...et mul on sõpru, kes alati ausad ei ole...kui nii võib öelda, aga...aga ise ma eeskuju küll nüüd kelleltki ei võta...et ikka ise tean mis on minu jaoks õige...ja, et mis mitte

K: No selge...ütlen nüüd ühe sellise väite, et “ettevõtja maksukäitumist mõjutab kõige enam ratsionaalsus ja suure omakasu tagaajamine”. Et kas ja millisel määral sellise väitega nõustute?

V: Hm...eks sellega saab nõustuda küll...et...et selliste parimate valikute tegemine iseloomustab maksukäitumist küll...arvan mina...eks igaüks siis ise teab...et milline on tema jaoks see õige...aga...

K: Mhmm

V: Aga eks see omakasu on selline asi ka, et mida ikka taga ka aetakse, et täitsa võib sellise väitega nõustuda küll...aga selles suhtes... et neid tegureid on teisigi, et mis siis seda ratsionaalset käitumist piiravad...eks ole nii...jah...

K: Mhmm...aga et kas eelnevalt mainitud väide iseloomustab teie tegevusvaldkonda? Ehk siis kinnisvara valdkonda?

V: Hm...see ikka oleneb inimesest, et ega vist üksik inimene ei esinda kogu tervet valdkonda...aga pigem...hm...arvan, et selline väide ei kehti kogu kinnisvara valdkonna kohta...et jah...kui siis selline vastus sobib...ei oska nagu rohkem kuidagi seda hetkel selgitada

K: Okei...nüüd siis on viimased küsimused...et täpsemalt on tegemist selliste väiksemate kaasustega, et meil on peategelaseks Tõnu, kes on ettevõtja ja tal tuleb ette erinevaid olukordi...et siis loen esimese kaasuse ette...

V: Mhmm...sobib

K: Nii, et Tõnu juhtitav suurem ettevõtte on viimasel ajal sattunud võlgadesse. Et enda ettevõtet mitte sulgeda on ta leidnud võimaluse, kuidas ettevõtte saaks oma tegevusega jätkata – nimelt on Tõnu otsustanud, et jätab mõningad maksud maksamata (näiteks maksab töötajatele osaliselt ümbikupalka). Ja minu küsimus oleks selline, et mida Teie arvate, et kas Tõnu tegevus on oma olemuselt õige?

V: Hm...vot, ega maksude mittemaksmist ei saa kunagi nüüd õigeks pidada...aga rohkem me Tõnust ei tea...et millised on need teised tegurid? Et kuidas ja mis põhjustel on siis nüüd, selline olukord tekkinud...

Lisa 10. järg

K: Ei, et lihtsalt üldiselt on selline olukord, et võite ise luua mingeid seosed, et kõike seda, mis teile pähe tuleb

V: Aga siis kui ettevõtte enam ei suuda toimetada, siis tuleb kahjuks see ettevõtte kinni panna...arvan mina...või siis äkki...no jah, et siis peab hakkama töötajaid vallandama, et see kõik oleneb, kuid...ee...meil on seadused selleks, et neid täita ja kui ettevõtte ei suuda enam...nagu konkurentsipüsida ja pole piisavalt sissetulekut, siis mina hetkel siin küll teist võimalust ei näe...

K: Mhmm, aga et kltas Tõnu saaks sellise käitumisega Teie või üldiselt ühiskonna heakskiidu või pigem ikka pahameele ja petturi sildi külge?

V: Ega siis ühiskond sellist käitumist küll õigeks ei pea...kõik me peame makse tasuma ja sellest ei pääse...et...et nende töötajate perekonnad oleksid kindlasti õnnelikud, kui neil sissetulek püsiks ja elurütm väga ei kannataks...aga jah, et...ühiskonnas sellist asja siiski ei aktsepteeritaks...et jah...

K: Selge, liigume siis järgmise küsimuse juurde

V: Jah...jah

K: Nii, et nüüd on Tõnu väikese ettevõtte omanik ja leiab sageli uusi viise, kuidas endale määratud maksukohustusi minimaliseerida. Tõnu leiab, et kui ta endale kehtestatud makse ei minimaliseeriks, siis ei suudaks ta väikeettevõtjana üldse eksisteerida. Mida arvate Teie Tõnu sellisest käitumisest? Et kas selline käitumine on õigustatud?

V: Vot sellise olukorra puhul on jah...et eks sellega on nii, et seaduslikus piirides püsides on ju kõik õige...aga seda ei...et nüüd üldse ei suudaks väikeettevõtja eksisteerida on küll liialdus...kui võib öelda, siis pigem selline rumal vabandus, et kui nii võib öelda...aga et kui ettevõtja arvab, et nii on õige ja aus ka teiste suhtes, siis...jah...ega sellist tegevust just heaks kiita ei saa

K: Just...nii, et võtame järgmise küsimuse, et Tõnu on ettevõtte X juht. Nii nagu Teistele ühiskonna liikmetele on ka Tõnule maksude tasumine vastumeelt, kuid Tõnu kuulub nende maksumaksjate hulka, kes tasuvad kõik seadusega määratud maksud ehk kuulub nende hulka, kes on oma maksukäitumise kujundamisel ausad ja ei otsi alatiht võimalust maksuametit petta, et enda ettevõtte väärtust suurendada. Kas ettevõtja Tõnu kujutab tänapäeva ühiskonnas pigem väikese või suure ettevõtte juhti?

V: Hm, pigem võiks ikka tegemist olla suurema ettevõtte juhiga...et keegi kellel on globaalne ettevõtte ja hea maine...

K: Mhmm, aga et kas selline eelnevalt kirjeldatud ettevõtja on teie ärivaldkonnas pigem harv või sageli esinev nähtus?

V: Hm...nagu siis kinnisvaras jah...

Lisa 10. järg

K: Jah, jah

V: Tahaks ikka uskuda, et selline ettevõtja ideaal on...on...kehtiv ka siis kinnisvara ettevõtete hulgas...jah...et...sest, et minu arvates käitumine on selline asi, et kui teatakse, et teised riiki ei peta, siis ei teki endalgi kiusatust makse nüüd kuidagi maksmata jätta...aga mina kindlasti arvestan ka isiklikke tegureid...süda peab isikul õiges kohas olema siiski

K: Mhmm...Aga olemegi nüüd jõudnud siis viimase küsimuseni, et küsimus siis järgnev, et oletame, et Tõnu kaalub täielikult või osaliselt enda töötajate pealt makse riigile mitte tasuda. Tõnu pereliikmed soovivad tal kõik seadusega nõutud maksud tasuda, kuid Teie sõber Jaan, kes tegutseb Tõnuga samas ärivaldkonnas, on otsustanud osaliselt või täielikult riigile makse mitte maksa ja kasvatab seetõttu ettevõttele suuremat konkurentsieelist. Mida arvate sellisest olukorrast?

V: Hm, no mida sellest arvata, et üks see ole veidi veider, et Tõnul selline sõber on...et no...mina arvan, et äri peaks ikka ausalt ajama, ja see, et nüüd, noh, Jaan Tõnule sellist asja räägib...ei tea...

K: Mhmm

V: Et nagu lõpuks ikkagi vist jõuame selleni, et Jaani suguste ettevõtjate pärast kaotavad Tõnud enda ettevõtted, et...ee...see ei ole aus ja õiglane...mingisugune lugupidamine ikka enda sõbra suhtes peaks olema...aga...aga üks siis Tõnu, kui ta nüüd siis poleks hea sõber saaks ju ka Jaani peale kaevata...et selline olukord ja...ja...et jah...kunagi peab siiski see Jaan ka maksuameti huviorbiiti sattuma

Lisa 11. Intervjuu nr 4

...

K: Millised kolm sõna tulevad Teile pähe esimesena kui mõtlete sõnale “maks” või “maksud”?

V: Raha, deklaratsioon, raamatupidamine.

K: Aga millised kolm sõna, kui kuulete mõistet “maksukäitumine”?

V: Raha, raamatupidamine, maksude maksmine.

K: Milline maksukäitumise kultuur on Teie arvates Eesti ühiskonda juurdunud? Kas Eestis pigem makstakse makse ausalt või üritatakse leida erinevaid viise kuidas maksudest saaks kõrvale hiilida?

V: Meediast on jäänud silma, et üsna palju skeemitatakse ja seda teevad ka suured ja tuntud.

K: Kuidas hindate enda teadmisi erinevatest maksukäitumise vormidest (maksude optimeerimine, maksudest kõrvalehiilimine, maksukohustuste mittetäitmine)? Mida arvate, kas Teil on olemas oskused ja teadmised, et maksukohustustest mingil viisil mööda hiilida?

V: Ei ole.

K: Mida arvate, kas teiste sama ärivaldkonna (kinnisvara) esindajate teadmised maksukäitumisest on paremad või halvemad?

V: Raske arvata, pole teemaks tulnud aruteludel.

K: Kas väiksemate ettevõtete juhtide teadmised maksukäitumisest on paremad kui suurte ettevõtete juhtide teadmised?

V: Ei tea.

K: Mida arvate maksude mittemaksmise ehk maksupettuste olukorrast Eestis? Mida Teie hinnangul arvab Eesti ühiskond ettevõtte juhtidest, kes jäävad vahele maksude mittemaksmisega?

V: Maksupettusi tuleb aeg-ajalt avalikuks meedias. Mittemaksjate suunas on minu arvamusel halvakspanu.

K: Mida Teie arvate, kuidas suhtuvad ettevõtjad konkurendi või teise ettevõtja maksude maksmata jätmisesse?

V: Ei tea, kuid arvan, et pole suur erinevus, kas mõelda sel teemal konkurendi, naabri või võõra osas – suhtumine peaks ju ikka sama olema.

K: Rääkige veidi nendest teguritest ja põhjustest, mis tavaliselt Teie maksukäitumist ja selle kujunemist kõige enam mõjutavad?

V: Seadused on täitmiseks.

Lisa 11. järg

K: Kujutage ette, et te arutate enda maksukäitumist sõprusringkonnas või perekonnas, kuidas võiks seda arutelu iseloomustada ja lühidalt ümber jutustada? Aga kui te räägite kolleegidega või teiste ettevõtete juhtidega?

V: Pole tulnud ette olukordi, mil arutada kellegi raamatupidamist või maksude teemat.

K: Millisel määral võtate teiste isikute arvamust kuulda seoses maksude tasumise ja mittetasumisega?

V: Kui keegi on milleski kogenud, siis kogemusi on mõistlik kuulata. Kas seda ka kohe ise peaks rakendama, see sõltub iseenda tarkusest ja antavast kogemusest aga vaevalt, et inimesed muudavad oma väärtushinnanguid.

K: Kui Te enda maksukäitumist ei aruta tavaliselt kellegagi, siis mis võiks olla selle põhjuseks?

V: Pole tulnud ette olukordi, mil arutada kellegi raamatupidamist või maksude teemat.

K: Kujutage ette, et Te peate väljendama oma seisukohta lausega, mis algab sõnadega “Maksude mittemaksmine on ...”. Kuidas see lause kõlaks täislausena, mis väljendab Teie tundeid ja mõtteid sel teemal?

V: Halb ja seadusega vastuolus.

K: Kuidas kõlaks see sama lause Eesti tüüpilise suurettevõtja suust?

V: Selle usutavus selgub ehk aja jooksul?

K: Aga kuidas kõlaks see meie tüüpilise väikeettevõtja suust?

V: Sama vastus.

K: Milliseid mõtteid Teil tekib, kui kuulete lauset “ettevõtja maksukäitumist mõjutab kõige enam ratsionaalsus ja suure omakasu tagaajamine”. Mida arvaksid Teie hinnangul sellest väitest Teie lähimad konkurendid ja koostööpartnerid?

V: Ratsionaalsus on positiivne. Mõistlik on mitte kulutada rohkem, kui võimalused lubavad. Ja tuleb teha vahet kuludel ja investeeringutel. Ei saa pahaks panna suure omakasu poole püüdlemist. Konkurentide ja partnerite eest nende arvamust öelda ei tea.

K: Tõnu rajatud ja tema juhitud suurettevõtte on viimasel ajal sattunud võlgadesse. Et enda ettevõtet mitte sulgeda, on ta leidnud võimaluse, kuidas ettevõtte saaks oma tegevusega jätkata – nimelt on Tõnu otsustanud, et jätab mõningad maksud maksmata (ühe võimalusena otsustas ta, et maksab töötajatele osaliselt ümbrikupalka). Kui keegi paluks Teilt hinnangut Tõnu tehtud valikute olemusele, millise hinnangu Te annaksite? Milline oleks Teie arvates ühiskonna hinnang tervikuna?

Lisa 11. järg

V: Ühiskonna arvamus vist on kriitiline. Mina arvan, et ümbrikupalka ei peaks maksma. Kui ettevõtte ei suuda täispalka maksta, siis pole mõtet punnitada seadust rikkudes, pigem panna firma kinni või reorganiseerida, kui on mõistlik. Kui on perspektiivne ettevõtte, kel on objektiivsed ajutised raskused, siis on vaja leida lahendus kasvõi maksuameti abiga.

K: Tõnu on väikese ettevõtte omanik ja leiab sageli uusi viise, kuidas määratud maksukohustusi minimeerida. Tõnu leiab, et kui ta makse ei minimeeriks, siis ei suudaks ta väikeettevõtjana üldse eksisteerida. Mida arvate Teie Tõnu olukorrast?

V: Mis on minimeerimine? Kas endale väiksema palga maksmine ettevõtluse säilitamiseks? Või kulude kokkuvõtte? Mõlemad on ju head lahendused, kui Tõnu suudab ise väiksema palgaga hakkama saada ja kulude kokkuvõtte teenus või toode ei kaota sel määral, et kliendid ära kaovad.

K: Tõnu on ettevõtte juht. Nii nagu paljudele teistele ühiskonna liikmetele on ka Tõnule maksude tasumine aeg-ajalt vastumeelt, kuid Tõnu kuulub nende maksumaksjate hulka, kes tasuvad kõik seadusega määratud maksud ehk Tõnu kuulub nende hulka, kes on oma maksukäitumise kujundamisel üldinimesed ja ei otsi alati võimalust maksuametit petta, et enda ettevõtte väärtust suurendada. Kui suur on Tõnu juhitav ettevõtte teie arvates? Kui hästi esindab Tõnu Teie enda tegutsemisvaldkonna juhte tervikuna?

V: Ei tea, ei teki selle kirjelduse peale arvamust.

K: Oletame, et Te kaalute täielikult või osaliselt enda töötajate pealt makse riigile mitte tasuda. Teie pereliikmed ja sõbrad soovivad Teil kõik seadusega nõutud maksud tasuda, kuid Teie sõber Jaan, kes tegutseb Teiega samas ärivaldkonnas, on otsustanud osaliselt või täielikult riigile makse mitte maksa ja kasvatab seetõttu ettevõtte suuremat konkurentsieelist. Kelle arvamust soovitate Tõnul kuulda võtta? Miks? Kui Teie oleksite Tõnu, siis millise valiku teeksite? Kas Teil oleks soovitusi sõber Jaanile?

V: Soovitan mitte riskida ja minu nägemusel maksude maksmata jätmine ei ole konkurentsieelis. Tõnu või ükskõik, kes muu, peab oma otsused ise tegema lõpuks.

Lisa 12. Intervjuu nr 5

...

K: Millised kolm sõna tulevad Teile pähe esimesena kui mõtlete sõnale “maks” või “maksud”?

V: Raha, raha äraandmine, riigi toetamine

K: Aga millised kolm sõna, kui kuulete mõistet “maksukäitumine”?

V: maksude maksmine, ümbrikupalk, maksupettused

K: Milline maksukäitumise kultuur on Teie arvates Eesti ühiskonda juurdunud? Kas Eestis pigem makstakse makse ausalt või üritatakse leida erinevaid viise kuidas maksudest saaks kõrvale hiilida?

V: Nii ja naa...aga, aga...ma arvan, et...ee...maksude petmine hakkab vähenema, kuna kontroll on peal...ja, ja paljud töötajad on ka teadlikumad ja ei taha mustalt töötada, sest aina rohkem ju teadvustatakse endale ka seda...et, et maksude tasumisega saab ikka riigilt midagi tagasi kah, et...ja lapsele näiteks lasteaiakoha.

K: Mhmm

V: Et...aga, nüüd nagu ühiskond ikka reageerib ka sellele kui keegi vahele jääb, et no meedia puhub asja kohe üles ja siis oledki petja...et jah, eks see oleneb...kuid minu lõplik vastus oleks siis selline, et ... ee kultuur ikka paraneb kogu aeg...

K: Just, küsin siis sellise veidi isiklikuma küsimuse ka, et kuidas hindate enda teadmisi erinevatest maksukäitumise vormidest, mõtlen selle all siis näiteks maksude optimeerimist, maksudest kõrvalehiilimist, ja ka näiteks maksukohustuste mittetäitmist? Et mida arvate nendest?

V: Hmm...ega nüüd otseselt ei oska öelda, et kui vaja oleks siis annaks uurida ja otsida ikka...et ega nii ma nüüd küll ei oska öelda, et kuidas...või no...sest, et iga situatsioon on ju erinev...ja, ja...et ei hinda just heaks neid teadmisi...sest et ei puutu nende nüüd iga päevaselt kokku...jah

K: Selge...ehk siis teil nagu puuduvad otseselt oskused ja teadmised, et maksukohustustest mingil viisil mööda hiilida?

V: Võin nii väita küll, jah

K: Arusaadav...mida arvate, kas teiste sama ärivaldkonna ehk kinnisvara esindajate teadmised maksude mittetasumisest on paremad või halvemad?

V: Ei oska ausalt öelda...jah, et kuigi käin maakleritega ikka igapäevaselt läbi, siis on jutuks tulnud küll, aga ma nüüd kindlalt küll näpuga ei näitaks, et tema petab ja tema mitte...et eks see olegi iga inimese enda asi...kui petad, siis pead olema julge...sest et, et võid ju vahele jääda...ja seetõttu mina maksan...makse

Lisa 12. järg

K: Just, just. Liigume siis aga edasi...eelnevalt juba sellest rääkisime ka, aga nüüd siis täpsemalt, et mida arvate maksude mittemaksmise ehk maksupettuste olukorrast Eestis? Kas toimub ja mis võiks olla see põhjus, et mis ajendab inimesi maksudega petma?

V: Mmm...eks meedias ikka kajastatakse neid ehk siis...eks neid toimub ikka, et et...keegi enda rumaluse või kasvõi kavalusega skeemitab ja...ja...ega ei teagi tegelelikult, et mis siis ajendab ettevõtjaid makse mitte tasuma...hm

K: Mhmm

V: ...võiks ju arvata, et suuremad sissetulekud ja rahavood...et ikka vähem riigile ja rohkem endale...selline ahnus siis võiks see olla või siis mõni isiklikum tegur või, et ehk ka pahameel riigi vastu või, või...eks see olegi...inimesed kõik nii erinevad

K: Aga kui nüüd ettevõtja petabki riiki, siis mida Teie hinnangul arvab Eesti ühiskond tervikuna või siis teised eestlased ettevõtte juhtidest, kes jäävad vahele maksude mittemaksmisega?

V: Heh...ega mitte midagi head keegi ei arva, sest et, et...olgem ausad...et kõik me peame maksuma...makse siis... ja see, et mõni sõidab selle tõttu uhke autoga ja lubab endale head ja paremat on ikkagi ebaaus...

K: Jah

V: ...või siis ma ei tea, ehk mõni võtab õppust ka, et näe, jäi vahele, ei julge ikka petta...aga eks neid ole ka selliseid, et näevad küll, et jäävad teised vahele, aga petavad ikka

K: Jah, et nüüd jõudsimegi küsimustega ettevõtjateni, et mida arvate, kuidas suhtuvad ettevõtjad konkurendi või teise ettevõtja maksude maksmata jätmisesse?

V: Sama seis...see võib olla siis hoituseks mõnele ja ka...mõnele ka õpetuseks...või siis lihtsalt tekitab sellist pahameelt...konkurents peab minu arvates aus olema...see ongi ettevõtluse alus...

K: Mhmm...aga rääkige veidi nüüd nendest teguritest ja põhjustest, mis tavaliselt Teie maksukäitumist ja selle kujunemist kõige enam mõjutavad?

V: Esmalt kindlasti seadused ja maksuamet...ja...ja...riik ikka kogub makse, et sellega midagi ära teha...ehk siis riigi jätkusuutlikus on ka tegur näiteks, millele mina mõtlen, et...et...see pole alati paha, et makse maksuma peab...

K: Just...

V: ...ja mis veel...hm...näiteks ka see, et kardan vahele jääda, et noh....mina ei tahaks olla see, kellest on postimehes juttu...et kindlasit hirm vahele jääda...jah...et sellest oleneb ka minu karjäär...et jah...hetkel ei oskagi rohkem midagi nagu lisada...vast sai kõik öeldud...mhmm

Lisa 12. järg

K: Väga hästi sobivad...aga mõtleme korraaks nüüd nii...või no kujutame ette, et te arutate enda maksukäitumist sõprusringkonnas või perekonnas, kuidas võiks seda arutelu iseloomustada ja lühidalt ümber jutustada?

V: Mm...eks perekonnaga olen ikka maksude tasumisest rääkinud, aga otseselt selliselt ümber jutustada küll ei oska...ja...ja...sõpradega räägid ka ikka maksudest...et nagu...hetkel siin üsnagi aktuaalne teema ka ja...

K: Mhmm, aga kas kolleegidega või siis teiste maakleritega või näiteks kasvõi teiste ettevõtete juhtidega arutate ka maksude tasumist?

V: Jah...ikka...arutame ikka...eks nendest maksudest alati midagi rääkida ja nii...

K: Mhmm...aga kui arutate maksukäitumist, siis millisel määral võtate teiste isikute arvamust kuulda seoses maksude tasumisega ja mittetasumisega?

V: Eem...ega tegelikult ei kuula küll teiste arvamust, sest ütleks...et, et ikka see maksude maksmine on individuaalne asi...ja...ja igaüks ise otsustab nagu siis personaalselt ja vaikselt selle enda jaoks selgeks

K: Just...järgmine küsimus siis...et kujutage ette, et peate väljendama oma seisukohta lausega, mis algab sõnadega "Maksude mittemaksmine on...". Kuidas see lause kõlaks täislausena, mis väljendab Teie tundeid ja mõtteid sel teemal?

V: ... kui nüüd nii lihtsalt öeldes, siis võib öelda, et on pettus...ja näiteks kindlasti...et, siis ka...on tingitud rahaahnusest...

K: Jah...väga super, aga kuidas kõlaks see sama lause Eesti tüüpilise suurettevõtja suust?

V: See eelnev lause, et maksude mittemaksmine on...jah?

K: Just

K: Hm...

V: Või näiteks kinnisvara valdkonnas töötaja suust?

K: Noh...eks kõik vastaksid ühtemoodi, et..., et...maksude mittemaksmine on vale...jah

K: Aga milliseid mõtteid teil tekib, kui kuulete lauset, et ettevõtjate maksukäitumist mõjutab kõige enam ratsionaalsus ja suure omakasu tagaajamine.

V: Mis ma sellest arvan...eks ettevõtjad ikka tahavad saada võimalikult suurt kasu...et kõik me soovime saada suuri sissetulekuid, aga omakasu eeldaks siis maksude mittemaksmist...või?

Lisa 12. järg

K: Mhmm...et, kuidas teie sellest aru saate nii ongi...

V: ...et ratsionaalsuses pole minu arvates küll mitte midagi halba ja...ja...et kasulik on see nii riigile kui ka isikule endale...aga maksukäitumist kindlasti ratsionaalselt mõtlemine ja tegutsemine, siis...mõjutab

K: Väga hästi...nüüd on minul mõneb kaasused nii öelda, et meil on peategelaseks Tõnu, kes on ka ettevõtja ja oletame et töötab ka näiteks kinnisvaras...esimene oleks siis selline...Tõnu rajatud ja tema juhitud suurettevõtte on viimasel ajal sattunud võlgadesse. Et enda ettevõtet mitte sulgeda, on ta leidnud võimaluse, kuidas ettevõtte saaks oma tegevusega jätkata – nimelt on Tõnu otsustanud, et jätab mõningad maksud maksmata (ühe võimalusena otsustas ta, et maksab töötajatele osaliselt ümbrikupalka). Kui keegi paluks Teilt hinnangut Tõnu tehtud valikute olemusele, millise hinnangu Te annaksite?

V: Eem...selline pole minu arvates õige tegevus ikkagi...ja, et selleks on ikka igasuguseid teisi võimalusi, et...et kuidas ettevõttega hakkama saada ja kuidas seda nii öelda siis elus hoida...et erinevad võimalusi on olemas, et keegi ikka aitab ja kui midagi ei aita, siis alati on võimalus ehk töötajaid vähendada...et siis maksude mittemaksmist ma nüüd küll selliseks õigeks tegevuseks ei pea...

K: Hm...aga milline oleks ühiskonna hinnang sellisele olukorrale?

V: Sellist olukorda ei saa lihtsalt kahjuks ikkagi õigeks pidada, kuna maksud on kohustuslikud meile kõigile ja äritegevuses samuti...

K: Nii, aga nüüd on Tõnu väikese ettevõtte omanik ja leiab sageli uusi viise, kuidas määratud maksukohustusi minimeerida. Tõnu leiab, et kui ta makse ei minimeeriks, siis ei suudaks ta väikeettevõtjana üldse eksisteerida. Mida arvate Teie Tõnu olukorrast?

V: Noh...et kuna seaduslikult on ikkagi kõik õige, siis on Tõnul õigus seda teha...aga, selles suhtes, et see ei ole ikkagi õige, sest...et, et siis võiksime kõik makse minimeerida ja, ja...kuhu see siis lõpuks riigi viiks...et ei kiida heaks

K: Mhmm, nii aga nüüd on Tõnu ettevõtte juht. Nii nagu paljudele teistele ühiskonna liikmetele on ka Tõnule maksude tasumine aeg-ajalt vastumeelt, kuid Tõnu kuulub nende maksumaksjate hulka, kes tasuvad kõik seadusega määratud maksud ehk Tõnu kuulub nende hulka, kes on oma maksukäitumise kujundamisel üdini aus ja ei otsi alatihti võimalust maksuametit petta, et mida arvate, kui suur on Tõnu juhitud ettevõtte teie arvates?

V: Arvan, et Tõnu on suure ettevõtte juht...jah, et...pigem ikka suur ettevõtte

K: Aga kui hästi esindab Tõnu Teie enda tegutsemisvaldkonna juhte tervikuna?

Lisa 12. järg

V: Arvan...või siis pigem tahaks loota, et esindab üsna hästi...et kindlasti on neid, kes petavad, selles ma üldse ei kahtle...aga eeldaks, et suurem osa ettevõtjaid ikkagi ei peta ja on ausad...ja seda nii iseenda kui ka ühiskonna suhtes...jah...

K: Mhmm, aga nüüd siis viimane küsimus tulebki...

V: No nii...

K: Jah, et oletame, et Tõnu kaalub täielikult või osaliselt enda töötajate pealt makse riigile mitte tasuda. Tõnu pereliikmed ja sõbrad soovivad Tõnul kõik seadusega nõutud maksud tasuda, kuid Tõnu sõber Jaan, kes tegutseb Tõnuga samas ärivaldkonnas, on otsustanud osaliselt või täielikult riigile makse mitte maksa ja kasvatab seetõttu ettevõttele suuremat konkurentsieelist. Aga et kelle arvamust soovitate Tõnul kuulda võtta? Ja siis ka miks?

V: No...et...loomulikult Jaani ei tasuks kuulata...et kui Jaan juba nii tegutseb, siis ei teagi, et kaua Tõnul, kes siis ausalt tegutseb antud juhul ikka võiks enda perekonda kuulata, ettevõtet veel on...et mina arvan, et...et see Tõnu peaks ikka ise selle otsuse tegema, hmm...et kui väga nüüd keegi siis tema arvamust mõjutada saab...aga jah...eks see ole selline kahe otsaga asi, et ausus on ikka minu arvates oluline, eriti kinnisvaras, et...kus kliendid ikka eeldavad ausat teenindust ja nii...et sellise Jaani suhtumisega...ei tea...aga ikka kuulata mõlema, et siis nii...nii...perekond kui ka Jaan ära...ja siis iseennast kuulata ja enda selliseid väärtuseid ja hoiakuid...et oleks kõige mõistlikum...arvan nii

K: Aga kui Teie oleksite Tõnu, siis millise valiku teeksite?

V: Kindlasti ikka valiksin selle ausama tee ja soovitaksin ka Jaanile...et ausat konkurentsi tuleks au sees hoida

K: Aga see oligi kõik...

Lisa 13. Küsimustiku tulemused (1) (tegurid, mis maksude tasumist mõjutavad)

Vastusevariant	Jah, olen nõus	Pigem olen nõus	Ei oska öelda	Pigem ei ole nõus	Ei ole üldse nõus
Seadusega määratud ehk kohustuslik	90%	7%	2%	0%	0%
Maksuameti kartus	19%	33%	19%	14%	14%
Isiklikud väärtused ja hoiak	50%	43%	7%	0%	0%
Riik tagab parema sotsiaalse kaitse	17%	33%	19%	21%	10%
Ühiskonnapoolne surve	17%	26%	17%	24%	17%
Moraalitunne	48%	45%	5%	2%	0%
Kõrged trahvid	5%	36%	36%	19%	5%
Reaalse vanglakaristuse hirm	5%	7%	21%	52%	14%
Riik saab pakkuda avalikke hüviseid	21%	29%	21%	21%	7%
Kõik tuttavad maksavad eeskujulikult makse	10%	7%	64%	12%	7%
Teised ettevõtjad maksavad ka makse	7%	33%	38%	14%	8%
Perekond/sõbrad/kolleevid arvavad, et peaksin makse maksma	2%	12%	31%	33%	21%
Maksude maksmine on aus ja õiglane teiste ühiskonnaliikmete suhtes	50%	40%	10%	0%	0%
Ühiskonnas kehtib tegurit soodustav maksukultuur	2%	29%	33%	29%	7%

Lisa 14. Küsimustiku tulemused (2) (tegurid, mis maksude mittetasumist mõjutavad)

Vastusevariant	Jah, olen nõus	Pigem olen nõus	Ei oska öelda	Pigem ei ole nõus	Ei ole üldse nõus
Soov saada suuremat kasumit	10%	50%	12%	21%	7%
Riigi poolt kehtestatud liiga palju makse	31%	45%	14%	10%	0%
Maksumäärad ettevõtjatele on liiga kõrged	33%	45%	14%	5%	2%
Maksuseadused ja süsteemid on liiga keerulised - ei soovi nendesse süveneda	5%	29%	12%	31%	24%
Poliitikud kasutavad maksumaksja raha liiga kergekäeliselt	48%	29%	12%	2%	10%
Tagab parema elukvaliteedi, kuna sissetulekud on suuremad	17%	26%	21%	26%	10%
Kasulikud on petta, kuna isiklik kasu suureneb	2%	7%	33%	17%	40%
Teised ettevõtjad ei tasu samuti (kõiki) kohustuslikke makse	0%	14%	52%	17%	17%
Vahelejäämise risk on väike	0%	2%	29%	38%	31%
Ühiskonnas kehtib petmist soodustav maksukultuur	2%	19%	36%	29%	14%

Lisa 14 järg

Trahvimäärad on väikesed	2%	7%	26%	43%	21%
Maksusüsteem on ebaõiglane	5%	34%	34%	22%	5%
Ühe isiku maksmata jäänud maksud ei mõjuta riigi saadavat tulu	5%	12%	17%	31%	36%
Ei saa otseselt kasu maksude maksmise eest	19%	24%	24%	26%	7%

Lisa 15. Küsimustiku tulemused (väited)

Väide	Jah, olen nõus	Pigem olen nõus	Ei oska öelda	Pigem ei ole nõus	Pigem ei ole nõus
Kui avaneks võimalus, siis üritaksin endale määratud maksukohustusi vähendada.	67%	36%	5%	2%	2%
Pean maksude maksmata jätmist valeks.	60%	26%	5%	10%	0%
Ettevõtjate maksumäärad on nii suured, et ettevõtte püsima jäämise nimel on mõningate maksude maksmata jätmine õigustatud.	5%	26	38	17	14
Ühiskonnapoolne surve ei mõjuta minu maksukäitumist.	19	24	31	19	7
Eesti maksukultuur pigem soodustab maksude maksmata jätmist ja optimeerimist.	24	29	24	17	7
Kui avaneks võimalus ja keegi ei saaks teada, siis kasutaksin võimalust ja vähendaksin endale määratud maksukohustusi.	21	33	21	17	7
Arvan, et on vale, kui maksumaksjad enda sissetuleku suurendamiseks jätavad riigile maksud tasumata.	38	36	17	5	5
Pean ennast ausaks ettevõtjaks ning maksude tasumine tähendab minu jaoks igapäevaelu osa, mida	48	48	5	0	0

tuleb täita.					
Olenevalt olukorrast on mõningate maksude maksmata jätmine õigustatud.	0	33	38	12	17
Arvan, et teised sama valdkonna ettevõtjad ei ole enda maksukäitumise kujundamisel ausad ja petavad maksuametit.	5	31	48	10	7
Maksude optimeerimine pole suur kuritegu.	7	36	29	17	12
Arvan, et saan oma maksukäitumisega olla Teistele ettevõtjatele eeskujuks.	31	38	24	2	5
Ei taha rikkuda ettevõtte mainet ning seetõttu tasun kõik maksud ausalt ja korrektelt.	52	36	12	0	0
Väikeste ettevõtete omanikel on lihtsam maksuametit petta kui suurte ettevõtete omanikel.	10	12	40	29	10
Oma maksukäitumise kujundamisel lähtun teiste isikute (nt perekond, sõbrad, kolleegid) soovitustest ja ettepanekutest.	2	21	14	31	31
Arvan, et võin maksukohustusi mõningal määral vältida, kuna usun, et ei jää maksuametile enda tegevusega vahele.	0	5	12	31	52

Maksude maksmata jätmine mõjutab riigikassa täitumist ja seeläbi saab riik pakkuda oma elanikele vähem vajalikke avalikke hüvesid.	40	31	14	7	7
Ettevõtjatele kehtestatud maksud on õiglased ja soodustavad ettevõtlust.	2	7	21	40	29
Minu valdkonna ettevõtjatel on lihtne leida võimalusi, mis soodustavad maksude mittemaksmist.	7	19	26	33	14
Kui indiviid on enda jaoks selgeks teinud, et õige on maksud korrektselt tasuda, siis tavaliselt on raske tema maksukäitumist mõjutada nii, et ta peaks õigeaks petmist ja hakkaks tegelema maksupettusega.	38	31	14	14	2
Eesti ühiskonda on juurdunud arusaam, et maksude mittemaksmine on vale.	5	21	31	29	14
Ettevõtjad teevad omavahel koostööd ja loovad uusi skeeme, et makse mitte tasuda.	7	10	45	21	17
Maksude maksmine toob ettevõtjale rohkem kasu kui mittemaksmine.	21	14	21	38	5
Maksan makse, kuna kardan maksude mittetasumisega kaasnevaid sanktsioone.	19	31	24	12	14
Usun, et erinevate tegevus- ja ärivaldkondade lõikes	40	36	24	0	0

avaldub maksukäitumine samuti erinevalt.					
---	--	--	--	--	--

SUMMARY

LINKS BETWEEN TAX BEHAVIOUR AND SOCIAL NORM AMONG ESTONIAN REAL ESTATE AGENTS

Ragne Käige

In everyday life individuals around the world have to make behavioural decisions to fit in a certain society. It is quite common that in every different society there has evolved behaviour that is considered to be right or wrong. It has turned out that peoples' behaviour is something that has attracted researchers attention already in ancient Greece. There are many factors that can affect peoples' behavioural decisions. For example, certain value of a specific society or personal beliefs and attitudes. To this day it is important to investigate the behaviour of individuals and the factors that affect it because it ensures a better understanding of the functioning society and enables the state industry to take account of the various behavioural motives of the individual.

One factor that can affect peoples' behaviour and behavioural decisions is social norm and its subgenres. There are a number of definitions for social norm. But overall social norm can be defined as a rule or a standard that is used by individuals to cooperate in an everyday life or in a certain group or society. Also, social norm is considered to be a behaviour that is normal or right and what another members of society approve. Social norm can be divided into three: subjective, injunctive and descriptive. In addition to the social norm, the author also brings personal norm into bachelor discussion, as the private layers and values of the individual have an important role to play in designing tax behaviour.

There are situations where individuals often have to make important decisions - whether to pay or not to pay compulsory taxes. Still, every member of a society is obliged to pay a certain amount of taxes. State tax revenue depends on various business activities and the individuals' income so it is important that public authorities deal with the collection of taxes and once in a while investigate these factors that affect tax behaviour. It is important for every country to get maximum tax revenue to be able to offer public goods to its citizens. In this thesis tax behaviour is divided into four subdivisions: tax compliance, tax evasion, tax avoidance and tax flight.

Since there are political and cultural differences around the world, it is not reasonable to conclude that tax behaviour in each country is linked to similar factors. And because of that it is also important to investigate the factors affecting Estonian entrepreneurs tax behaviour. Entrepreneurs in the course of this work are real estate agents.

The aim of the bachelor thesis is to find out if there are any links between tax behaviour and social norms among Estonian real estate agents. In order to accomplish the aim, the author has set following research tasks:

- explain the concept of the tax behaviour and describe different forms of tax behavior;
- introduce the various concepts and types of social norms – subjective, injunctive and descriptive norm;
- investigate the relationship between tax behaviour and social norm and set up hypothesis;
- clarify the investigation process and conduct interviews and surveys with Estonian real estate agents;
- bring out the factors that affect real estate agents tax behaviour;
- clarify the links between real estate tax behaviour and the social norm and its subcategories.

This thesis consists of two chapters. The first chapter is theoretical, there is given a theoretical review of tax behaviour, social norm and its subgenres and these theories and studies where tax behaviour and social norm have been compared and examined. The second chapter is empirical. In this chapter, an overview of the market for real estate is provided and the methodology of the study is presented and also the outcomes of the study are being analyzed. The author conducted an interview and compiled a questionnaire. In the context of the interview, the mini cases played an important role in which real estate agents had to comment and analyse the tax behaviour of an unidentified entrepreneur. With that author wished to ensure the neutrality of answers, because it is easier to talk and to discuss the tax behaviour of another individual than from personal perspective.

Tax behaviour is considered to be a subject that is rather personal than discussed in public. Therefore, the author would like to underline that it cannot be guaranteed that what someone answered for an interview or questionnaire is actually reflecting individuals' real behaviour. It is possible that the analysis that is carried out and the results obtained do not reflect precisely actual tax behaviour.

However, it was found out that the most important factor in the tax behaviour among real estate agents is the law. Important factor is also a national control and it means that individuals are afraid of getting caught to tax office. Also, factors that can affect real estate tax behaviour are that there are too much taxes for entrepreneurs and that the tax rates are too high and also the opinion that Estonian politicians are spending the taxpayers' money too easily.

Real estate agents also said that fair competition conditions and fair entrepreneurship are important, in general, tax evasion is considered to be wrong, unfair and risky activity. Because of that it can be concluded that there is a link between tax behaviour and social norm. Moreover, it was found out that real estate agents feel that tax avoidance is not the wrong thing to do because it is legally correct. Also, the conducted survey showed that important factor in designing tax behaviour is reputation.

According to theories and previous research author has set following hypothesis:

- real estate agents tax behaviour is influenced by rationality;
- real estate agents tax behaviour is influenced by social norm;
- real estate agents tax behaviour is influenced by subjective norm;
- real estate agents tax behaviour is influenced by injunctive norm;
- real estate agents tax behaviour is influenced by descriptive norm.

Above mentioned hypothesis have been confirmed or refuted in the last chapter of the thesis. It turns out that rationality is linked to the tax behaviour of real estate agents but it is strongly restricted by the law, which confirms first hypothesis. The social norm is linked to tax behaviour since real estate agents have an understanding that tax evasion is wrong thing to do. So, second hypothesis is also confirmed. Tax behaviour and subjective norm for real estate agents are also not related but personal norm, subjective norm and social norm are connected. Third hypothesis is rejected because subjective norm is not affecting real estate agents personal behaviour.

Overall real estate agents do expect, suspect and know that it may be possible that other individuals are not paying their compulsory taxes. Last two hypothesis is also rejected and that means that descriptive norm and injunctive norm and tax behaviour among Estonian real estate agents are not linked. It is so because individuals who answered to interview and to questionnaire are not affected by other individuals' behaviour.

This bachelor thesis can be developed further by comparing tax behaviour and its links to the social norm and its sub-categories in other businesses and work sectors. To confirm the results it is possible to carry out extra quantitative studies. Also this thesis can be used by Estonian ministry of finance and by Estonian tax and customs office to develop and improve projects and studies on taxes in the future.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Ragne Käige,

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Maksukäitumise ja sotsiaalse normi seosed Eesti kinnisvaramaaklerite näitel“,

mille juhendaja on Diana Eerma,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandit ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 23.05.2017